

ВУРМБРАНДИ

КАТОВАНИ ЗА ХРИСТА
ПОВНА ІСТОРІЯ

«Голос мучеників»

ПАСТОР І ЙОГО ДРУЖИНА, ЯКІ ЗМІНИЛИ СВІТ

29 лютого 1948 року Річарда Вурмбранда було заарештовано співробітниками Секурітате, служби безпеки Румунії. Його злочин? Проведення християнських богослужінь і свідчення про Христа — обидва ці діяння були протизаконними за часів правління атеїстичного комуністичного режиму в Румунії.

Річард провів у в'язниці чотирнадцять років. Його кували, морили голодом і зачиняли в одиночній камері. А його дружина Сабіна провела три роки у трудовому таборі, де ледь не померла від голоду та переохолодження, по-рабськи працюючи разом з іншими в'язнями на будівництві Дунайського каналу. Жінку неодноразово намагалися переконати, що її чоловік помер за ґратами.

Однак Річард і Сабіна Вурмбранди мали непохитну віру в Христа та не втратили надію й не перестали свідкувати про свого Господа.

У книжці *«Вурмбранди»* вперше обидві сторони дивовижної історії їхнього життя сплетено воедино. Вона оповідає про Річарда і Сабіну, поєднуючи численні документальні дослідження та їхні автобіографії, які викладено в книжках *«Дружина пастора»*, *«У підпіллі з Богом»* і *«Катовані за Христа»*. Ми сподіваємося, що ваша віра зміцніє ще більше, коли ви разом із автором відвідаєте найтемніші тюремні камери, щоб побачити, як світло Христа продовжує сяяти з сердець тих, хто цілковито присвятив себе Йому.

«Голос мучеників» — це некомерційна міжконфесійна місіонерська організація, яка надає практичну та духовну допомогу переслідуваним християнам по всьому світові. Організація, яку засновано 1967 року, також має на меті надихати віруючих на глибшу посвяту Христові й виконання Його Великого Доручення за будь-яку ціну.

ВУРМБРАНДИ

КАТОВАНІ ЗА ХРИСТА
ПОВНА ІСТОРІЯ

Відгуки про історію життя

ВУРМБРАНДІВ

«Коли у 1967 році я пошкодила шию й опинилася прикутою до інвалідного візка, я й гадки не мала, що незабаром мені до рук потрапить нещодавно видана християнська книжка, яка докорінно вплине на мою думку про страждання за Христа. Друзі по коледжу наполягали, щоб я прочитала *«Катовані за Христа»*. Вони були переконані, що книжка допоможе мені у моїй власній боротьбі за те, щоб не втратити довіру до Бога серед глибоких страждань та втрат.

До нещасного випадку, який стався зі мною під час дайвінгу й призвів до паралічу, я вважала, що Бог хоче, щоб Його діти були здоровими та жили щасливим і вільним від неприємностей життям. Однак, лише читаючи *«Катовані за Христа»*, я усвідомила, що для Бога мета нашого викуплення полягає не в тому, щоб зробити наше життя прекрасним трояндовим садом, а щоб зробити нас більш схожими на Його Сина Ісуса. А втрата, горе, біль та страждання — Його найкращі інструменти для досягнення цієї мети.

Тепер, провівши понад п'ятдесят років у інвалідному візку — стільки ж років, скільки Господь використовував книжку *«Катовані за Христа»*, — я можу з упевненістю стверджувати, що глибокі страждання в житті християнина найбільше сприяють успіху Євангелії. Ось чому я дякую Богові за цю чудову книжку та її актуальне в усі часи послання».

Джоні Ерексон Тада, засновниця організації

«Джоні та друзі»

«Я славлю Господа за нескінченну милість і благодать, які Бог явив у житті Річарда та Сабіни Вурмбрандів. Їхнє послання торкнулося мого серця. Із часу заснування місії *Operation Mobilization* ми розповсюдили безліч книг Вурмбрандів і молилися про те, щоб Бог використав їх, особливо працю Сабіни «*Дружина пастора*», оскільки бачили гостру потребу у матеріалах для жінок. Ми дякуємо Богові й за книгу «*Катовані за Христа*», тисячі екземплярів якої поширили по всьому світу.

Бог багато використав Річарда, який ходив перед Ним у покорі й смиренні та завжди був готовий засвоїти новий урок біля ніг Христа. Свідчення Річарда проникало в серця християн, які дрімали, навіть не підозрюючи про страждання своїх братів і сестер по вірі. Ще й досі його свідчення і спадщина, яку несе світові «Голос мучеників», відкривають християнам очі на нашу переслідувану християнську сімю. Я вірю, що Бог дав Річардові здатність досягати найбільш далеких куточків світу, і за минулі п'ятдесят років не змінився підхід до служіння місії, яку він заснував».

Джордж Вервер, засновник місії *Operation Mobilization* («ОМ»), у наш час відомої в Україні під назвою «Обітниця миру»

«Приклад дорогого брата Вурмбранда вражає у саме серце. Саме завдяки йому місія *YWAM* почала контрабандою доставляти Біблії до країн, які перебували за «залізною завісою». Співпраця з «Голосом мучеників» на ниві Божій завжди була для нас благословенням, і наша спільна праця залишається любовою нашим серцям, тому що єдність, у якій ми перебуваємо, — це чудова любов, яку Бог вилив у Свою сім'ю. Мета *YWAM* — чітко дотримуватися Слова Господа, і в цьому нас надихає приклад Річарда й Сабіни».

Лорен Каннінгем, засновник організації *YWAM* («Молодь із місією»)

«Коли я, дванадцятирічна дочка пастора, читала книгу *«Катовані за Христа»*, моє серце стискалося від жалю. Я пам'ятаю, як розмірковувала над тим, чи маю я сміливість, як Вурмбранди, пережити такі ж страждання заради Євангелії. І хоча я сама побувала в полоні, мені все ж ніколи не доводилося витерпіти такі муки за Христа, які випали на долю Річарда і Сабіни під час їхнього тюремного ув'язнення, та втрату всього земного майна. Через багато десятиліть ця книжка все ще нагадує мені про те, що в серці ворога немає жалю до наших душ. Він і тепер, як і тоді, ходить немов рикаючий лев, що шукає, кого б пожерти. Однак у життях Вурмбрандів ворог не здобув перемоги! Ці хоробрі викуплені, які пройшли через такі важкі випробування на землі, нині беруть участь у чудовому піснеспіві на небесах: «Тому, Хто нас полюбив і кров'ю Своєю обмив нас від наших гріхів... — Тому слава та сила на вічні віки! Амінь». Тож черпаймо на сторінках цієї книжки сміливість жити героїчно, як Річард і Сабіна, доки й ми не приєднаємося до чудового небесного хору!»

Грасія Бернхам, *New Tribes Mission*
(«Місія новим племенам»), авторка книжки
«У присутності моїх ворогів»

«Попри те, що Річард і Сабіна Вурмбранди народилися понад сто років тому, їхня історія не втрачає актуальності й вражає своєю свіжістю та своєчасністю, які чітко простежуються на сторінках їхньої книги. Так, вони були героями Євангелії за часів холодної війни, коли Захід боровся з комуністичною експансією. Однак вони — герої й нашого часу, які своїм життям продемонстрували любов і відданість Христові, не похитнулися і не впали під тиском переслідувань та болю. Ця книжка, в якій уперше під однією обкладинкою зібрано спогади й Річарда, й Сабіни, допомагає читачеві краще зрозуміти та оцінити життя цих обох героїв віри. Їхній приклад спонукає

всіх нас «іти й чинити так само», сміливо свідкуючи про свою віру в Ісуса».

Тодд Неттлтон, ведучий радіо «Голос мучеників»,
місія «Голос мучеників»

«Будучи тісно пов'язаним із переслідуваними християнами, служачи їм і разом із ними на найбільш складних та небезпечних полях місіонерського служіння у понад п'ятдесяті країнах світу, я став свідком сили свідчення Річарда й Сабіни. Небагато свідчень поза каноном Священного Писання так глибоко та ефективно надихають віруючих на вірне служіння. Спостерігаючи за тим, як історія Вурмбрандів спонукає християн ще глибше присвячувати себе Христові, Його церкві та Його Великому дорученню, легко зрозуміти, що це — одна з найвагоміших християнських біографій в історії. Книжка *«Вурмбранди»* — це набагато більше, ніж просто історичний запис із докладним описом життя двох християн, які пережили знущання з боку румунських комуністів. Їхня історія — це свідчення вірності Богові та зразкового служіння Його святим, незважаючи на загрозу тюремного ув'язнення, тортур та смерті, й Бог використав її, щоб змінити життя мільйонів людей у всьому світі. Цю книжку має прочитати кожен християнин».

Коул Річардс, президент місії «Голос мучеників»

ВУРМБРАНДИ
КАТОВАНІ ЗА ХРИСТА
ПОВНА ІСТОРІЯ
«Голос мучеників»

Уперше видано під назвою «*Wurmbrand,
Tortured for Christ: The Complete Story*»
by Voice of the Martyrs

Copyright © 2018 The Voice of the Martyrs, Inc.
© 2022 by Voice of the Martyrs, Inc. українською мовою.

Перекладено з дозволу.
ISBN: 978-0882641287

Авторське право захищено. Використання та розмноження матеріалів публікації без письмового дозволу видавця заборонено, за винятком коротких цитат у критичних та оглядових статтях.

Біблійні цитати наведено з перекладу І. Огієнка, якщо не вказано інше.

Книжку створено на пожертвування християн.
Її не призначено для продажу. Про випадки продажу
просимо повідомляти за вказаною нижче адресою.

Підписатися на наші матеріали
можна за адресою:
а/с 6,
33024, Рівне, Україна
або info@vom-ru.org

Завітайте на наш сайт: www.vom-ru.org

Колектив «Голосу мучеників», який працював над книгою:
Мерв Найт, Коул Річардс, Шеріл Одден, Тодд Нетлтон, Олів Сван

Дизайн обкладинки: Емі Кониндик

СЛОВО ДЛЯ ЧИТАЧІВ

У нашу сучасну епоху читачі та глядачі кінофільмів звикли до відретушованих розповідей, які засновано на реальних історіях, що часто змушує їх замислюватися, наскільки багато у них перебільшено чи взагалі вигадано. Розповідь, яку ви ось-ось прочитаете, — точна та достовірно передана відповідно до історичних документів, спогадів та записів.

Отож, читач може, поза жодним сумнівом, довіряти історичній достеменності книжки. Щоб бути вірними спадщині Вурмбрандів, у цій книжці ми не вигадали жодного діалогу, а використали власні слова Річарда і Сабіни, лише осучаснивши їхні висловлювання там, де це потрібно.

ПРОЛОГ

*29 лютого 1948 року
Бухарест, Румунія*

Чорний фургон мчав засніженими вулицями Бухареста. Його шини зі скрипом загальмували, порушуючи тишу недільного ранку. Вурмбранд знав, що викрадення за наказом уряду були звичним явищем у його країні, яку окупували комуністи. Його заарештовували і раніше, і, як і багато інших, він жив у постійному страху, що це знову повториться. Однак того ранку пастор аж ніяк не очікував, що стане жертвою, особливо дорогою до церкви.

Коли він обмірковував суть своєї проповіді, його думки перервав фургон, що виїхав на бордюр прямо перед ним. Із автомобіля вискочили двоє чоловіків у темних костюмах. Гострими льодяними поглядами, що навіювали страх, вони уп'ялися в тридцятидев'ятирічного пастора, і він спіткнувся від несподіванки.

Незважаючи на свій високий — метр дев'яносто — зріст, Річард не міг чинити опору своїм викрадачам. Його довге тіло було незграбним для відбиття нападів. Чоловіки накинулися на нього. Один схопив його за руки, а інший завдав удару по ребрах. У Річарда перехопило подих, і він утратив будь-яку надію закричати й покликати по допомогу. Він звалився на замерзлу землю, не в змозі перевести подих.

ВУРМБРАНДИ

Коли Річарда заштовхали на заднє сидіння чорного форда, йому спала дивовижна думка. За два дні до цього інциденту, читаючи Книгу Ісуса Навина, він помітив багаторазове повторення наказу «Не бійся!». Річард зацікавився, чому ці слова повторюються у Писанні так багато разів? Скільки саме разів? Він вирішив порахувати й виявив, що в Біблії цю фразу вжито 366 разів.

Річард зрозумів, що християнинові не варто боятися жодного дня у році, зокрема й додаткового дня — високосного. Божа обітниця поширюється навіть на 29 лютого — день, коли Річарда викрали.

Автомобіль зірвався з місця ще до того, як дверцята захлопнулися. Річард усміхнувся. Він та його дружина Сабіна знали, що ця мить обов'язково настане. Вони усвідомлювали, наскільки високою є ціна їхньої християнської діяльності. Та навіть зараз, коли Річарда викрали, Слово Боже наказувало йому не боятися.

Третій із чоловіків, який сидів поряд із водієм, навів на Річарда пістолет, а ті, хто були з обох боків на задньому сидінні, одягли йому наручники на ноги й зап'ястя.

Річард усміхнувся ще ширше, а його викрадачі здивовано Perezirнулися. Затриманий посміхався під час арешту! Невже він так швидко збожеволів? Їм конче була потрібна інформація, а божевільний навряд чи буде особливо корисним.

— Чому всміхаєшся? — поцікавився один із чоловіків.

— Тому що написано 366 разів, — відповів Річард.

Тепер вони були точно впевненими, що мають справу з чоловіком, який щойно втратив глузд.

— Що написано 366 разів?

— Саме те, що мені потрібно.

— А що тобі потрібно? — роздратовано наполягав чоловік.

ПРОЛОГ

— «Не хлібом єдиним житиме людина, — відповів Річард, — але всяким словом, що виходить із уст Божих» — і в мене є слово від Бога, що мені не варто боятися.

Навіть тепер, перебуваючи під владою співробітників *Секурітате*, служби безпеки комуністичної Румунії, Річард знав, що перебуває в руках всемогутнього Бога, і це заспокоювало його.

Фургон помчав тихими вуличками міста. Пастор заплющив очі. Бог готував його до того, що мало статися, і він благав Його допомогти йому залишитися вірним.

1

Від другого келиха сливовиці Річард утратив гостроту почуттів. Закінчився довгий робочий день у його брокерській фірмі в румунській столиці Бухаресті, й тепер він міг перемкнути увагу на щось більш приємне: танцівницю кабаре в червоній сукні з пір'ям. Здавалося, вона впізнала Річарда й весь вечір підморгувала йому зі сцени.

Вистава закінчилася, і коли танцівниця підійшла до чоловіка, він посміхнувся. Його імпозантна зовнішність та високий зріст привертала увагу багатьох жінок, а добротний костюм, який він нарешті міг собі дозволити, підкреслював його блакитні, немов лід, очі.

Річард знав, чого хоче ця жінка. Вона хотіла того, чого бажали всі жінки: утекти. Колись Річард також хотів утекти від бідності. Початок 30-х років ХХ століття був прихильним до нього. Тепер, 1934 року, у віці двадцяти п'яти років, Річардові більше не доводилося хвилюватися про гроші. І з кожним просуванням по службових щаблях з'являлися нові можливості для задоволення його плотських бажань. Він заслужено отримав репутацію плейбоя, проте накопичене ним багатство й жінки так і не змогли заглушити гіркі спогади про його дитинство. А ось сп'яніння обіцяло полегшення, і з кожним ковтком бренді болюче минуле Річарда ставало все більш розпливчастим і все більш терпимим.

У розпал Першої світової війни в пошуках кращого життя батько Річарда, стоматолог, перевіз сім'ю із Бухареста до

ВУРМБРАНДИ

турецького Стамбула. Це спочатку здавалося вдалим кроком, однак незабаром усе змінилося. Забезпечене життя, яке він намагався дати своїм дітям, закінчилося, коли його, як і багатьох інших, зачепила глобальна епідемія іспанського грипу 1918–1919 років. Річардові було лише дев'ять років, коли його батько зробив останній подих.

Одних спогадів було легше позбутися, ніж інших. Через рік після втрати чоловіка скорботна мати Річарда повезла чотирьох дітей назад до Бухареста. Перша світова війна позбавила сім'ю не лише їжі, але й одягу. Гардероб Річарда складався із кількох потертих речей його старшої сестри, які не могли зігріти хлопчика у суворі румунські зими.

Якось хтось запропонував Річардові купити новий костюм. Він пішов із благодійником до магазину чоловічого одягу, і кравець почав пропонувати варіанти, вибираючи дороге вбрання — найкраще з того, що він мав. Коли ж, приміряючи, він приклав одяг до підлітка, то спохмурнів. Річардові ніколи не забути його слів: «Надто добре для такого хлопчика».

Якби той кравець міг бачити його зараз!

Тепер успішного біржового маклера Річарда Вурмбранда поглинули світські насолоди. Коли він не працював у офісі, то проводив час у галасливих місцях з напівоголеними жінками, гучною музикою та алкоголем, що тік рікою. Однак навіть ці розваги не могли заповнити внутрішню порожнечу. Щоразу, коли кабаре закривалося, потреба Річарда у чомусь більшому не зникала, як і раніше.

Тієї ночі, мружачись від яскравого світла прожекторів у кабаре, молодий чоловік згадав про те, як раніше чинив опір Богові. Вурмбранди були євреями, проте їхня віра рідко виявлялася у повсякденному житті. Сім'я уникала синагоги й не дотримувалася шабату. Коли Річард перейшов від дитинства до юності, його сім'я навіть не відзначала свята *Бар-Міцви*, що означало початок повної відповідальності хлопця. Будучи

РОЗДІЛ 1

підлітком, Річард щосили намагався знайти у релігії відповіді на ті страждання, які бачив навколо, і помітив, що його тягне до синагоги. Якось він побачив там чоловіка, який відчайдушно молився за свою хвору дочку й благав Бога зцілити її. Наступного дня дівчинка померла.

«Який Бог може не відповісти на таку відчайдушну молитву?» — запитав Річард рабина, який не знайшовся, що йому відповісти на це. Знаючи про те, як багато людей у світі голодують, Річард не міг більше вірити в байдужого Бога, а тим більше поклонятися чи служити Йому.

Дотик повернув Річарда до дійсності. Танцівниця у червоній сукні провела рукою по складках бортів його костюма, очевидно, захоплюючись його якістю. Її очі палали, а губи склалися у спокусливу посмішку. Річард усміхнувся у відповідь і допив свій напій до дна. Того вечора жінка пропонувала йому будь-які нічні задоволення, яких він міг лише побажати. Річард підвівся, узяв танцівницю за руку і вивів із кабаре на свіже нічне повітря маленького Парижа.

2

Був початок 30-х років. Сабіна Остер схилила набік голову, підставляючи обличчя теплому паризькому сонцю, промені якого підкреслювали її тонкі риси та зігрівали густе темне волосся. Остання лекція нарешті закінчилася, і дівчині пощастило знайти місце у переповненому кафе. Її голову затуманила нещодавно здобута незалежність від батьків.

Сабіна була не єдиною жінкою, яка могла вільно вивчати хімію, фізику та математику у знаменитій паризькій Сорбонні. Сорок років тому інша жінка на ім'я Марія Склодовська також навчалася в цьому університеті, перш ніж познайомилася з ученим П'єром Кюрі та вийшла за нього заміж, а потім стала першою жінкою-викладачкою цього елітного університету. Можливо, Сабіна, як і Марія Кюрі, колись також отримає Нобелівську премію. Ці прославлені зали дали світу незліченних видатних учених.

Тут сімнадцятирічну дівчину чекали і можливість отримати стипендію, і залицяння молодих однокурсників. Дитинство Сабіни, що минуло неподалік румунського прикордонного університетського містечка Чернівці, було скромним, проте щасливим і насиченим. В оточенні старших і молодших братів та сестер, насолоджуючись багатою єврейською культурою, вона рідко відчувала брак у чомусь. Однак ортодоксальне єврейське виховання її батьків було строгим, і дівчина стійко терпіла жорсткі заборони, якими її оточили з усіх боків, немов високим парканом.

РОЗДІЛ 2

Тепер же, уперше в житті, Сабіна була вільною та самостійною. Це дуже подобалося дівчині, й вона почувалася невимушено. Сабіна відкинулася на спинку стільця, а її уява малювала їй важливу подію, яку було заплановано на вечір.

Мініатюрні ніжки Сабіни ковзнули у пару вузьких чорних туфель на високих підборах. Настінний годинник уже відраховував лічені секунди до довгоочікуваної події. Продзвенів дзвінок, і перший у житті дівчини кавалер повів її на побачення.

Сабіна всміхнулася від думки про те, як відреагували б на це її старші брати. Куди залицяльник поведе її? Про що вони розмовлятимуть? Борючись із хвилюванням, дівчина намагалася відкинути тривожну думку, яка хвилювала її розум. *А що, як він спробує взяти її за руку?* Вона відчула, як її щоки запалали від самої лише думки про це.

Кавалер прибув учасно — справжній джентльмен. Сабіна обійняла на прощання сусідку й вилетіла надвір, назустріч першому чоловікові, який вів її на побачення. Уперше в житті можна було забути про суворі батьківські правила!

Після вечері молодик вивів Сабіну з галасливого ресторану на залиту місячним світлом бруковану вулицю. Їжа була смачною, і Сабіна здивувалася, як легко вони розмовляли. Поки вечір перевершував усі її очікування.

Молодий чоловік торкнувся долоні Сабіни, і їхні пальці переплелися. Вони прогулювалися паризькими вулицями, повз Люксембурзький сад і нещодавно збудований Інститут мистецтва та археології, чудовиська в месопотамському стилі, де студенти, які вивчають історію мистецтва та археологію, відвідували лекції. Пара попрямувала до нещодавно відкритого гуртожитка для іноземних студентів, де жила Сабіна. Дівчина дивувалась активності в університетському містечку, що

ВУРМБРАНДИ

вирувала серед студентів, які вступили до закладу після закінчення Першої світової війни.

Коли вечір добіг кінця, Сабіна повернулася, щоб подякувати своєму кавалерові за побачення. Їхні очі зустрілися, і він несподівано нахилився, щоб поцілувати її. Очі Сабіни округлилися від подиву, і вона миттєво відсахнулася.

Упершись у кам'яну стіну, Сабіна підняла руки на знак протесту. Батьки ніколи б не схвалили цього. Вона спробувала пояснити молодому чоловікові, як батьки виховували її і які обмеження ставили перед нею.

— Ти ж віриш у Бога! — сміючись, вигукнув він. — Але хіба не той самий Бог створив руки і губи?

Сабіна почервоніла, не знаходячи, що відповісти.

— Якщо я можу тримати тебе за руку, — вів далі молодий чоловік, — чому я не можу торкнутися твоїх губ?

Він обійняв її за талію і притягнув до себе. Сабіна силкувалася щось відповісти.

— І чому я не можу обійняти тебе?

Сабіна відчувала його тіло, коли він притулився до неї.

В університетській аудиторії дівчина змогла б протиставити логіці молодого чоловіка раціональну відповідь. Однак тепер її голова затуманилася, і вона відчувала непереборний внутрішній потяг до хлопця й не могла добрати потрібних слів. І хто міг осудити дівчину? Від батьків її відділяли дві тисячі кілометрів. А може, це й була справжня свобода?

Сабіна поступилася його аргументам. Він узяв її за підборіддя і торкнувся своїми губами до її губ.

У наступні тижні й місяці Сабіна насолоджувалася безтурботністю паризького життя. Часи моралі, чистоти та батьківських обмежень залишилися у минулому, як і заборони

РОЗДІЛ 2

та обмеження в далекій Румунії. Сабіна з радістю пожертвувала своїми колишніми переконаннями і поклала їх на вівтар паризьких задовольень. Тепер її тіло було її власністю, і вона з легкістю віддавала його хлопцеві.

Зрештою, міркувала вона, атеїст може робити все, що забажає.

3

Через два роки Сабіна приїхала з Парижа на канікули додому в Бухарест. Вона провела свята з сім'єю і родиною, старанно приховуючи свій новий спосіб життя.

Якось дядько, чия компанія Сабіні завжди подобалася, запросив її відвідати сім'ю свого колишнього друга. Коли машина під'їхала до будинку, Сабіна підвела голову й побачила на балконі молодого чоловіка. Вона придивилася й помітила, що він роздратований, а його обличчя — похмуре, як чорна хмара. Вона майже відчула на собі його гнів і задумалася над тим, чи варто взагалі виходити з машини.

Коли молодий чоловік помітив дядька Сабіни, його риси пом'якшали, і він помахав рукою. За кілька секунд він уже вітав гостей біля вхідних дверей. Дядько відрекомендував свою молоду племінницю Річардові Вурмбранду, красеню, схожому на тих, яких вона знала у Парижі. Захоплена його зростом і самовладанням, Сабіна відчула приплив емоцій.

Річард провів гостей у вітальню і галантно запросив сісти. Засмучений тим, що у його прекрасної гості виникло про нього негативне перше враження, він пояснив:

— Моя мати хоче, щоб я одружився. Вона навіть обрала наречену — спадкоємицю сімейного бізнесу, з двома будинками й мільйоном посагу...

— Звучить дуже заманливо, — відповіла Сабіна.

— Так, — глузливо погодився Річард, — це правда. Я не проти мати бізнес та спадщину. Але дівчина мені зовсім не

РОЗДІЛ 3

подобається. Мати вважає, що для нас це найкращий спосіб розбагатіти. — Річард подивився на Сабіну й усміхнувся. — Але потім я вийшов на балкон і побачив тебе...

Сабіна не чекала такої прямоти, й це її заінтригувало.

— Тоді я подумав, що якби в мене була така дівчина, як ти, мені було б байдуже на гроші!

Після цієї зустрічі у Річарда й Сабіни настав період бурхливого залицяння. Вони проводили разом кожну вільну мить її канікул. Їй було приємно дізнатися про те, що Річард — перспективний біржовий маклер, який досить добре заробляє. А він, звичайно ж, радо витрачав свої заробітки на Сабіну. Щовечора вони відвідували нічні клуби, театри, вечірки, бари, казино та кабаре.

Що більше вони зустрічалися, то менше Сабіна згадувала паризьких хлопців, особливо коли виявила, що у них із Річардом не лише безліч спільних інтересів та захоплень, але й обоє вони євреї, які відмовилися від своєї релігії заради перспективи багатства, розкоші та привільного життя.

Якось Річард здивував Сабіну.

— Я — важка людина, — сказав він, потягуючи густий темний настій. — Зі мною твоє життя буде нелегким.

Можливо, але Сабіна була в нього закохана. До того ж, якщо у їхньому майбутньому й будуть страждання, вона впевнена, що там буде достатньо задоволень, щоб компенсувати їх.

4

Сабіна так більше й не повернулася до Парижа. У Бухаресті вона знайшла краще життя поряд із Річардом і вже незабаром працювала в місцевій страховій агенції. Їхні залицяння тривали до 23 жовтня 1936 року, коли в будинку рабина відбулося гучне весілля.

Стоячи під традиційним єврейським покривалом, *хупою*, наречений розчавив ногою келих, як нагадування про пограбування Єрусалима вавилонянами 586 року до н. е. Релігійна символіка не мала для атеїстів жодного значення, але Річард та Сабіна таки дотрималися обряду, аби догодити батькам.

Про народження дітей у молодого подружжя навіть не йшлося. Вони не могли дозволити будь-чому — а особливо малюкові — обтяжити їхнє безтурботне життя. Їхня мета була простою й досяжною: вони шукали задоволень скрізь, де їх лише можна було дістати.

Звичка Річарда вільного спілкування з іншими жінками помирала довго і важко навіть після весілля. У молодят не було морального кодексу, на який вони могли би спертися. І Сабіні часто доводилося відводити очі вбік, коли погляд, а часто й серце чоловіка прямували за іншими жінками. Брехня стала звичною частиною їхнього подружнього життя. Проте Річард та його молода дружина провели перші дні шлюбу у безтурботних веселощах.

РОЗДІЛ 4

Більшу частину першого року спільного життя Вурмбранди насолоджувалися щастям. Однак усе змінилося, коли Річарда наздогнали наслідки його привільного життя. Усе почалося з набридливого безперервного кашлю, який Річард упродовж деякого часу ігнорував, проте зрештою поступився наполегливим проханням дружини і записався на прийом до лікаря.

Того дня, повернувшись додому, він мав жахливо блідий вигляд.

У 1930-х роках туберкульоз був смертним вироком. Одна з найбільш проблемних хвороб у світі, туберкульоз розповсюджувався Європою зі страшенною швидкістю. Лікарі щосили намагалися винайти ліки для боротьби з ним, проте їм знадобилося більше десятиліття, щоб розробити і почати регулярно вводити протитуберкульозну вакцину.

Надмірне вживання алкоголю настільки послабило імунну систему Річарда, що його організм став сприйнятливим до мікробактерій туберкульозу, які проникли у дихальну систему. Грізна пляма на його легенях швидко збільшувалася, викликаючи нічний піт і гарячкові озноби, які поступово руйнували його слабке тіло. А легені, які наповнилися рідиною, щосили намагалися доставити кисень у мозок, що викликало кашель із кров'ю. Виникла загроза, що двадцятисемирічний чоловік Сабіни міг захлинутися власними рідинами.

Єдиним виходом для Річарда було переїхати в ізольований санаторій у глибині Карпат, де він міг дихати свіжим повітрям і сидіти під світлом ультрафіолетових ламп. Суворе дотримання постільного режиму, можливо, змогло б посприяти його одужанню. Однак прогноз був зовсім не обнадійливим. Шанси вижити у нього були лише п'ятдесят на п'ятдесят.

Сабіна оплакувала смертний вирок свого, зовсім іще молодого, чоловіка. Їхній шлюб був щасливим, але діагноз Річарда став нестерпним тягарем. Уперше за час їхніх стосунків думки

ВУРМБРАНДИ

подружжя звернулися до майбутнього та жахливої ймовірності того, що скоро Сабіна може стати вдовою.

Коли Річард сів у потяг і вирушив повз зелені схили й розкидані по них румунські села у санаторій, Сабіна переїхала жити до матері. Кожні два тижні вона вирушала у тривалу подорож, щоби відвідати хворого чоловіка. Але навіть ці візити не допомагали їй боротися зі втратою сну та постійним неврозом. Окрім Сабіни, долю Річарда оплакували багато жінок — його мати і навіть деякі з тих, кого він колись спокусив.

Для самого ж Річарда безтурботність санаторію була приємним відпочинком від Бухареста. «Уперше в житті, — якось зізнався він дружині, — я відпочиваю». Однак тиша гір спонукала чоловіка замислитися і над своїм минулим — змусила згадати незлічений час, який він провів у барах, театрах та нічних клубах, а також жінок, серця яких він розбив.

На нього наринули хвилі хворобливих спогадів, кожен із яких мучив не менше, ніж туберкульоз. Йому перед очима поставали обличчя ділових партнерів, з якими він обійшовся нечесно, а у вухах брехня, яку він говорив їм, звучала так само чітко, як того дня, коли він її промовляв. Гірське повітря підняло на поверхню кожні думку, слово та вчинок. *«Вони повертаються до мене як сцени з болісної трагедії»*, — думав Річард. Він витратив молодість на наклепи, обман та образу інших — і все це заради чого? Тепер перед ним розкинувся краєвид його життя — пустеля глупоти. Він жив для себе, і тепер помре на самоті.

Навіть ізоляція у цій усамітненій місцевості тепер здавалася Річарду заслуженою. Незабаром його розум породив першу вперту молитву атеїста до Бога, поява якої стала несподіванкою для нього самого. Тіло і фізичні сили зраджували Річардові, однак його душа була готова виплеснути молитву до Бога, в Якого він не вірив.

5

Дитинство Річарда було важким, і, щоб полегшити свої страждання, він звертався до книжок. До десятого дня народження він прочитав усі художні твори, які були у їхньому будинку. Часто хлопчик ототожнював себе з Вольтером, французьким релігійним скептиком, яким глибоко захоплювався. Попри ранній вік, Річард сам ставав скептиком. Якщо всемогутній Бог має бути добрим і люблячим, роздумував він, чому Він дозволив батькові померти?

Якось під час відвідування католицької служби Річард підійшов до багато прикрашеної статуї діви Марії і вирішив наслідувати парафіян, які молилися їй. «Радій, Маріє, повна благодаті», — почав молитися і він, але навіть ці благоговійні слова не змогли заповнити його внутрішню порожнечу. Перервавши молитву, він кинув на статую Марії сердитий погляд і промовив: «Насправді ти — камінь. Так багато людей благають тебе, а ти не відповідаєш на їхні молитви». Ні діва Марія, ні католицька меса, яку правили латиною, не могли надихнути Річарда увірувати в Бога. Читаючи молитву-славослів'я, він щосили намагався зрозуміти її:

*Domine Deus, Rex caelestis
Deus Pater Omnipotens.
Domine Fili unigenite Jesu Christe.
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris.*

ВУРМБРАНДИ

Остаточно розчарувавшись у католицькій церкві, Річард, проте, не був вражений і православною церквою. Тому, ледве досягнувши підліткового віку, Річард Вурмбранд був уже переконаним атеїстом. Він не хотів мати нічого спільного з церквою. Для єврея було неможливо виправдати антисемітизм православної церкви. До того ж релігія здавалася йому надто обтяженою традиціями і вдаванням святості, щоб мати місце у його житті.

У Старому Завіті Яхве визволив ізраїльтян із єгипетського полону і навіть дав їм манну, схожу на хліб, щоб вони могли їсти її в пустелі. Але в Румунії не вистачало хліба. Річард не з чуток знав, що таке постійне почуття голоду та гризучий біль під ребрами. Грошей у Вурмбрандів було мало, а тих невеликих коштів, які могла заробити його сім'я, ледь вистачало на те, щоб вижити.

Відмова Річарда від всесильного й люблячого Бога привела його до безглузлого матеріалізму, за переконаннями якого за межами природного світу нічого не існує. Він унікав ідей про надприродне й постійно розмірковував над загадками, які не міг пояснити. Чи були люди чимось більшим, аніж атоми та мінерали? Що відбувається після смерті? А може, усе ж існує таке поняття, як душа? Упродовж років Річард більше не вірив у її існування. Утім смерть батька переслідувала його, і хоча його розум уже відмовився від Бога, серце все ще сподівалося, що Він існує.

Узимку Річард часто блукав серед могил на цвинтарях Бухареста. Він милувався блискучими надгробками і думав про те, що теж колись помре. Сніг падатиме на його могилу, а живі — веселитимуться, обійматимуться і радітимуть життю без нього. Його більше не буде, а через деякий час про нього ніхто вже й не згадає. *«То навіщо ж людина з'являється на світ?»* — запитував він себе. Незважаючи на своє переконання, що після смерті не існує жодної форми життя, як і Самого

РОЗДІЛ 5

Бога, — Річард часто таємно бажав, щоб усе було інакше. *Чи має бути причина його існування у всесвіті?*

Атеїзм імпонував Річардові, і чотирнадцятирічний юнак поглинав будь-яку літературу, яка заперечувала існування Бога. Особливо він захоплювався працями філософа XIX століття Карла Маркса, які переконали його, що сама ідея існування Бога отрує людський розум. Річарду потрібні були факти, а не вигадка. Він жадав знати істину, а не міфи — правду про світ, а не вигадки, замасковані під релігію. Карл Маркс якось сказав: «[Релігія] — *опіум* для народу»¹, і Річард був згоден із цим висловлюванням.

Володіючи гострим розумом, кмітливістю і блискучою здатністю до вивчення мов, Річард швидко став активним членом руху комуністичної молоді. Прагнучи покращити свою освіту, він вирушив до Москви вивчати марксизм. Він вільно володів дев'ятьма мовами й добре розумівся на російській культурі, отож до часу свого повернення в Румунію він уже був агентом Комінтерну — міжнародної організації, яка об'єднувала комуністичні партії різних країн, боролася за повалення буржуазії і, як висловився Ленін, «прагнула встановлення радянської влади у всіх країнах».

Комунізм обіцяв розв'язання проблеми бідності, яку сам Річард пережив у дитинстві та яку спостерігав тепер по всій Румунії. Ідея спільного володіння нерухомістю та майном здавалася молодому атеїсту привабливою. Він також жадав товариства однодумців — товариства, якого так ніколи й не отримав у церкві. Нарешті Річард знайшов справу, за яку варто боротися, і *причастя*, яке варто святкувати. Він спрямував усю свою енергію на повалення корумпованого румунського уряду, що складався з представників вищого класу, сподіваючись, що

¹ Karl Marx and Friedrich Engels, *On Religion* (Mineola, NY: Dover, 2008), 42.

ВУРМБРАНДИ

настане день, коли комуністична партія відновить справедливість у його країні.

Проте незабаром Річард виявив проблему. Хоча він уважав програму своєї лівої політичної партії захопливою, його все одно приваблювала ідея Бога. Річард рідко проходив повз церкву, не зупинившись, щоб послухати проповідь. Відсутність земного батька породила в його душі глибоку тугу за небесним Батьком, за Батьком, Чие серце билося б також і для нього. Навіть марксизм із його сильним наголосом на спільноті не міг приглушити цього смутку.

Тепер, у ізолюваному санаторії, Річард помолився своєю першою нерішучою молитвою. «Боже, я абсолютно впевнений, що Тебе не існує, — прошепотів він, — але якщо випадково Ти все-таки *існуєш*, то *не моя* справа вірити в *Тебе*. *Твоє* завдання — розкритися *мені*».

Як виявилось, Річард був не єдиним чоловіком, який молився Богові на пагорбах Румунії. Високо в горах, у такому ж самотньому селі, як і те, де було розміщено туберкульозний санаторій, літній німець-тесля на ім'я Крістіан Вельфкес провів усю ніч на колінах, молячись Господу. Роками він і його дружина благали про можливість привести хоч одного єврея до спасенного пізнання Ісуса Христа. Годинами поспіль подружжя виливало серця перед своїм Творцем, молячись над Біблією та зі сльозами благаючи про спасіння єврея, з яким вони навіть не були знайомі.

«Боже мій, — молився у голос Крістіан, — я служив Тобі на землі й хочу отримати нагороду як на землі, так і на небі. І моєю нагородою має бути те, що я не помру, як спершу не приведу єврея до Христа, тому що Ісус був із єврейського народу, — він зітхнув. — Але я бідний, старий і хворий. Я не

РОЗДІЛ 5

можу вирушити на пошуки єврея. А в моєму селі їх немає. Будь ласка, зроби так, щоб у моє село прийшов єврей, і я зроблю все можливе, щоб привести його до Христа».

Річард саме перебував у роздумах, коли в санаторії його відвідала Сабіна.

— Я розмірковував про минуле, — сказав він їй. — Усі люди, яких я образив... Моя мати. Усі дівчата, про існування яких ти навіть не здогадуєшся...

Він різко вдихнув і зізнався:

— Усе своє життя я дбав лише про себе.

— Нехай це тебе не турбує, — зневажливо сказала Сабіна. — Моє життя мало чим відрізнялося від твого. Ми молоді — а саме так молодь і чинить.

Сабіна намагалася розрадити його розповідями про щасливі миті після їхнього повернення до Бухареста. Проте глибоко в душі Річард сумнівався, чи повернеться він уже тим шляхом, яким пішов. Його напружені душевні пошуки витворили несподіваний результат, який його дружині годі було й зрозуміти. Гріхи його минулого здавалися тепер менш привабливими, ніж колись. Тепер його хіть чомусь утратила свій блиск. Безглузде гультьяїство та відвідування нічних клубів не мало для чоловіка вже жодної принади.

Із покращенням здоров'я Річарда оздоровлювалася і його душа. Спокуси, до яких вдавалася Сабіна, не викликали бажаного результату. А коли вона побачила нову книгу, яку читав Річард, то вжахнулася. Християнська Біблія! Її чоловік,

ВУРМБРАНДИ

єврей-атеїст, тепер читав Новий Завіт, який йому позичив сусід по палаті.

Під дахом традиційного єврейського дому, в якому зростала Сабіна, батьки не дозволяли навіть вимовляти ім'я Ісуса Христа. Коли вони проходили повз християнську церкву, їй та її братам і сестрам наказували дивитися в інший бік. А чому? Після усіх переслідувань і принижень, яких християни заподіяли єврейському народу, образа родини Сабіни була зрозумілою. Єврейська історія потопала в крові, яку пролили послідовники Христа, не кажучи вже про примусові хрещення та католицькі меси. Вона навіть пригадала, як чула про євреїв, які вирішили повбивати своїх дітей, а потім учинити самогубство, щоб уникнути навернення у християнство й запламування своєї віри.

Сабіна не могла забути, як у дитинстві йшла зі школи додому, боячись звернути за ріг вулиці, де часто стояли дві старші дівчинки.

— Брудна нікчемна маленька єврейка! — кричали вони. Дівчата сміялися, смикаючи Сабіну за волосся та хапаючи її за малі руки.

Наймогутнішими антисемітськими організаціями були християнські: православна і лютеранська церкви та Національна християнська ліга захисту, головною метою яких, здавалося, було побиття єврейських студентів і знищення єврейського бізнесу. Якщо це було християнство, то Сабіна не хотіла мати з ним нічого спільного. І тепер, коли вона слухала, як її чоловік описує Ісуса, з Яким він познайомився через Новий Завіт, вона не могла приховати шоку та жаху, які відчувала. Християнство запламувало історію, а тепер воно загрожувало ще і її шлюбіві. Раніше подружжя домовилося не мати дітей. Але тепер її чоловік розважав про те, як правильно їх виховувати. Він руйнував усе власними руками. Річард також зачитувався іншою дивною літературою. Він передав Сабіні книжку, яку також позичив

РОЗДІЛ 5

у сусіда по палаті, про християн, які так любили євреїв, що віддали життя, щоб допомогти їм.

— У ній ідеться про братів Ретісбонів, — пояснив він, — вони заснували чернечий орден, метою діяльності якого було навернення євреїв.

Сабіна розчаровано відвела погляд, слухаючи, як Річард описує цих християн минулого століття, які служили євреям.

— Люди молилися за мене, поки я марнував своє життя, — зітхнув він.

Тижні одужання переросли в місяці, і стан легенів Річарда так покращився, що його виписали з туберкульозного санаторію. Він переїхав жити до тихого села в сусідніх горах, щоб продовжити процес оздоровлення.

Одного дня, коли вони з Сабіною блукали брукованими вулицями, Річард зустрів німичного старого, який запросив їх у свій дім. Його звали Крістіан Вельфкес. Коли Крістіан дізнався, що Річард єврей, його очі наповнилися слізьми.

— Я благав Бога дарувати мені одну послугу наприкінці мого життя, — сказав він, стискаючи мозолистою рукою руку Річарда. — Христос був євреєм, і я хотів привести до Нього хоч одного єврея. Але оскільки тут євреїв немає, а сам я не можу виїхати з села, я знав, що Бог мав послати єврея сюди. І ось ти тут! Відповідь на мою молитву!

Раптом Річард згадав про братів Ретісбонів. Після розмови, коли вже вони розходилися, Крістіан простягнув йому старезну Біблію, пошарпану за роки використання. Коли Річард гортав потерті сторінки, Крістіан додав:

— Ми з дружиною годинами молилися про це, благаючи про ваше навернення.

ВУРМБРАНДИ

Серце Річарда дивно зігріла щедрість його нового друга, проте він також бачив, якою пригніченою була Сабіна. Її очі палали гнівом через зраду, яку вона відчувала з боку чоловіка.

6

Упродовж наступних днів і тижнів Річард вивчав Крістіанову Біблію. Щодня він сидів на дивані у своїй малесенькій хатинці, з головою поринувши в книги Нового Завіту. Коли він був молодшим, то читав Біблію недбало, переважно з цікавості. Тепер же він знову читав про Павла, який, перебуваючи у в'язниці за віру в Ісуса, заявив: «Я не соромлюсь Євангелії, бож вона — сила Бога на спасіння кожному, хто вірує, перше ж юдеєві, а потім гелленові» (Послання до римлян 1:16). Річард замислився над тим, чи це правда, що *першим* Ісус Христос запропонував *порятунок євреям*.

Кожне слово Нового Завіту пробуджувало в чоловікові бажання продовжувати читати. Навіть пунктуація у реченнях, здавалося, сяяла істиною, якої він ніколи раніше не помічав. Християнство зачаровувало його, коли він був ще дитиною, проте тепер воно викоренило в ньому бажання задоволень, яких він так жадав у минулому. Річард вивчав притчі Ісуса й обмірковував Його дивовижні слова: «А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі...» (Євангелія від Матвія 5:44–45). Євреїв переслідували впродовж усієї історії. Чи міг він щиро пробачити тим, хто завдавав йому біди й ненавидів його? Річард продовжував читати так наполегливо, ніби від читання Нового Завіту залежало його життя.

ВУРМБРАНДИ

Незабаром Ісус став для Річарда таким самим реальним, як і жінка, яка приносила йому їжу. Щоночі він засинав з бажанням дізнатися про Нього якнайбільше. У Річардові боролися суперечливі думки. Його серце бажало звернутися до Бога, але розум висував аргументи проти Нього. «Я ніколи не стану Твоїм учнем, — молився він. — Я хочу мати багато грошей, подорожувати. Я прагну насолоди. Я вже досить страждаю. — Річард стиснув кулаки. — Твій шлях — це хресний шлях, і навіть якщо він — шлях істинний, я не стану на нього!»

Відповідь прийшла так само несподівано, як і сам заклик Ісуса, перервавши всі попередні думки Річарда. *«Прийди до мене! Не бійся хреста! І ти пізнаєш, що Мій шлях — найбільша радість у світі!»*

При думці про те, що він пізнає радість, Річард заплакав. Йому було добре відомо, що таке хіть, але радість була новим і незнайомим йому відчуттям. Чи міг Ісус пробачити гріхи його колишнього життя, заплямованого гріхом та егоїзмом? Чи міг Христос покрити провину Річарда Своєю благодаттю? Слова Ісуса зверталися прямо до його серця: «Прийдіть до Мене, усі струджені та обтяжені, — і Я вас заспокою!» (Євангелія від Матвія 11:28). А як же Річард потребував заспокоєння! Саме тому він і втік у санаторій. Однак заспокоєння, яке обіцяв Ісус, було не лише фізичним, а й духовним.

Річард згадав давню китайську історію про чоловіка, який довго йшов під нестерпним палючим сонцем. Він сів у тіні кремезного дуба й промовив: «Яка щаслива випадковість, що я тебе знайшов!» Дуб відповів: «Це не випадковість. Я чекав на тебе чотириста років». Раптом Річард прозрів. Шлях спасіння був тепер цілком зрозумілий. Ісус Христос чекав на нього — чекав, щоб заспокоїти Своєю любов'ю. Можливо, навіть туберкульоз був частиною Божого плану, щоб витягнути його з-під сліпучого та спекотного сонця світу й захвати в тіні хреста.

РОЗДІЛ 6

Прямо там, у скромному сільському будиночку, що загубився серед румунських Карпат, Річард прийняв любов Ісуса Христа, любов, яка відтоді його ніколи не полишала. «Боже, — молився Річард, — я був атеїстом. Тепер дозволь мені поїхати в Росію, щоб бути там місіонером серед атеїстів, і я не нарікатиму, якщо навіть мені доведеться провести решту життя у в'язниці».

Саме лишень заборонене ім'я Ісуса доводило Сабіну до сказу. Зміни, які так раптово та безповоротно увірвалися у життя Річарда, були для неї нестерпними. Зрештою, вона ж вийшла заміж за атеїста, а не за християнина.

— Мені Він не потрібен! — упиралася Сабіна. — І *тобі* Він не потрібен. Це для нас неприйнятно! — Вона тупнула ногою по дерев'яній підлозі сільського будиночка. — *Ми ж євреї!* У нас зовсім інший спосіб життя! Мені краще померти, ніж дізнатися, що ти став християнином!

Однак навіть негативно налаштована проти християнства Сабіна не могла заперечити змін, які воно спричинило в її чоловікові. Новонабута віра Річарда змінила його кардинально.

Тоді Сабіна поставила перед Річардом ультиматум. Якщо йому потрібна релігія, він може сповідувати свою власну, єврейську. Коли ж він сказав, що бажає прийняти хрещення, Сабіна мало не збожеволіла. Хрещення було цілком неприйнятним!

Якийсь час ультиматум, здавалося, діяв. Річард відвідував синагогу й брав участь в обрядах. Але навіть там він говорив переважно про Ісуса. Одного разу, повернувшись додому в Бухарест, Річард переконав Сабіну зазирнути до церкви. Перелякана, але зацікавлена, вона прослизнула вслід за чоловіком через важкі дерев'яні вхідні двері. Міцно вчепившись за пальто Річарда, з-за його спини вона з цікавістю розглядала барвисті зображення святих на стінах. Це були

ВУРМБРАНДИ

християнські святі. Річард розповів дружині про кожного з них, нагадавши їй, що половина з них були євреями, зокрема й Ісус та Його матір.

Коли очі Сабіни звикли до тьмяного освітлення нефа, і вона оглянула склепінчасту стелю, Річард пояснив значення десяти заповідей. Вона згадала, як плекав ці заповіді, які було записано у єврейській книзі Мойсея, її батько. Річард пояснив, як християни прийняли Писання Старого Завіту, приміром, єврейську збірку псалмів царя Давида. Фактично, весь Старий Завіт — єврейська священна книга — був повний пророцтв про прийдешнього Месію, Ісуса Христа.

— Річ у тім, — пояснив Річард, — що християнська релігія — це та ж сама єврейська віра, тільки відкрита для всіх народів землі. — І, повернувшись до Сабіни, спитав: — Завдяки Кому єврейські цінності, мораль і мудрість розійшлися по всьому світу? Завдяки Кому за дві тисячі років вони охопили так багато сотень мільйонів людей?

Сабіна з подивом слухала захоплену розповідь чоловіка.

— Лише Христос міг це зробити! — продовжував він. — Завдяки Йому священну книгу євреїв було перекладено з івриту на тисячу мов. — Від хвилювання він підвищив голос: — І тепер Біблію можуть читати як неосвічені селяни, так і найвидатніші вчені, такі як Пастер і Ейнштейн.

«А як же усе те зло, яке християни завдали євреям? Хіба самі послідовники Ісуса не були найбільшим свідченням проти християнства?» — упродовж тижнів Сабіна розмірковувала над цими питаннями. Вона погоджувалася з Махатмою Ганді, який одного разу сказав: «Мені подобається ваш Христос. Але мені не подобаються християни...»¹ Можливо, вона й могла б прийняти Христа, але без християнства!

¹ Mahatma Gandhi, quoted in Bill Wilson, *Christianity in the Crosshairs: Real Life Solutions Discovered in the Line of Fire* (Shippensburg, PA: Destiny Image, 2004), 74.

РОЗДІЛ 6

Річард похитав головою.

— Ти не можеш прийняти Ісуса, не прийнявши Його учнів. Він не залишить їх, щоб прийти до тебе. Ти не можеш прийняти учнів, не назвавши другом навіть Юду, як це зробив Сам Ісус.

Сабіна знала, що Річард бажав, щоб вона розділила запал його щойно набутої віри. Він терпляче пояснював їй красу Євангелії і заклик прощати інших так само, як Бог простив йому. Коли Сабіна нарешті погодилася прочитати Новий Завіт, обличчя Річарда засяло від радості. Для Вурмбрандів настали нові часи. Сабіна навіть виявила, що захоплюється Спасителем свого чоловіка й починає любити Його.

Інтелектуальні заперечення Сабіни проти християнської віри тепер потьмяніли, проте її емоційні зв'язки з іудаїзмом та пам'ять про тисячолітні переслідування євреїв, як і раніше, глибоко коренилися в її душі.

«Він має рацію», — шепотіло серце Сабіни, проте водночас у ній продовжувала вирувати пекуча ненависть до християн. Якось пізно увечері, повернувшись додому з молитовного зібрання в англіканській «Місії допомоги євреям», Річард прямо з порога попрямував до дружини, взяв її за руки і трепетно оголосив, що щойно він прилюдно присвятив своє серце Христові. Наступний крок — хрещення.

Однак Сабіна не могла пережити цієї новини. Вона уявляла розчарування на обличчях своїх батьків, коли вони дізнаються про це. Їй не дозволяли навіть подивитися на християнську церкву, а тим більше дати своєму чоловікові благословення на хрещення у ній. Зазвичай сильна й весела за будь-яких обставин, Сабіна не могла пережити цього. Вона розплакалася, кинула на кухонний стіл рушник і зачинилась у спальні. Там

ВУРМБРАНДИ

вона впала на ліжку й проридала кілька годин. Якщо Річард міг ухвалити таке жахливе рішення, то й вона могла...

Вона твердо вирішила: у день хрещення Річарда вона вчинить самогубство.

7

Коли настав день хрещення (а це було 1938 року), Річард вирушив на вокзал, оскільки служіння мало відбуватися в сусідньому містечку. Сабіна чекала, що чоловіка вдома не буде кілька годин, і це дасть їй достатньо часу, щоби таки здійснити свій план. Перебуваючи у відчаї, вона замкнула двері й кинулася на підлогу. Її тіло, що знесиліло від плачу, не повинно довго страждати.

«Ісусе, я не можу прийти до Тебе! — голосила вона. — І я не хочу, щоб Річард був Твоїм. Я більше так не можу!»

Самогубство — це її останній аргумент. Сабіна ридала над життям, яке вони з Річардом могли б прожити, статусом, можливостями, багатством. Християнство, у її розумінні, було заклик до смерті, а не до життя. Адже якщо вона не могла мати таке життя, якого хотіла, то краще вже померти. Коли Річард прийде додому, він знайде її тіло і, нарешті, зрозуміє, наскільки руйнівною була його віра. До кінця життя він згадуватиме день свого хрещення із болем у серці. Сабіна згорнулася в калачик у кутку кімнати й почала обмірковувати варіанти.

Протягом кількох годин жінка думала про те, як це — померти. Вона сподівалася, що, як стверджують атеїзм і комунізм, смерть — це просто кінець існування, а потойбічне життя — лише міф, який поширюють ті, хто нещасливий і сподівається на краще загробне майбутнє. Зрештою, тіло Сабіни складається лише з мінералів і атомів, а коли вона зробить останній подих, то його поховать і воно просто розкладеться.

ВУРМБРАНДИ

Але що, якщо Річард має рацію? Що, якщо після того, як її очі заплющатся, вона знову розплющить їх у новій реальності, яка буде ще гіршою, ніж те, що вона зараз відчуває? Її чоловік вірить в існування пекла, вічного розділення з Богом, яке чекає на тих, хто не прийняв любові Христа. Думка про страждання у вічному вогні мук хвилювала Сабіну так само, як і думка про душевний біль Річарда, коли він знайде її неживе тіло. Що буде потім? Він знайде собі нову дружину, дружину-християнку, яка завжди буде ходити з ним до церкви, і вони виховуватимуть своїх дітей у християнській вірі?!

Що більше Сабіна розмірковувала, то більше заспокоювалася. Тепер смерть здавалася занадто великою жертвою. Можливо, є інший шлях. Так у серці жінки зароджувалися неохочі та неквапливі, але суттєві зміни. Життя, якого вранці вона так хотіла позбутися, тепер почало повертатися до неї. Якщо Бог справді існує, можливо, Він любить також і її...

Сабіна зібралася з думками, встала з підлоги й поправила сукню. Опухлі від плачу очі кинули швидкий погляд на годинник. Якщо вона поспішатиме, то ще зможе вчасно дістатися до вокзалу, щоб зустріти свого щойно охрещеного чоловіка.

Сабіна знала, що в християнській традиції хрещення — це точка неповернення. Це символ спасіння: померти для старого життя і воскреснути з мертвих для нового. Вона згадала, як хвилювався Річард і в якому піднесеному настрої він перебував, коли вранці йшов із дому. Прихопивши дорогою букет квітів, Сабіна вирушила на вокзал зустрічати чоловіка...

...Обговорюючи події дня, Вурмбранди не склепили очей до самого ранку. Річард був убитий горем, коли дізнався про відчай дружини. Проте, слухаючи її, він помічав, що тепер вона була інакшою, не такою, як раніше. І ця разюча зміна була подібною на ту, яку він спостерігав у собі самому перед тим, як відкрити серце Богові під час усамітнення у сільській місцевості в Карпатах.

РОЗДІЛ 7

У наступні місяці в серці Сабіни повільно дозрівав колосок надії. Вона досі не хотіла називатися *християнкою*, однак усе більше цікавилася Богом і щосили намагалася змінити свої звички. Увечері, коли жінка заплющувала очі, вона хотіла померти для себе. А вдень потяг до втіх минулого оживав із новою силою. Вона продовжувала проводити час у барах та нічних клубах, а театр усе ще приваблював її увагу більше, ніж проповіді в церкві. Вона не готова була обмежити себе й відмовитися від майбутнього, про яке мріяла. Молода й красива, вона все одно знайде спосіб надолужити втрачене...

Упродовж певного часу Річард усе ще дотримувався своїх давніх звичок, проте дружина знала, що він робить це, потураючи їй. Якось у неділю увечері він запропонував піти на церковне богослужіння. Засмучена Сабіна розплакалася й зажадала, щоб натомість вони пішли в кіно.

— Гаразд, — погодився Річард. — Я піду з тобою в кіно, бо люблю тебе.

Вони бродили від кінотеатру до кінотеатру в пошуках цікавого фільму. Зрештою, як не дивно, Річард купив квитки на найвульгарніший антихудожній фільм, який тільки міг знайти. Це вразило Сабіну. «Можливо, його віра була тимчасовим захопленням», — заіскрилася надія.

Коли фільм закінчився, вони зайшли до сусіднього кафе на десерт. Доїдаючи шматочок торта, Сабіна ледве могла повірити своїм вухам, коли почула слова, які щойно вилетіли з вуст її чоловіка.

— А тепер іди додому й лягай спати, — сказав Річард. — А я знайду дівчину, з якою зможу піти в готель.

Вона підвела голову й із болем в очах перепитала:

— Що ти сказав?

Річард витримав погляд дружини.

ВУРМБРАНДИ

— Усе просто, — заявив він. — Ти йди додому. А я знайду дівчину, щоб піти з нею в готель.

— Як ти взагалі можеш говорити таке? — прошипіла вона, кидаючи виделку.

— Але ти сама змусила мене піти на цей фільм, — сказав Річард, — і сама бачила, що зробив його герой. Чому б і мені не вчинити так само?

Сабіна спохмурніла, але її чоловік продовжив.

— Якщо і завтра, і післязавтра ми ходитимемо на такі фільми...

Раптом він замовк.

Сабіна розуміла, до чого він вів: чи не варто йому спробувати стати схожим на чоловіків у фільмах, які вони переглядали?

— Кожна людина стає тим, на що вона дивиться, — підсумував Річард. — Якщо хочеш, щоб я був хорошим чоловіком, то хоч іноді ходи зі мною у церкву.

Річард довів свою правоту. Сабіна хотіла, щоб він був хорошим чоловіком, і знала, що вона теж могла б бути кращою дружиною. До свого навернення Річард багато разів зраджував їй і порушував шлюбну вірність. Проте вірність чоловіка Богові, яку він нещодавно віднайшов, несподівано зробила його вірним і їй. Річард більше ніколи не зраджуватиме їй із іншими жінками! Сабіна замислилася над тим, чи зможе вона також позбутися своєї схильності до егоїстичного життя. Ще було так багато світу, який вона хотіла побачити, так багато розваг, які хотіла спробувати.

Одного недільного вечора Сабіна переконала Річарда відвідати нічний клуб у Бухаресті. Замість того щоб піти у церкву, що тепер стало звичною практикою для Річарда, він мовчазно погодився з її бажанням.

Хмари диму оповивали подружжя, коли вони оглядали приміщення. У переповненому та прокуреному залі коньяк і горілка текли так само вільно, як непристойні розмови. Пари відкрито кохалися, не зважаючи на інших присутніх. Річард

РОЗДІЛ 7

плівся за дружиною крізь лабіринт спітнілих тіл. П'яний чоловік вихлюпнув свій напій на туфлі Сабіни, і вона, хитаючись, відступила, наштотхнувшись на іншу пару.

Річард підвів дружину до маленького столика, за яким сиділи їхні друзі. Поки вони розмовляли й сміялися, Сабіна озиралася. Розмова тривала в'яло, і вона раптом усвідомила, що не насолоджується вечіркою настільки, як очікувала. Насправді вона взагалі не відчувала жодного задоволення.

— Ходімо звідси, — крикнула Сабіна на вухо Річардові. — Ми можемо піти?

— Чому? — вдав здивування Річард. — Ми ж щойно прийшли!

Він наполягав, що піти так швидко було б непристойно. І взагалі, попереду ще вся ніч, щоб насолоджуватися.

Близько до півночі Сабіна знову попросилася піти, але Річард знову відмовив. Через годину вона ще раз попросила, але, як і минулого разу, він знайшов привід залишитися.

Уперше в житті Сабіна відчула справжню огиду й нетерпимість то всього, що тут відбувалося. За цілий вечір вона не отримала анітрохи задоволення. Нарешті Річард піддався на благання дружини й вивів її з переповненої зали.

Вони відчинили двері й вдихнули свіже вечірне повітря. Місяць стояв високо і яскраво сяяв у небі, його світло пронизувало ніч так, як Сабіна ніколи раніше не помічала.

— Річарде, — сказала вона, — я йду прямо до дому пастора й змушу його охрестити мене прямо зараз. Це як після всієї цієї гидоти прийняти ванну.

Річард засміявся.

— Ти чекала так довго, що можеш почекати й до ранку. Нехай бідолашний пастор поспить.

Він узяв Сабіну під руку й ніжно повів її додому.

ВУРМБРАНДИ

Наступного ранку Річард із Сабіною поїхали до англіканської місії в Бухаресті, щоб вона познайомилася з пасторами Аденсі та Еллісоном. Ці двоє чоловіків здавалися Сабіні неземними. Обидва відмовилися від усього, щоб іти за Ісусом, і поділяли таку саму ревність до християнства, яку вона бачила і в Річардові. Вона дивувалася, як вони змогли розлучитися зі своїм колишнім життям.

Серце Сабіни потеплішало, коли слухала їхні розповіді. Пастори розгорнули Біблію і говорили з нею про повноту, яку Бог пропонує тим, хто хоче зробити крок віри. Христос не хотів частину її; Він хотів її *цілком*. Він волів спокутувати її минуле з усіма його жалями та образами. Сабіна знала, наскільки близько вона підійшла до самогубства, і, коли чоловіки проголошували Слово Боже, вона відчула, як порожнеча у її серці заповнюється істиною.

Вони пояснили, що близькі стосунки з Ісусом знімуть нерозв'язане напруження всередині неї. Бог може дати їй нове серце — серце оновлене — і новий набір бажань. Христос пропонує забрати з її серця бруд і замінити його на Свою праведність. Він може розжати смертельну хватку, якою вона тримається за насолоди цього світу, і надати змістовності її шлюбу.

Сабіна хотіла вірити в Бога, Який міг це зробити, у Христа, Який міг змінити й звільнити її. Вона хотіла нарешті повірити в Єдиного, Хто любив би її досконало й безумовно. Євангелія часто ранила почуття жінки, однак тепер вона не могла ігнорувати неспокій, який відчула в нічному клубі. Нарешті вона змогла побачити розпусту такою, якою вона була насправді — порожньою. Гріх втрачав свою спокусливу силу й більше не міг володіти нею. Раз і назавжди Сабіна була готова присвятити себе Ісусові Христу. Більше жодних безглузвих потурань чи виправдань! Більше жодних вечорів п'ятики. Жодних думок

РОЗДІЛ 7

про самогубство. Сабіна визнала Христа й наступного дня прийняла хрещення.

Відтоді Сабіна не могла приховати свого щастя. Вона розповідала всім, кого знала, про свою новонабуту віру. Їй нарешті відкрився сенс життя та смерті. Наступним кроком був повний розрив із минулим, і вона навідріз відмовилася від колишнього життя, щоб більше ніколи не повернутися на цей шлях.

Річард пояснив, що слідування за Христом буде дорого коштувати, воно буде навіть небезпечним. Однак Сабіна була готова до цього. На роботі вона відвела вбік свою найкращу подругу, єврейку, і розповіла їй Євангелію. Очі Сабіни виблискували, коли вона говорила про те, як Бог змінив її життя. Однак, на превеликий жаль, що довше вона говорила, то менше подруга слухала її.

Вона відійшла від Сабіни й осудливо похитала головою:

— Отож, тепер я тебе повністю втратила!..

Слова подруги завдали Сабіні жакхливого болю, але вона розуміла її неприйняття. Адже колись і сама жила у невагомості між незручними вимогами іудаїзму й життєдайною реальністю хреста. Однак тепер уже ніщо не могло утримати її від того, щоб свідчити про свою віру. Щотижня разом із Річардом Сабіна відвідувала церкву, насолоджуючись новими стосунками з братами й сестрами. Проповіді торкалися її серця і лікували душу, утихомирювали тривоги та занепокоєння. Річард теж зміцнювався у вірі. Його стосунки з Христом ставали дедалі глибшими та активнішими. Сабіна захоплювалася пристрасстю чоловіка й запитувала себе, що це може спричинити.

Якось Річард повернувся з роботи із захопленим і сяючим обличчям. Дружина поцікавилася причиною цього, проте не була готова до того, що він відповів.

Її чоловік хотів стати пастором...

8

Темні хмари нацизму вже впродовж певного часу згущалися над Румунією, а 1939 року, коли країна потрапила в залізні кліщі Адольфа Гітлера, політичний клімат став і зовсім нестерпним. Євреї жахалися перемоги німецького диктатора, і страх, настільки сильний, що його, здавалося, можна було відчутти навпомацки, охопив країну. Чутки про переслідування стали головною темою розмов за кожним єврейським столом, зокрема й сім'ї Вурмбрандів.

Це був важкий рік, зовсім не сприятливий для появи на світ дитини, але Бог відповів на молитви Річарда і Сабіни. Незважаючи на те, що колись подружжя не хотіло мати дітей, вони зустріли свого первістка з широко розпростертими обіймами. Хлопчика назвали Михаєм.

— Він такий же темноволосий, як і ти, — сказав Річард Сабіні, — і такий самий гарний. — І на його обличчі з'явилася пустотлива усмішка: — Але ж він тільки плаче. Коли він уже скаже щось розумне?

Річард поцілував сина й обійняв дружину. Вурмбранди, які колись боялися, що діти завадять їхньому безтурботному життю й задоволенням, тепер були безмежно щасливі. До навернення Річард не роздумуючи розлучився б із Сабіною, якби вона заважала йому вести гуляцький спосіб життя. Але тепер поява новонародженого сина ще більше підкреслювала радикальні духовні зміни, що відбулися у його житті. Чоловік одразу ж узявся за виконання своїх батьківських обов'язків.

РОЗДІЛ 8

Через кілька місяців, увечері 20 вересня 1939 року, в іншій частині міста, дев'ять чоловік лежали ниць на підлозі будівлі православного храму, створюючи тілами силует хреста. Вони просили благословення на вбивство, яке було заплановано на наступний ранок. Убивць — адвоката, який пройшов підготовку в гестапо, кількох молодих фанатиків і кресляра, керівника операції, — було ретельно відібрано фашистами в Німеччині, Італії та Румунії. У центрі поля зору ескадрону смерті перебував Арман Калінеску, новий прем'єр-міністр Румунії, який був при владі лише шість місяців, але чиє керівництво виявилось проблематичним для членів «Залізної гвардії»¹. І тепер вони готувалися вчинити замах на його життя.

Під час панування нацистів у Румунії «Залізна гвардія» використовувала членів православної церкви як пішаків у своїх політичних іграх. Уранці 21 вересня 1939 року вбивцям вдалося виконати свій підступний план і позбавити життя прем'єр-міністра Калінеску на одній із бухарестських вулиць, коли він повертався до палацу Котрочені. З його бездиханного тіла пізніше було вилучено двадцять куль. Разом із ним було вбито його охоронця та водія. З часом «Залізна гвардія» привела до влади протеже Гітлера генерала Іона Антонеску й змусила

¹ «Залізна гвардія» — фашистська організація в Румунії, яка мала значний соціальний та політичний вплив у країні в період між двома світовими війнами (із 1927 по 1941 рік). Партія представляла ідеологію румунського ультра націоналізму, антикомунізму, антикапіталізму та антисемітизму, а також підтримувала Румунську православну церкву. See *Encyclopedia Britannica Online*, s.v. “Iron Guard,” accessed September 20, 2017, www.britannica.com/topic/Iron-Guard.

ВУРМБРАНДИ

зректися престолу формального правителя Румунії, короля Кароля II, на користь його сина, Михая, якого перетворили на маріонетку диктатора Антонеску. Так «Залізна гвардія» розставила на місця останні частини головоломки.

Тепер у бандитів у зеленій формі було розв'язано руки, і вони могли вільно боротися з тими, кого вважали загрозою своїй владі. У їхню пастку потрапили євреї, комуністи та протестанти, й убивства стали звичайнісіньким явищем на вулицях румунських міст. «Залізна гвардія» звинуватила місію Вурмбрандів у зраді країни, і Річард став жертвою їхніх щоденних погроз.

Якось у неділю, обводячи поглядом зібрання, Річард побачив, як у святині тихо заходить група людей у зеленій формі. Парафіяни, чиї погляди було спрямовано на вівтар, і не підозрювали про вторгнення. Лише Річард бачив у їхніх руках револьвери. Якщо це його остання проповідь, то нехай вона буде найкращою!

Річард проповідував про руки Ісуса. Він малював картини, на яких руки Ісуса витирали сльози, пригортали дітей і годували голодних. Він говорив про те, як руки Спасителя зціляли хворих, але їх прибили до хреста. Утім ці руки Христа благословляли учнів перед Його вознесінням на небеса. Потім Річард зробив паузу й відірвав погляд від Біблії. Упившись очима в зібрання, він грізно вигукнув:

— А ти? Що ти робиш своїми руками?

Члени церкви здивовано закліпали. У руках вони тримали молитовники. Що пастор має на увазі?

Річард опанував себе й продовжив тираду:

— Ти вбиваєш, б'єш і мучиш невинних людей! І ти називаєш себе християнином? Очисти свої руки, грішнику!

У глибині церкви кипіли від люті солдати «Залізної гвардії». Проте якась реакція з їхнього боку привернула б увагу до

РОЗДІЛ 8

їхньої присутності, тому вони німо стояли зі зброєю в руках, чекаючи, поки Річард завершить богослужіння.

Коли парафіяни покинули приміщення церкви, Річард вислизнув із-за кафедри й зник за завісою. Позаду нього лунали крики:

— Де Вурмбранд? Негайно за ним!

Річард прошмигнув у маленькі двері й замкнув їх за собою. Таємний хід було збудовано багато років тому в очікуванні дня, коли він урятує життя пастору. Із церкви на тихій вуличці Річард попрямував до галасливого бухарестського бульвару, де невдовзі зник у багатолюдному натопті.

У ході війни разом із євреями було вбито й знищено в концтаборах представників багатьох християнських конфесій та національних меншин. За цей час нацисти тричі заарештовували Річарда. Проте судові процеси, допити, побиття та тюремне ув'язнення були лише тінню майбутньої жорстокості комуністичного режиму...

Перед весіллям Річард попередив Сабіну: «Зі мною твоє життя буде нелегким». І під час Другої світової війни його засторога стала реальністю. Приєднавшись до англіканської «Місії допомоги євреям» у Бухаресті, Вурмбранди почали служити єврейським сім'ям на своїй знедоленій війною батьківщині.

Вони таємно вивозили з гетто сиріт, щодня проповідували в бомбосховищах, організували програми допомоги мадярським циганам і брали участь у протизаконних підпільних християнських заходах.

Під керівництвом Антонеску, маріонеткового генерала Гітлера, румунські фашисти розпочали нову хвилю переслідувань євреїв. Вурмбранди вимушено переїхали в набагато меншу квартиру й терпіли знущання та глузування з боку жорстоких

ВУРМБРАНДИ

сусідів-антисемітів. У дворі будинку, де розташовувалася їхня квартира, було виставлено антиєврейські пропагандистські плакати. Їм не вдалося уникнути переслідувань, оскільки на посвідченнях особи Річарда і Сабіни був штамп «ЄВРЕЙ». Ненависть до ізраїльського народу розповзлася всією Європою й навіть поширилася серед християн, які не чинили опору фобії, проповідуваній на національному рівні. Незабаром із дев'яти мільйонів євреїв, що жили у Європі, нацисти винищили п'ять-шість мільйонів...

Однак навіть у таких умовах Річард намагався налагодити стосунки зі своїми сусідами-антисемітами. Він ходив від дверей до дверей і проповідував їм про любов Христа. Він навмисне подружився із власником свого будинку, а потім і з найближчими сусідами. Володіння Річарда словом, його природна харизма й дотепність відкривали перед ним стільки ж сердець, як і дверей.

Пан Парвалеску, сусід із третього поверху, одного разу сказав Річардові:

— Ви, євреї, ніколи не зробили нічого хорошого!

Річард відповів:

— О, яка у вас гарна швейна машина! А хто її створив? Зінгер! Та стривайте ж... Хіба він не єврей? Пане Парвалеску, якщо ви справді вважаєте, що євреї аж так ні на що не здатні, вам краще позбутися її!

Пані Георгеску, антисемітка середніх літ, часто з ненавистю висловлювалася про «цих євреїв». Річард умів вислуховувати її, і незабаром вона почала виливати перед ним своє серце. Вона розповідала про свої переживання, коли її покинув чоловік, і занепокоєння через сина, який жив диким та безладним життям. Вона хвилювалася, що він заразиться якоюсь венеричною хворобою.

РОЗДІЛ 8

— Навіть якщо він щось і підхопить, — запевняв її Річард, — у наш час такі хвороби можна вилікувати. І зауважте, що ліки створив єврей!

Сусіди Річарда зачарувалися своїм новим знайомим — блакитноокиим пастором, який добре володів і риторикою, і гумором, і завжди змушував їх сміятися. Навіть найбільш грубі особи, такі як поліцейський-алкоголік, який постійно чинив насильство над своєю дружиною, не могли не потрапити під вплив доброти та дружельності Річарда. Дружні стосунки Річарда з цим чоловіком спричинили зміни в його серці та його подальше навернення. Незабаром Річард почав дозволяти йому брати Михая у тривалі поїздки на мотоциклі, що було вкрай рідкісним привілеєм для єврейських хлопчиків за часів війни. Коли починалися страшні повітряні нальоти, а євреям заборонялося виїжджати за межі міста, поліцейський забирав Михая углиб країни, щоб уберегти його від небезпеки. На випадок, якщо їх зупинять, поліцейський наказав хлопчикові говорити, що його звать Іон М. Влад.

Доброзичливість та співчуття Річарда поступово завоювали прихильність та довіру сусідів його багатоквартирного будинку. День за днем він працював не покладаючи рук, щоб зруйнувати їхні упередження й засвідчити про свою віру. Квартира Вурмбрандів, колись предмет ненависті сусідів, тепер перетворилася на місце дружнього прийому, підбадьорення та миру. У дворі антиєврейську пропаганду замінили вірші з Біблії. Хоча зовні буяло пекло, Михая оточували любов, нові друзі та стільки щастя, скільки лише можна було його мати за таких обставин. Річард ніколи не дозволяв своєму щільному графіку завадити йому пограти з Михаєм та розповісти йому пригодницьку історію.

ВУРМБРАНДИ

Багато румунів недооцінювали або ігнорували переслідування євреїв, унаслідок чого загинули тисячі людей, яких можна було врятувати. Річард і Сабіна не могли стояти осторонь страждань свого народу й тужили за тими, хто переживав жахи Голокосту. Вони неодноразово ризикували власними життями, рятуючи євреїв, як, наприклад, сімох дівчат, які вижили під час бійні у селі Тассі. Вурмбранди домовилися, щоб їх заарештували й залізницею доставили до Бухареста. Коли їх привезли, Річард і Сабіна зустріли потяг й сховали сиріт у безпечному місці.

Потім були інші небезпечні місії, унаслідок яких Вурмбрандів було заарештовано й ув'язнено. Їх часто звинувачували у проведенні несанкціонованих релігійних зібрань, часто били ще до того, як їм було надано можливість захищатися перед нацистським судом.

Якось у поліцейську дільницю, де тримали Річарда і Сабіну, прийшла жінка-єврейка.

— Ви заарештували моїх побратимів-євреїв! — заявила вона. — Заарештуйте й мене. Для мене буде честю страждати разом із ними!

Поліцейські виконали бажання жінки, як і бажання багатьох інших, хто підтримував молоде подружжя. Свідчення на їхню користь у судах були дуже численними. Наприклад, пастор Флейшер, німецький баптист, ризикував власним життям, щоб надати докази невинності Річарда та Сабіни.

У 1940 році відносини між Румунією та Великобританією зіпсувалися, і співробітники англіканської місії, які несли служіння в Бухаресті, змушені були повернутися додому. Річардові, який працював секретарем преподобного Джорджа Стівенса, глави «Англіканської місії євреям», довелося продовжувати служіння наодинці. До кінця війни, майже п'ять років потому, Річард вирішив перейти в іншу християнську конфесію. Якийсь час він розмірковував про те, щоб прийняти православ'я, яке сповідувало більшість населення його країни,

РОЗДІЛ 8

проте його обурювали зовнішні формальності, ритуали і безглузда помпезність. З тих же міркувань він відмовився стати й католиком і особливо ненавидів використання церквою латини, яка, на його думку, лише заважала розумінню прихожанами Біблії.

З іншого боку, Річард захоплювався простотою та прямою протестантського поклоніння, яке наголошує на зрозумілій проповіді Слова Божого. Його вражало життя і спадщина протестантського реформатора XVI століття Мартіна Лютера, і він вирішив прийняти сан пастора лютеранської церкви. Річард захоплювався прямою пристрасною проповіддю Лютера та його полум'яним прагненням зробити Ісуса Христа відомим кожному простолюдині.

І Лютер, і Річард вірили у здатність Євангелії подолати конфесійні бар'єри. Опираючись релігійному істеблшменту свого часу, Лютер міг бути войовничим та непоступливим. І все ж його впертість, як і впертість Річарда, було породжено духовною життєвою силою, яку вони обидва черпали з Божого Слова. Лютер розумів, що спасіння дається через благодать, а не за справи. Чудово знаючи глибину своєї власної порочності, Річард також розумів, що ніхто не може бути настільки благочестивим, щоб заслужити спасіння. Він жадав того ж духовного пробудження, яке за часів протестантської Реформації Лютер бачив у Європі. Чи може пробудження знову охопити Європу? Румунія не була поза досяжністю Реформації. І якщо, як і Лютеру, Річардові також доведеться зазнати з боку противників та уряду переслідувань, викрадень та тюремних ув'язнень, хай так і буде!

Незабаром Річард став популярним проповідником. Його шанували по всій країні, а його лютеранська громада, що складалася в основному з новонавернених євреїв, досягла тисячної чисельності. Він благовістив у в'язницях, борделях і пабах; працював у норвезьких, шведських та британських

ВУРМБРАНДИ

місіях; брав участь у діяльності Всесвітньої ради церков; відіграв провідну роль у формуванні румунського підпільного руху. До кінця Другої світової війни Річард надрукував понад сто тисяч примірників Нового Завіту російською мовою й розповсюдив його серед солдатів радянських військ, яких було розквартировано у Румунії.

Він часто висловлював Богові подяку за ці чудові можливості, молячись: «О, Господи, дякую Тобі за те, що я один із побитих і осміяних, але, через Твою милість, не один із тих, хто побиває і насміхається!»

Упродовж п'яти років Вурмбранди чинили опір посиленним переслідуванням із боку нацистів. То потрапляючи до в'язниці, то виходячи з неї, то знову потрапляючи, Річард і Сабіна перебували за крок від смертного вироку. Під час засідання румунського військового трибуналу — лише за кілька годин до оголошення вироку, вищої міри покарання — головний редактор найпопулярнішої румунської газети доклав неймовірних зусиль, щоб привернути якнайбільше уваги з боку відомих релігійних діячів і чинити тиск на суд, домігшись звільнення Вурмбрандів. Безліч інших приватних осіб, а також політиків ризикували своїми репутацією та свободою, щоб допомогти сім'ї пастора. Неодноразові втручання шведського дипломата, сера Патріка фон Рютерсверде, гарантували, що Річард не проведе весь період нацистського панування за ґратами. Значний вплив дипломата на генерала Антонеску посприяв звільненню Річарда після його арешту та примусових робіт.

23 серпня 1944 року група політиків, які діяли на правах опікунів неповнолітнього короля Михая, виявивши чимало мужності, скинула генерала Антонеску, фактично поклавши кінець його політиці прихильності нацистській Німеччині.

РОЗДІЛ 8

У Москві відбулася IV Московська конференція, однією з цілей якої було окреслити карту повоєнного світу. Союзники Вінстона Черчіля та Йосипа Сталіна сиділи один навпроти одного у сталінському кремлівському кабінеті.

— Що стосується Англії та Росії, — почав Черчіль, — чи згодні ви на те, щоб отримати 90-відсоткове домінування в Румунії², і на те, щоб ми зайняли також 90-відсоткове переважне становище у Греції та навпіл — у Югославії?³

Черчіль написав свою пропозицію на аркуші паперу, і після хвилинного розгляду Сталін додав синю галочку згоди. Незабаром у Румунію було введено мільйонну радянську армію, і країна опинилася у розпорядженні нових «союзників».

Совети увірвалися до Берліна з безпрецедентною люттю, помстившись гітлерівцям, які гвалтували, катували та грабували їхній народ. Друга світова війна забрала три відсотки населення світу. Сполучені Штати втратили майже пів мільйона життів; німці — близько семи мільйонів. Однак Країна Рад понесла набагато більші втрати — понад двадцять мільйонів людей.

Сабіні був тридцять один рік, коли у своєму бункері, програвши битву за Берлін, Адольф Гітлер наклав на себе руки. Михаю було лише шість років. Побиття, яких Річард і Сабіна зазнавали при нацистах, були надзвичайно жорстокими, проте вони були нічим порівняно з нечуваною жорстокістю, яку вони найближчим часом зазнають від рук комуністів. Комуністи розпочнуть найбільшу бійню, яку будь-коли бачив світ, що забере майже сто мільйонів життів...

² У джерелі «Румунія» пишеться як «Раманія».

³ Joseph M. Siracusa, "The Night Stalin and Churchill Divided Europe: The View from Washington," *Review of Politics* 43, no. 3 (July 1981): 381.

ВУРМБРАНДИ

Понад те, на відміну від періоду панування нацистів (Гітлер терпимо ставився до християнства, яке підтримувала держава, і навіть стверджував, що сам є релігійним), тепер у Румунії не було місця для релігії. Марксистські переконання, яких дотримувався Йосип Сталін, інтерпретували християнство як загрозу повалення радянської влади. Таким чином, християн переслідували, катували й винищували у таких масштабах і з такою жорстокістю, як ніколи за часів нацистів.

Господь готував Річарда і Сабіну до майбутніх жахів. Життя у підконтрольній нацистам Румунії показало їм, як нести християнське служіння підпільно. Вони навчилися визначати людей, яким можна було довіряти конфіденційну інформацію, і в любові долати етнічні забобони.

Вурмбранди переконалися на власному досвіді, що силою Святого Духа вони можуть протистояти будь-яким тортурам і прощати своїх ворогів. Незалежно від того, наскільки болісним, принизливим чи образливим може бути фізичне та психологічне насильство комуністів, вони можуть перенести його й любити своїх гонителів. Христа катували за них, і Він допоможе їм, коли їх катуватимуть за Нього.

9

Війна надала людям багато можливостей прощати тим, хто завдав їм зло. Коли вона щойно розпочалася, було вбито та депортовано десятки тисяч євреїв. В одному місті Ясси за день було вбито одинадцять тисяч людей. Те, що 1939 року Річард і Сабіна жили в Бухаресті, врятувало їх від смерті. Проте батьків Сабіни, її трьох сестер, молодшого брата та інших родичів, які мешкали на Буковині, відправили до пустельної прикордонної провінції Придністров'я¹. Шлях туди був нестерпним і забрав безліч життів. А на тих, хто все ж дістався до місця призначення, чекали голод, приниження та розстріли без суду й слідства. Унаслідок масштабного геноциду в Придністров'ї насильницькою смертю загинули всі члени родини Сабіни.

Коли Річард повідомив про це дружині, її ноги підкосилися, і вона впала в крісло. На неї наринули спогади про дитинство. Тепер їй ніколи більше не побачити матір і батька! Ніколи більше не обійняти сестер і молодшого братика! За яких обставин вони померли? Хто позбавив їх життя? Вона схопилася за серце, і з її горла вирвалися глибокі ридання.

¹ *Ще до того, як Румунія потрапила в орбіту нацистської Німеччини, румунська влада проводила політику жорстких антисемітських переслідувань — особливо спрямованих проти євреїв, які жили на східних околицях і яких звинувачували в симпатії до радянського комунізму, а також тих, хто жив у Трансільванії і кого ототожнювали з попереднім урядом Угорщини.*

ВУРМБРАНДИ

Чи оплакувала Сабіна свою сім'ю й надалі? Річард ніколи більше цього не бачив.

— Я більше не плакатиму, — зібравшись із силами й розправивши плечі, сказала вона. — У тебе має бути щаслива дружина, а у Михая — щаслива мати. Наша церква потребує мужніх служителів.

Незабаром після цього орендодавець Вурмбрандів, відданий Богові християнин, повідомив Річардові, що в його будинку зупинився солдат.

— Я знав його ще до війни, але тепер він невпізнанно змінився, — зітхав господар, заламуючи руки. — Він став справжньою твариною й вихваляється тим, що добровільно зголосився знищувати євреїв у Придністров'ї. Він пишається тим, що власноруч убив їх сотні!

— *У Придністров'ї?* — Річард відчув, як у нього по спині пробіг холодок. — *Чи може таке бути?*

Під час вечері з Сабіною та Михаєм Річард розмірковував про почуте, а також про те, що йому з цим робити, однак не згадав про солдата вголос. Поклавши сина спати, Сабіна заснула й сама. Тільки Річардові не йшов сон. Його мучили тривожні думки. Бог не давав спокою його духові. Чоловік виліз із-під ковдри й піднявся нагору, до квартири власника будинку. Він постукав у двері й, коли вони відчинилися, побачив гостя, який розвалився на дивані у вітальні.

Коли господар відрекомендував сусіда, солдат підвівся, височіючи над Річардом, який і сам був досить високим. Нового квартиранта звали Борила. Присутність цього військового наповнювала кімнату аурую жаху. Річардові здавалося, що він відчуває металевий запах крові жертв, яким пронизано його одяг. Зав'язалася розмова, і Борила став розповідати про свої героїства, хизуючись убивством незліченних євреїв, у тому числі й дітей на руках у батьків.

РОЗДІЛ 9

Річард терпляче вислуховував оповідання солдата. Його почергово охоплювало то почуття люті, то жалю і смутку до цього чоловіка. Борила на мить замовк, щоб сьорбнути зі своєї склянки.

— Це жахлива історія, — тихо промовив Річард, — але я не боюся за євреїв. Бог воздасть їм за те, що вони постраждали. — Він поглянув солдатові просто у вічі. — Мені болісно думати про те, що буде з їхніми вбивцями, коли вони постануть перед Божим судом.

Борила схопився зі стільця. На його товстій шиї пульсувала велика вена. Господар теж підстрибнув, побоюючись, що солдат може накинутися на Річарда. Річард та Борила були гостями у його будинку, і він не міг допустити бійки. Борила люто спідлоба зиркнув на Річарда, а потім, отямившись, сів у крісло.

З тієї миті розмова перейшла на більш нейтральні теми. Річард зауважив, що Борила став приємнішим співрозмовником. Він любив музику й розповідав, як, перебуваючи в Україні, з задоволенням слухав українські народні пісні.

— Хотів би я почути хоч одну таку пісню знову, — замріяно промовив Борила.

Річард також знав деякі з цих пісень і вирішив не втратити можливість. *«Риба попалася мені на гачок!»* — подумав він.

— Якщо хочете почути кілька українських мелодій, — запропонував він Борилі, — ходімо до мене у квартиру. Я не дуже віртуозний піаніст, але можу зіграти кілька.

Хоча його сім'я спала, Річард запросив чоловіків додому й тихо почав виконувати улюблені мелодії Борили. Брови солдата здійнялися, обличчя почервоніло. Як і Давид, єврейський пастух, який грав на арфі цареві Саулові, Річард знав, що музика здатна справити на людину глибокий позитивний вплив.

На жаль, репертуар Річарда швидко вичерпався. Він зняв руки з клавіш і повернувся до вбивці.

— Я хочу сказати вам щось важливе.

ВУРМБРАНДИ

Борила потер очі:

— Продовжуй!

— Якби ви зазирнули за цю фіранку, — почав Річард, указуючи на прохід, що вів до сусідньої кімнати, — ви б побачили, що там хтось спить. Це моя дружина Сабіна. Її батьків, сестер і дванадцятирічного брата, а також інших членів сім'ї — убили. — Солдат заглянув за фіранку. — Ви сказали мені, що вбили сотні євреїв під Голтою...

Борила кивнув.

— Саме там їх розстріляли. Оскільки ви самі не знаєте, кого застрелили, ми можемо припустити, що саме ви — та людина, яка позбавила життя її сім'ю.

Борила схопився зі стільця. Річард підняв руку.

— Стривайте. Тож проведемо експеримент. Я розбуджу дружину й розповім їй, хто ви й що ви зробили. І я можу з точністю сказати, що буде далі.

Борила з подивом вирячився на пастора.

— Моя дружина не дорікне вам жодним словом, — запевнив його Річард. — Вона обійме вас так, наче ви її брат, і поставить на стіл найкращу їжу, яка є у домі.

Борила вирячив очі: якщо він убив її сім'ю, вона напевно вимагатиме його крові. Річард продовжував:

— Отож, якщо Сабіна, яка, як і всі ми, грішниця, може так прощати й любити, уявіть, як Ісус, утілення досконалої любові, може прощати й любити вас. Якщо ви звернетесь до Нього, усе, що ви зробили, вам буде прощено!

Миттєво бравада Борили зникла. Його охопило почуття провини й спрага прощення. Убивця схопився обома руками за свою сорочку й одним рухом роздер її.

— Боже, що мені робити? Що мені робити? — ридав він, обхопивши голову руками. — Я убивця! Мої руки в крові. *Що ж мені робити?!*

Річард вигукнув:

РОЗДІЛ 9

— В ім'я Господа Ісуса Христа, я наказую духу ненависті покинути цю душу!

Борила безконтрольно затремтів, а двоє чоловіків продовжували молитися вголос. Знову й знову солдат просив Бога простити йому та звільнити його совість від мук за скоєні ним злочини.

Коли Борила перестав волати до Бога, Річард нагадав:

— Я обіцяв експеримент і дотримаюсь слова.

Він відсунув фіранку на дверях і прослизнув у спальню, де спала Сабіна.

— У нас гість, із яким тобі варто познайомитись, — прошепотів він, торкаючи дружину за плече. Вона потерла очі й сіла на ліжку. — Я думаю, що це людина, яка вбила твою сім'ю, — додав він, — але він покався, і тепер він наш брат!

Сабіна закуталася в халат, кілька секунд посиділа мовчки, а потім піднялася й пішла вітати вбивцю своїх рідних. Борила був надзвичайно здивований, коли Сабіна обійняла його. Вони тримали одне одного в обіймах і разом плакали, укотре цілючи одне одного в щоки. Річард знав серце своєї дружини. Якщо Бог міг простити злочини її власного минулого, вона могла простити Борилі. Якщо Бог міг очистити її совість від усіх образ, які вона завдала людям, від обманів, які вона сказала, від усього збитку, який спричинила, то Бог, поза жодними сумнівами, міг зробити те саме для Борили. Потім, як і передбачив Річард, Сабіна пішла на кухню, щоб приготувати їжу солдатіві.

Поки Сабіна була на кухні, Річард пішов до їхньої кімнати, де спав дворічний син. Він приніс Михая, який усе ще перебував під владою сну, у вітальню, щоб показати гостеві. Минуло лише кілька годин відтоді, як Борила хизувався вбивством єврейських дітей на руках їхніх батьків.

— Бачиш, як він тихо спить? — прошепотів Річард. — Ти також схожий на новонароджену дитину, яка тепер може

ВУРМБРАНДИ

відпочивати на руках свого небесного Батька. Кров, яку пролив Ісус, очистила тебе.

Тієї ночі Борила залишився ночувати у Вурмбрандів і прокинувся бадьорим.

— Я давно так не спав, — сказав він.

Після сніданку вони з Річардом вирушили відвідувати будинки інших християн-євреїв, де солдат щоразу розповідав свою історію і де його вітали як блудного сина, який повернувся у батьківський дім.

Річард вручив Борилі примірник Нового Завіту й розповів історії про те, як Ісус Христос змінював серця навіть найжорстокіших убивць. Він пояснив, що колись Савл із Тарса також убивав Божий народ, але після зустрічі з Христом дорогою в Дамаск він став відомий як Павло і був видатним місіонером.

Незабаром настав час Борилі повернутися до свого полку, розташованого в сусідньому містечку. Його підрозділ відправляли на фронт, і він був змушений ухвалити важливе рішення.

— Що мені робити? — спитав він Річарда. — Мені знову доведеться вбивати.

— Ні, — відповів Річард, — ти вже вбив дуже багато! — Він обійняв свого тепер уже брата по вірі й додав: — Краще дозволь іншим убити тебе. Цього Біблія не забороняє.

Борила кивнув, надів військовий кашкет і пішов. Згодом він став одним із найближчих друзів Вурмбрандів. Як пізніше жартував Річард, єдиними двома чоловіками, яких Сабіна цілувала після весілля, були її власний чоловік і чоловік, який убив її сім'ю.

10

— Ідуть! — кричав хлопчик, відчайдушно крутячи педалі велосипеда та мчачи до Річарда і Сабіни. — Росіяни йдуть!

Коли 31 серпня 1944 року до Бухареста наближались перші колони радянських військ, Вурмбранди стояли на сонці на трамвайній зупинці, чекаючи на сьомий номер, щоб виїхати їм назустріч.

— Ми не можемо не скористатися можливістю зустріти їх, — сказав Річард Сабіні. — Проповідувати росіянам Євангелію — це рай землі.

Річард, який був на той час пастором, знав багато росіян ще за фашистськими таборами. Незважаючи на двадцять п'ять років атеїстичного промивання мізків, росіяни інстинктивно залишалися релігійними людьми і з жагою приймали Євангелію.

Жменька червоних прапорів окреслювала лінію горизонту над групою місцевих комуністів, які вийшли з підпілля, щоб вітати прихід «доблесної Червоної армії». Комуністи з цікавістю косилися на Річарда й Сабіну, оскільки більшість населення намагалася триматися якнайдалі від «визволителів». Поруч чекали кілька румунських чиновників із традиційним даром, хлібом та сіллю в руках, нервово повторюючи щойно завчені напам'ять слова російською мовою.

Війна щойно закінчилася, і Річард із Сабіною передчували довгоочікуване полегшення та появу нових можливостей. Річард був помітним чоловіком, високим і плечистим, від якого віяло незвичайною впевненістю, викликаною його вірою в Бога.

ВУРМБРАНДИ

Його порівняно невисока дружина стояла поряд й усміхалася. Удалині дзвонили дзвони. Ніде більше не було чути пострілів. Можливо, тепер усі люди знову будуть друзями.

Річард і Сабіна вдивлялися у поки що порожню дорогу, розмірковуючи над тим, чого чекати від майбутнього. Тепер росіяни були їхніми союзниками, однак вони, як і раніше, залишалися армією завойовників із відомою всім схильністю до грабежу та насильства. *Як довго вони будуть у Бухаресті?* Раптом залунав рев моторів. За кілька хвилин з'явилися величезні танки, із веж яких висувалися шоломи з червоними зірками, а під гусеницями здригалася земля.

У мить, коли до міста входили радянські товариші, румунські комуністи виструнчилися у стійці «струнко» й затягнули «Інтернаціонал». Коли перший танк сповільнив хід, готуючись зупинитися, голоси стихли. Сабіна подивилася на запорошену подряпану сталь танка. Її погляд зупинився на величезному стволі гармати, що дивився у небо.

Після закінчення вітальної промови румунські чиновники піднесли командирові танка хліб і сіль. Молодий сержант, який стояв поряд із ним, глянув на тридцятидворічну Сабіну, одну з небагатьох жінок, які були того дня на урочистій зустрічі.

— Ну, красуне, — сказав він, нахилившись над краєм баку й посміхаючись. — А що ти можеш запропонувати?

Сабіна потяглася навшпиньки й простягла йому книгу:

— Я принесла вам святу Біблію.

— Хліб, сіль та Біблія. Коли ми всі вмираємо від спраги! — зареготав він і зняв свій шолом. Його біляве волосся заблищало на сонці. — У кожному разі — дякую!

Знову заревіли танки. Їхні металеві гусениці врізалися в дорогу, із двигунів повалив чорний дим. Гримаючи бронєю, колона зникла з поля зору. Річард і Сабіна кашляли й терли очі, задихаючись від чорних хмар викидних газів.

РОЗДІЛ 10

Із вікон трамвая дорогою додому подружжя спостерігало за тим, як росіяни грабують убогі магазини, які розташовано вздовж вулиці. Вони викочували прямо на тротуар бочки з вином, тягли ящики з шинкою, стегенцями та ковбасою. Для радянських солдатів навіть знищений нацистами Бухарест здавався неймовірно багатим.

Вийшовши з трамвая, Річард спробував заговорити з російськими солдатами, але у відповідь він чув лише одне запитання:

— Де тут можна знайти «водку»?

Річард та Сабіна повернулися додому будувати нові плани. У бідних душ радянських солдатів вкрали Бога й замінили на обіцянку земного раю, якого ніколи не збудувати виключно людськими зусиллями. Нацистський терор закінчився, і жителі Румунії сподівалися, що незабаром росіяни заберуться геть. Тоді мало хто здогадувався про те, що Румунія щойно стала на шлях, який приведе їх до в'язниць, шлях, який позначиться такою величезною кількістю могил, що з тієї миті почнеться нова тиранія, ще жорстокіша і жахливіша, ніж нацистська...

11

Того часу, коли в країну вторглися совети, у Румунії, населення якої становило приблизно двадцять чотири мільйони, комуністична партія налічувала лише нікчемні десять тисяч членів, чого було заледве достатньо, щоб заповнити стадіон. Однак країною тепер керували з Москви, попри те, що місцеві комуністи досі зображали демократію. «Ми хочемо побудувати дружні взаємини із кожним! — проголошували вони. — Свобода віросповідання? Безперечно! Багатопартійний кабінет на чолі з королем Михаєм як конституційним монархом? Нехай так і буде!»

Своїми обіцянками Румунії комуністи обманювали Захід, і протягом короткого періоду країна насолоджувалася хоч якоюсь релігійною свободою. Керівництво православної церкви, тиранія якої поширювалася на євреїв і протестантів, втратило свою абсолютну владу, а диктатора Антонеску було страчено. Зрештою, Румунія, здавалося, дістала демократичний уряд. Однак незабаром маска спала з його обличчя.

— Необхідно призначити в уряд комуністів! — проревів міністр закордонних справ Радянського Союзу Андрій Вишинський, улетівши в кабінет молодого короля Михая й ударивши кулаком по столу. Румунські армію й поліцію було обеззброєно, відтак комуністи захопили владу. У Росії православна церква вже стала пішаком держави. Скільки ж часу мине, доки подібне станеться і в Румунії?

РОЗДІЛ 11

Новоспечені радянські окупанти мали одне бачення життя: пити, грабувати та руйнувати. Вони грабували на вулицях перехожих, відбираючи у них велосипеди та годинники. Росіяни вдиралися в будинки й гвалтували тисячі жінок, від молодих до похилого віку. Радянська армія відновлювала залишки порядку в своїх лавах за допомогою зброї, проте грабіж продовжувався в небачених масштабах.

Совети позбавили Румунію всього її військово-морського флоту, більшої частини торгівельного флоту, половини локомотивів, залізничних складів та всіх автомобілів. Вони вилучили сільськогосподарську продукцію, худобу та нафту й вивезли все це в Радянський Союз. Румунія, відома колись як житниця Європи, стала тепер голодною та злиденною.

Якось Ануца, бадьора румунка з Норвегії та одна з близьких подруг Сабіни, зайшла до Вурмбрандів на каву.

— Ой, ці росіяни! Ви чули про нашу «взаемовигідну» угоду з Москвою? Вони заберуть усю нашу пшеницю, а натомість... ми ще віддамо їм усю нашу нафту! Вчора я бачила російського солдата з трьома годинниками на кожній руці. Вони відбирають їх у людей на вулицях, як у автобусі кондуктор збирає платню за проїзд!

Ануца сміялася, проте людям у Румунії було не до сміху. Радянська армія вже пограбувала країну на мільярди доларів. Магазили були порожніми, а люди стояли в нескінченних чергах, намагаючись придбати найнеобхідніше. Румуни сподівалися, що Сталін дотримається слова: коли Німеччину остаточно розіб'ють, радянська армія піде собі геть, і, нарешті, усе це закінчиться.

ВУРМБРАНДИ

Протягом правління нацистів у Румунії Вурмбранди невпинно працювали, допомагаючи їхнім жертвам. Тепер же мисливець став переслідуваним. Після відступу нацистської армії деякі підрозділи залишилися напризволяще, і вони змушені були самотійно відбиватися від радянських військ, які переслідували їх вулицями румунських міст. Німці голодували й боялися, багато хто гинув. Тепер ті, чия армія вбила мільйони, спустошила багато країн і вбила сім'ю та друзів Вурмбрандів, стали такими ж, як і вони самі, — жертвами. І Річард з Сабіною не могли не допомогти їм.

— Бог завжди на боці переслідуваних, — відповідав Річард тим, хто нарікав на те, що він ризикує власною безпекою й навіть життям заради вбивць. Бог наділив Вурмбрандів рідкісною здатністю відповідати на зло добром. Постійний потік колишніх німецьких солдатів лився через будинок Річарда та Сабіни. У крихітному флігелі у дворі ховалися три німецькі офіцери. Коли темніло, Річард і Сабіна, пробираючись по коліна в снігу, приносили їм їжу та виносили після них відра. Вони ненавиділи звірства, які ті здійснили, проте розмовляли з ними, намагаючись допомогти їм якнайменше почуватися звірами, загнаними в клітку.

Якось уночі німецький капітан сказав Сабіні:

— Я маю сказати вам те, що думаю. Вам відомо, що укриття солдата переможеної армії тягне за собою смертну кару. — Навіть у темряві Сабіні було видно, як він осудливо хитає головою. — Коли німецька армія знову увійде в Бухарест, — а це, безперечно, станеться, — я нізачо не зроблю для вас те, що ви зробили для мене.

Сівши на перевернутий ящик, Сабіна спробувала пояснити:

— Зараз ви — мій гість. Моїх рідних убили нацисти, однак, попри це, поки ви перебуваєте під дахом мого дому, я не лише захищатиму вас, але й ставитимуся до вас із належною повагою, як до гостя. — Вона побачила, як дивно він поглянув

РОЗДІЛ 11

на неї, але все ж продовжила. — У Біблії написано: «Хто вилле кров людську з людини, то виллята буде його кров, бо Він учинив людину за образом Божим...» (Книга Буття 9:6). Я захищатиму вас від росіян, як тільки зможу, але від гніву Божого я захистити не в змозі.

— Усе це дурниця! — вигукнув капітан, поплескавши Сабіну по плечу. Вона відсахнулася від руки, що пролила невинну кров.

— Вибачте, — промовив він. — Я не мав на увазі нічого поганого. Мені просто цікаво, чому єврейка ризикує життям заради німецького солдата. Я не люблю євреїв і Бога не боюся!

Сабіна розповіла офіцерові про наказ Бога любити приходьків і прощати іншим так само, як Він простив Своїм дітям, проте він не сприйняв її слова всерйоз.

— Стривайте! — обурювався офіцер. — Євреї вчинили злочин проти німецького народу й проти людства. Заради справедливості, я маю сказати вам це в обличчя. Але, зі свого боку, ви також маєте дивитися на нас як на людей, які скоїли злочини проти євреїв. І ви прощаєте нам?

Сабіна нахилилася й спробувала пояснити ще раз:

— Навіть найтяжчі злочини можна простити через віру в Ісуса Христа. Я не маю повноважень прощати вам гріхи. Але це може зробити Ісус, якщо ви покаєтесь.

Капітан закурив сигарету, яку Річард роздобув для них (хоча сам і ненавидів куріння), зробив глибокий вдих і, передавши її своєму товаришеві, сказав, звертаючись до Сабіни:

— Милостива фрау, не стверджуватиму, що я розумію вас. Але, можливо, якби ніхто не мав такого дару платити за зло добром, що ви і стверджуєте, то вбивствам не було би кінця.

Зрештою, цим офіцерам вдалося благополучно перетнути кордон і повернутися в Німеччину. Однак багато тисяч таких, як вони, спіймали, і вони провели роки в радянських трудових

ВУРМБРАНДИ

таборах разом із радянськими християнами, які часто свідчили їм про Христа й наvertали їх до віри. Німецькі солдати поряд з іншими групами пригноблених відчували на собі християнське милосердя й благодійність Вурмбрандів.

12

У 1945 році у вантажному вагоні потяга, що прямував із Бухареста в Будапешт, серед посилок та бандеролей сиділа єдина на весь вагон, забитий російськими солдатами, жінка — Сабіна. Вона притиснулася до сумок із продуктами, що стояли навколо.

— Не їдь! Не треба! — благала Ануца. — Російські солдати голодні на жінок. На вулицях знаходять дівчат із перерізаним горлом, і ніхто нічого не може з цим вдіяти!

Однак Сабіна знала, що без запасів продуктів ті, хто займається гуманітарною роботою в Угорщині, не зможуть нагодувати голодних євреїв та християн Будапешта. Росіяни повністю пограбували угорську столицю, а Річардові заборонялося виїжджати з Бухареста. Інших охочих виконати цю роботу не знайшлося, тож Сабіні довелося їхати.

Після тривалих пошуків вона знайшла вільний куток в одному з небагатьох вагонів, куди ще можна було втиснутися. Усі інші було повністю забито росіянами.

Подорож, яка до війни була короткою й легкою, тривала кілька днів. Коли потяг прибув у Будапешт, очам Сабіни відкрилося видовище, що холодило кров. У місті, що лежало в руїнах, усе ще точилися бої за окремі будинки. Громадський транспорт було цілковито знищено, а над будівлями із тліючого попелу виходили стовпи диму.

З важкими сумками в руках Сабіна ходила серед оповитих димом руїн столиці Угорщини не в змозі знайти нікого з тих, кого знала раніше. Одних убили під час останніх вуличних

ВУРМБРАНДИ

боїв, інших німці депортували. Зрештою їй пощастило відшукати двох: пастора Джонсона, директора норвезької місії, і пастора Унгара, християнина-єврея, який служив у церкві, де поклонялися євреї та представники інших національностей. Для них Сабіна була ангелом, якого послав Бог.

Будапешт потерпав від страшного голоду. Коли люди вийшли з підвалів, їжі у місті не було взагалі. Сотні знедолених залишилися без даху над головою, церковні будівлі було зруйновано, а коней, яких було вбито під час бойових дій, різали на м'ясо й з'їдали миттєво. Сабіна з'явилася вчасно.

Із Будапешта Сабіна планувала вирушити до Відня. Столиця Австрії також лежала у руїнах, а населення голодувало. Вона прибула на вокзал у Будапешті, щоб сісти на потяг до Відня. Люди чіплялися за двері вагонів і сиділи на даху. Раптом Сабіна почувала веселий сміх і хтось покликав її на ім'я.

— Тут немає місця, але ми потіснимось! — весело гукнув той хтось.

На даху товарного вагона тулилася група дівчат, яким вдалося вижити в Освенцимі і які деякий час жили в сім'ї Вурмбрандів у Бухаресті. Сабіна піднялася на дах вагона та приєдналася до знайомих. Колись чотиригодинна подорож із Будапешта до Відня тепер тривала шість днів. Протягом кількох тижнів Сабіна перебувала в Австрії, аж доки виконала своє завдання. Хоча її робота у Відні й завершилася, справам, які очікували їх у Бухаресті, не було кінця й краю.

— Дивні новини, — якось сказав пастор Солхайм, перериваючи роботу Річарда з підготовки зали до недільного богослужіння. — Уряд скликає так званий конгрес культурів. Кожна релігія, кожна конфесія має надіслати на з'їзд велику

РОЗДІЛ 12

делегацію. — Солхайм пирхнув. — Конгрес відбуватиметься у будівлі парламенту! Ти чув колись про таке? Що в них на думці?

Суміш подиву та побоювання на обличчі друга стурбувала Річарда.

Усі висловлювали припущення та обговорювали чутки про мету майбутнього конгресу. Багато керівників церков вірили в можливість обіцяної урядом повної свободи віросповідання. Однак Річард бачив ширшу й більш похмуру картину. Він запитував: *«Чи не станеться тут те саме, що коїться в Радянському Союзі? Ленін рішуче захищав так звані переслідувані секти... доки не прийшов до влади. Після цього десятки тисяч їхніх представників загинули в концтаборах. Спочатку вони намагаються заколисувати церкву. А потім завдають удару!»* У пам'яті спливали важкі спогади, і Річард здригнувся.

Вурмбранд та його колеги зустрілися з пастором Солхаймом, щоб обговорити участь у майбутньому конгресі. Спільно з ним було ухвалено остаточне рішення. Річард побачив у його темних очах рішучість.

— Ми поїдемо й візьмемо слово! — підсумував він. Рішення було ухвалено.

Так румунська християнська церква розпочала небезпечний танець із комунізмом. Керівництво православної та протестантської церков, здавалося, конкурувало одне з одним у своєму бажанні догодити новим «господарям життя». Православний єпископ почав носити на ризі зображення серпа та молота й наказав священникам звертатися до себе «товаришу єпископе», а не «преосвященніший владико», як раніше.

Багато священників стали офіцерами служби безпеки, а до програми духовних навчальних закладів було додано нове

ВУРМБРАНДИ

небезпечне вчення. Заступник єпископа лютеранської церкви Румунії почав викладати в теологічній семінарії, ніби Бог дав три одкровення: перше — через Мойсея, друге — через Ісуса, а третє — через Сталіна. І що останнє з них перевершує попередні, а тепер церква дотримується саме його.

Комуністи «обрали» керівництво церкви, й у громад не було іншого вибору, як прийняти священство, яке їм нав'язали. Під час щорічного конгресу баптистів, який відбувався в місті Решица, урочисто підняли червоний прапор, а гімн Радянського Союзу присутні виконали стоячи, ніби це був гімн християнської віри. Президент союзу баптистів розхвалював Сталіна як великого вчителя Біблії й називав усе, що він чинить, виконанням Божих заповідей! А ті, хто відмовився танцювати під дудку комуністів, дуже постраждали. Тепер усіх служителів церкви знову збирали на з'їзд культів...

Уранці в день конгресу Річард і Сабіна разом зі своїми колегами із духовенства піднялися на парламентський пагорб. У щільно набитих галереях і навіть на підлозі величезної зали сиділи чотири тисячі релігійних діячів, які приїхали на конгрес. Православні єпископи та католицькі священники влаштувалися поруч із протестантськими пасторами та служителями. Тут були і єврейські рабини, і мусульманські мулли. Делегати захоплено вітали офіційне обрання почесним президентом конгресу товариша Сталіна, чий величезний портрет зловісно нависав над залом. Здавалося, нікого не бентежило те, що Сталін був атеїстом і убивцею християн.

У залі висіли червоні прапори. На піднесенні президії сиділи високопоставлені партійні державні діячі — прем'єр-міністр Румунії та міністр внутрішніх справ. Збори благословив тремтячий старець, православний патріарх Никодим, чії руки,

РОЗДІЛ 12

хрестячись і кланяючись перед іконами, цілувало партійне керівництво. Прем'єр-міністр Гроза відкрив з'їзд запевненням присутніх у тому, що румунський уряд підтримує право народу на віросповідання, що всі релігії та конфесії матимуть гарантовану свободу віросповідання, а працю духовенства буде оплачувати держава. Понад те, держава планує підвищити священникам зарплати. Ті, хто зібрався, вітали щедрі обіцянки релігійної підтримки з боку уряду.

Кожна промова супроводжувалася бурхливими загальними оплесками та вигуками схвалення. У відповідь на запевнення комуністів священники та пастори один за одним звеличували владу, переконували новий румунський уряд у своїй лояльності й розповідали про те, наскільки вони раді такому прийняттю комуністами релігії, запевняючи, що якщо церква може розраховувати на державу, то й держава може розраховувати на церкву. Комунізм та християнство мають багато спільного, говорили вони, і, безумовно, можуть мирно співіснувати. Як висловився один із єпископів, історія церкви ввібрала в себе кольори всіх політичних рухів. Тепер її позначено червоним. І ці радість та запал релігійних керівників та комуністичних маріонеток транслиювалася по всій країні у прямому радіоефірі безпосередньо з зали конгресу.

Кров Річарда закипала. Він раз у раз відтягував комір сорочки, який, здавалося, впивався йому в горло, обурюючись боягузством представників церкви. Комунізм ненавидів релігію! Служителі говорили через страх за свої сім'ї, робочі місця, заробітну плату. Вони могли б принаймні промовчати.

Поруч із Річардом пригнічено зітхала й здригалася Сабіна. Із кожною новою удаваною брехнею її роздратування посилювалося. Комунізм присвятив себе знищенню релігії, а

ВУРМБРАНДИ

не її захисту. Релігійним керівникам добре відомо, що він уже показав своє справжнє лице в Радянському Союзі. Невже вони такі невігласи, що думають, ніби в Румунії все буде інакше? Церкву спокушали порожніми брехливими спокусами. І цей конгрес був плювком в обличчя Христа.

Нарешті терпіння Сабіни увірвалося. Вона глибоко видихнула й витерла спітнілі долоні об коліна. Її серце шалено билося в грудях. Вона нахилилася до чоловіка й, міцно стиснувши його руку, на одному диханні випалила йому на вухо:

— Річарде, встань і зітри цю ганьбу з обличчя Христа!

Річард повільно повернувся до Сабіни й зазирнув у її розгнівані очі. Він знав, що вона має рацію, проте добре усвідомлював наслідки.

— Якщо я це зроблю, — попередив він, — ти втратиш чоловіка.

Очі Сабіни палили Річарда. Вона ще сильніше стиснула його руку, і нігті вп'ялися в його долоню. Із мужністю, яку їй дарував Святий Дух, вона відповіла:

— Я не хочу бути заміжною за боягузом!

13

Річард передав до президії свою картку й попросив слова. Комуністи були у захваті від можливості побачити його за кафедрою. Вони з переможними посмішками переглянулися, уявляючи собі заголовки завтрашніх новин: «Пастор Вурмбранд, представник Всесвітньої ради церков та Шведської місії, вітає комуністичний уряд і дякує за підтримку релігії у Румунії!» Вони вже майже привітали себе з тим, що він пропагуватиме на їхню користь. Однак пастор Вурмбранд збирався адресувати конгресу культів зовсім інше послання.

Вурмбранд зійшов на подіум, і в залі запанувала глибока тиша. Сабіна одразу ж відчула присутність Господнього Духа. Коли Річард почав говорити, усі завмерли. Об'єктом його хвали був не комунізм, а Господь Ісус Христос.

Сміливо діючи відповідно до своєї віри, Річард нагадав духовенству, що їхній священницький обов'язок — прославляти Бога Творця й Спасителя Христа, Який помер за нас на хресті, а не хвалити земну владу. Він закликав церкви служити вічному царству любові, не піддаватися щоденній метушні й повністю проігнорував партійну лінію, замість неї проголошуючи біблійні істини.

Поступово атмосфера у залі почала змінюватися. Здавалося, прокинулися служителі, які годинами дрімали, пасивно вбираючи втішні вигадки комуністичної партії. Їх раніше відсутні погляди наповнилися блиском. Серце Сабіни радісно забилося,

ВУРМБРАНДИ

коли вона подумала про те, що євангельське послання, яке проголошує її чоловік, транслюється на всю країну.

Несподівано хтось зааплодував. Напруга ослабла, і залом прокотилися хвилі оплесків. Делегати вставали, вітаючи звернення Річарда. Румунська церква знову прокинулася від сну.

На трибуну вийшов колишній православний священник, а тепер міністр культів, Бурдуча.

— Ми позбавляємо вас права виступу! — закричав він і почав прямо з президії видавати накази своїм поплічникам. На його почервонілій шії пульсували вени. — Вимкніть мікрофон! Негайно вимкніть мікрофон!

Проте присутні заглушали його голос вигуками.

— *Пасторул! Пасторул!* — ритмічно скандували вони. — Наш пастор! Наш пастор! — Із просто «пастора» Річард тепер перетворився на «нашого пастора».

Річард продовжував говорити, повністю ігноруючи вигуки Бурдуча. Він заявив, що право говорити йому дав Бог. Коли Річард сказав те, що хотів і що побоялися сказати інші християнські керівники, зал підтримав його захопленими оплесками.

Протягом кількох хвилин лакеї комуністів бігали по залі парламенту, намагаючись змусити пастора Вурмбранда замовкнути та втихомирити делегатів. Вони вирвали із мікрофона шнур, проте це не допомогло придушити хвилювання.

Вигуки та оплески тривали ще довго після того, як мікрофон було вимкнено і Річард спустився до зали. Конгрес закінчився, і в загальному галасі та сум'ятті Річард із Сабіною вислизнули надвір. Згодом сміливому пасторові доведеться заплатити за свою промову, проте ризик був того вартий...

Мати Річарда слухала по радіо, що відбувалося на конгресі і, коли трансляцію було перервано, подумала, що вже ніколи не

РОЗДІЛ 13

побачить сина. Коли ж того вечора Річард із дружиною ввійшли в двері її будинку, вона не повірила власним очам.

— Я думала, що вас обох заарештували. Що тепер буде? — зблідши від занепокоєння, запитала вона.

— Мамо, — відповів Річард, — у мене є всемогутній Спаситель. І Він учинить так, як це буде краще для мене.

Незабаром Річард дізнався, що міністерство культів планує відібрати в нього дозвіл на пасторське служіння, і йому порадили звернутися за допомогою до Юстиніана, впливового православного патріарха. Річард кілька разів намагався сконтактувати з ним і нарешті йому вдалося-таки домовитись про зустріч.

Із недавніх пір Юстиніана було призначено відповідальним за православну церкву Румунії, до якої належало 80 відсотків населення. За веденням Святого Духа Річард вирішив відмовитися від плану представити патріархові свою справу й використав цей дорогоцінний час, щоби підтримати його в новій ролі. Під час тієї фатальної зустрічі Річард заприятелював з главою православ'я. А довкола комунізм продовжував сіяти хаос...

Річард навчав Юстиніана Біблії, молився за нього й закликав повсюдно використовувати приклади з Писання. Коли ж Юстиніан виріс у пізнанні Бога й утвердився у вірі, комуністична партія оголосила в Румунії повномасштабну кампанію викоринення релігії.

Досі життя пастора Річарда було радісним. На свою зарплату він міг утримувати Сабіну та Михая, а його церковна сім'я любила його та довіряла йому. Однак Річард не відчував задоволення. Чому Бог дозволяє йому жити як завжди, у той час коли тиранічна диктатура нищить усе навколо нього, а інші християни страждають за віру? Багато ночей Річард і Сабіна молилися, щоби Бог дав їм хрест, який вони могли б нести в Його ім'я. Незабаром Він відповів на їхні молитви.

14

Скоро після злосчасного конгресу культів комуністи взяли за церкву Вурмбрандів. Громада, яка стрімко зростала чисельно, нещодавно переїхала у нове більше церковне приміщення, і комуністи почали посилати туди вороже налаштованих молодиків, щоб переривати богослужіння. Щонеділі у церкві з'являлися спортивної статури молоді люди, які свистіли й вигукували знущання, намагаючись перервати проповідь.

— Нам варто радіти, — казав Солхайм, — що найзапекліші бешкетники нашого міста чують Слово Боже. Краще слухач, який реагує, аніж мовчазний, який лише вдає, що слухає!

Річард та Сабіна розробили тактику проведення богослужінь і на вулицях міста. Багато душ були надто сором'язливими, щоби прийти до церкви. Тому церква мала йти до них. Група християн збиралася на розі вулиці та починала співати гімни прославлення, що було зовсім не прийнято в Румунії, тому навколо завжди збиралися натовпи цікавих. Тоді Сабіна благовістила. Її промова завжди була короткою й зрозумілою, вона намагалася уникнути уваги скрізь присутніх комуністів.

Якось перед локомотивним заводом Ніколає Малаксі проходив мітинг протесту проти захоплення влади комуністами. Під час цього мітингу Сабіна розповідала робітникам, які там зібралися, про спасіння. Для декого з них це стало останньою можливістю примиритися з Богом. Наступного дня міліція відкрила вогонь по натовпу мітингувальників. Багато робітників

РОЗДІЛ 14

заводу загинули. У комуністичній Румунії кожна мить була дорогоцінною й могла стати останньою...

Одного особливо вдалого дня Сабіна виступала зі сходів Бухарестського університету. Натовп збільшувався, доки заповнив усю площу, викликавши величезний корок на сусідньому бульварі. Люди вітали євангельське послання, яке проповідувала Сабіна. Усі аплодували.

Коли Сабіна розповідала про успіх євангелізації Річардові, до їхнього помешкання влетіла Ануца:

— По всьому місту тільки й говорять, що про виступ Анни Паукер перед входом до університету! Тільки ось ніхто не може зрозуміти, чому товариш Паукер, переконана комуністка, офіцер Червоної армії, закликала людей покаятися у їхніх гріхах.

Річард, Сабіна та Ануца вибухнули сміхом.

Упродовж наступних років Сабіна проводила богослужіння для сотень релігійних лідерів Румунії усіх конфесій, проповідувала на вулицях та на велелюдних зібраннях. Потужний і харизматичний промовець, ця крихітна жінка стала могутньою велеткою Божого Царства.

Через проникливе стеження комуністичного уряду Вурмбрандам ставало все небезпечніше нести служіння відкрито. Як і в Радянському Союзі, у Румунії християни незабаром створили альтернативну церкву для благовістя, проповіді Євангелії та навчання дітей. У той час як офіційна церква дотримувалась заборони комуністів на християнську діяльність, ця церква — ні... І її служіння процвітало.

Разом із іншими вірними християнами Річард переніс свою роботу в підпілля. В офіційній церкві він обіймав солідні посади — пастора Норвезької лютеранської місії та представника румунського відділення Всесвітньої ради церков

ВУРМБРАНДИ

із надання допомоги — і цей статус забезпечував прикриття для його справжньої праці служителя. Ніхто не міг запідозрити видатного Річарда Вурмбранда у «підривній» діяльності. Таким чином, таємно, за допомогою підпільної церкви, Річард і Сабіна розпочали активне та ефективне служіння радянським поневолювачам та поневоленому народу Румунії.

У день свого навернення Річард молився за те, щоб Бог дав йому можливість благовістити росіянам про Христа. Однак замість того щоб відправити Річарда у тривалу подорож до Росії, Бог привів росіян до нього. І хоча Річард, який чудово володів російською мовою, міг вільно розмовляти з новими «постояльцями» його країни, комуністи не завжди розуміли його послання.

Якось у магазині Річард познайомився з російським капітаном і з жінкою-офіцеркою, запропонувавши їм допомогу з перекладом. Коли його нові знайомі зробили покупки, він запросив їх на обід до себе додому.

Перш ніж почати їсти, він пояснив:

— Ви у християнському домі. Ми маємо звичай молитися перед їжею.

Те, що Річард помолився російською мовою, вразило офіцерів. Вони втратили інтерес до їжі й стали ставити господареві запитання за запитанням про Бога, Ісуса та Біблію.

— Як у нього було сто овець? — здивувалися гості, коли Річард розповів притчу про втрачену вівцю. — Хіба їх не забрали у колгосп?!

Коли ж Річард сказав, що Ісус — Цар, вони відповіли:

— Усі царі — лиходії, які панують над іншими, тому Ісус, мабуть, також був диктатором.

РОЗДІЛ 14

А коли пастор розповів притчу про робітників у винограднику, гості закивали:

— Вони правильно вчинили, повставши проти господаря. Виноградник має належати колективу.

Розмовляючи з ними та з багатьма іншими росіянами, Річард усвідомив, що, проповідуючи Євангелію людям, які стільки років прожили під владою комунізму, необхідно використати абсолютно новий підхід. Роки промивання мізків та вивчення комуністичної ідеології наклали відбиток на їхній спосіб мислення. Річард змінив тактику й почав використовувати марксистську мову як точку дотику. Він не мав би такого успіху сам собою, однак під дією Святого Духа ця пара радянських офіцерів уже наступного дня стала християнами й незабаром відіграла важливу роль у таємному служінні Річарда та Сабіни росіянам.

Разом зі своїми соратниками по служінню Вурмбранди таємно друкували та розповсюджували тисячі примірників Євангелії від Івана та іншої християнської літератури російською мовою. Новонавернені солдати контрабандою ввозили Біблії та її частини до Радянського Союзу. За весь цей час Вурмбранди надрукували понад сто тисяч Євангелій та більше ста тисяч християнських книг російською, які потім розповсюдили у парках, потягах, кафе, на вокзалах та скрізь, де можна було знайти радянських солдатів.

Християни помітили в серцях солдатів любов до дітей, котру, можливо, було викликано бажанням знову побачити своїх власних, і користувалися цим. Михайл Вурмбранд та інші діти молодшого віку підходили до солдат у парках і на вулицях. Солдати розмовляли з ними, ніжно гладили по голівках, згадуючи своїх діточок, яких не бачили роками. Вони давали

ВУРМБРАНДИ

дітям цукерку або плитку шоколаду, а діти у відповідь дарували солдатам Біблію або Євангелію, які ті з радістю приймали. Роботу, яку дорослим робити було надзвичайно небезпечно, діти виконували з легкістю, абсолютно не хвилюючись про наслідки. Маленькі християни також несли місіонерське служіння серед росіян...

Християнська праця передбачала величезний ризик. Чимало християн із підпільної церкви було схоплено й жорстоко побито, проте жоден із них не видав Вурмбрандів.

Із перших днів радянської окупації румунські християни, використовуючи стратегії, які розробив Річард, готові були наразити себе на будь-який ризик, щоби допомогти братам і сестрам, які живуть за залізною завісою.

Однієї морозної зимової ночі група, що складалася з кількох румунських християн, готувалася здійснити перехід через кордон в Україну, яка була частиною Радянського Союзу. Вони несли з собою Біблії, які було призначено для християн, які жили на протилежному боці кордону. Їхнє пересування ускладнювалося тим, що йти вони збиралися задом наперед.

В обов'язки солдатів прикордонних військ, що дислокувалися вздовж кордону між Румунією та Радянським Союзом, котрі проводили патрулювання прикордонної смуги, входило запобігання двом першорядним загрозам: нелегальному перетину кордону радянськими громадянами з метою втечі з країни та нелегальному перетину кордону контрабандистами — із метою незаконного ввезення в країну предметів контрабанди. Повільно проходячи вздовж лінії кордону, один із солдатів за допомогою ліхтаря уважно оглядав свіжий сніг.

Раптом він скрикнув від несподіванки, коли промінь висвітлив у ньому поглиблення.

РОЗДІЛ 14

— Сліди! У напрямку Румунії! — він вийняв свисток і видав довгий пронизливий сигнал тривоги. Через декілька секунд прибігли інші патрульні з собаками. Цієї миті недалеко від них у темряві на снігу, завмерши й уважно прислухаючись, лежали четверо румунських християн.

— Швидше за ними! — закричав прикордонник, указуючи у напрямку слідів. — Вони не могли далеко піти! Їх потрібно перехопити, перш ніж вони дістануться Румунії!

Коли силуети прикордонників зникли в темряві, а крики та гавкіт собак поступово вщухли, четверо християн полегшено зітхнули. Керівник групи зробив жест, і вони обережно й тихо продовжили свій шлях до України, щоб доставити братам і сестрам із підпільної церкви свій дорогоцінний вантаж — Біблію.

Незабаром після окупації Румунії советами Річард почав приводити додому російських солдатів.

— Будьте обережними, Сабіно! — якось пожартувала Ануца. — Що робитимете, якщо у вашому домі зустрінуться дві армії?!

Вурмбранди старанно продумували своє служіння. Річард почав роботу з росіянами, відвідуючи казарми радянської армії, видаючи себе за покупця крадених годинників. Румунам, які хотіли придбати годинник, доводилося йти в бараки радянської армії, щоб купити вкрадене, причому часто своє власне. Тому для румунів заходити в радянські бараки не було незвичною справою. А для Річарда це було зручним прикриттям. Коли збиралася група солдатів, він розпочинав дискусію про Біблію. Літні воїни швидко розгадали маневр Річарда.

— Ти прийшов сюди не годинники купувати! Ти прийшов, щоби розказати нам про віру. Сідай і розпочинай хутчіш! Але обережно: ми знаємо, хто з нас ненадійний. — Чоловік оглянув присутніх. — Тут усі свої, але коли я покладу руку тобі на

ВУРМБРАНДИ

коліно, — одразу ж починай говорити про годинники. Коли я заберу руку, продовжуй свою розповідь.

У радянській армії було повно донощиків. Вони стежили за товаришами та доносили на них начальству. Молоді росіяни нічого не знали про Бога, ніколи не бачили Біблії і не бували в церкві. Незабаром Сабіна збагнула, чому Річард казав, що проповідувати росіянам Євангелію — це «рай на землі».

Якось у двері квартири Вурмбрандів постукали двое молодих солдатів.

— Купить парасольку! — сказали вони, пропонуючи на продаж крадені речі.

— Ми християни, — відповів Річард. — Ми не купуємо, але у нас є дещо на продаж.

І він запросив їх у будинок. Сабіна принесла по склянці молока й запропонувала їм попиту. Старший із них, світловолосий хлопець років двадцяти від народження, дивився на Сабіну.

— То це ж ви дали мені Біблію! — вигукнув він. Водночас і Сабіна впізнала його.

— Ви сержант із першого танка, що в'їхав у Бухарест! — спокійно промовила вона.

Солдат Іван і досі ховав Біблію, яку йому подарувала Сабіна, у себе в казармі. Він прочитав її. За обідом Іван розказав Річардові та Сабіні про єврея, разом із яким він воював, коли його частина з боями просувалася Східною Європою. Літній товариш по службі знущався над солдатом-євреєм. «Ти вбив Христа!» — волав він. Єврей думав, що той збожеволів.

— Він убивав людей упродовж усього шляху від Сталінграда до Бухареста, — підсумував свою розповідь Іван. — Звідки йому було знати, кого він міг убити? Можливо, і Христа також...

Ім'я «Христос» було зовсім не відомим цьому солдату-євреєві.

Якось Іван привів того єврея до будинку Вурмбрандів. Річард переказав їм усю Біблію, від Книги Буття до Книги Об'явлення.

РОЗДІЛ 14

Відтоді солдати часто відвідували Річарда та Сабіну. І Сталін перестав бути їхнім богом.

Перед передислокацією своєї частини Іван приволік Вурмбрандам прощальний подарунок — нову сяючу електричну плитку. Сабіна та Річард переглянулися. Вони обоє розуміли, що цей подарунок було придбано не за платню.

— Вона чудова! — вигукнула Ануца. — Саме така потрібна Лібманам!

Ця сім'я, яка повернулася з Освенцима, бідувала. Річард завіз плиту їм.

Іван пограбував магазин і подарував своїм духовним наставникам плиту на знак подяки за те, що вони вказали йому шлях до Христа. Сабіна подумала про те, що *простодушна любов іноді може виявлятися досить дивним чином*. Як добре, що кров Ісуса Христа покриває навіть пограбування Іваном магазину!

15

У 1947 році почалися арешти. Сфабриковані вибори, в ході яких влада вдалася до брехні, шахрайства і насильства, привели комуністів до необмеженої влади в Румунії. Керівництво опозиції, чесних та нечесних членів колишньої поліції та державних службовців блискавично змела хвиля терору. Потім комуністи взялися за церкви. Настала черга католицьких єпископів і незліченної кількості духовенства, ченців та черниць. Десятки тисяч простих людей зникли у в'язницях і трудових таборах. Інші приєдналися до підпільних борців за свободу. Ніхто вже не залишався таким самим.

У перші дні радянської окупації євреї ще могли залишити Румунію. Вони тікали тисячами, залишаючи своє майно й віддаючи перевагу долі згорьованих біженців над тією дивною «свободою», яку пропонували їм совети. Однак тепер вони були у пастці.

Ануца мала підстави вважати, що її ім'я — у списках євреїв, які підлягають арешту, і планувала тікати в невідомість поза межами комуністичної «завіси». Для Сабіни та її любої подруги прощання було болісним.

— Я зроблю все можливе, — пообіцяла Ануца, — щоб витягти вас звідси. Ми знову зустрінемося на волі.

І вона трудилася не покладаючи рук, щоб виконати цю обіцянку. Однак, перш ніж подруги зустрілися знову, минуло два десятки років...

РОЗДІЛ 15

По всій Румунії лютував терор. Співробітники Департаменту державної безпеки вривалися в будинки й проводили ретельні багатогодинні обшуки. Потім людей забирали, нібито для взяття показів. Обіцянки, що це триватиме лише кілька годин, були брехнею. Іноземні журналісти бачили, що вулицями Бухареста курсують фургони з написом «М'ясо», «Риба», «Хліб», і писали, що росіяни забезпечують населення продуктами харчування. Звідки ж їм було знати, що ці фургони перевозять не їжу, а заарештованих.

Вурмбранди отримали перше попередження, коли в приміщення місії, де працював Річард, увійшов чоловік у цивільному.

— Інспектор Ріосану, — представився він. — Ти — Вурмбранд? — Чоловіки потисли руки. — Я прийшов дати тобі пораду.

Річард насупив брови й чекав, поки чоловік продовжить.

— У Секурітате на тебе заведено товстезну справу. Я її бачив. Останнім часом на тебе хтось доносить. Ти спілкуєшся з великою кількістю російських друзів, чи не так? — Ріосану потер сухі мозолісті руки. — Але, переконаний, ми могли б домовитися... — він замовк і багатозначно поглянув на Річарда.

За певну суму він пропонував знищити доноси. До розмови долучилася Сабіна, і втрьох вони домовились про ціну.

Склавши купюри й засунувши їх до кишені, Ріосану промовив:

— Домовилися. Інформатора звуть...

— Ні, ні! — заперечила Сабіна. — Ми не хочемо знати.

Не знаючи імені інформатора, Річард та Сабіна не могли на нього ображатися. Тоді вони ще не підозрювали, яку незліченну кількість життів зруйнують інформатори.

Інспектор знизав плечима й надів капелюха.

— Як хочете, — із цими словами він розчинився в темряві так само неочікувано, як і з'явився.

ВУРМБРАНДИ

Невдовзі Річарда викликали на допит. Однак через відсутність офіційного звинувачення у підриві патріотичного духу військовослужбовців радянської армії, впливовим друзям Вурмбрандів вдалося домогтися його звільнення приблизно за три тижні. Було очевидно, що вихід із в'язниці — це не кінець, а лише перепочинок. Усе більше і більше друзів та помічників Вурмбрандів щодня зазнавали арештів, які майже завжди супроводжувалися тортурами.

Хоча румунські євреї перебували в пастці, Вурмбрандам ще не пізно було залишити країну. Незважаючи на те, що з кожним днем виїхати ставало все важче, тисячі людей усе ще купували собі волю. Сабіна знала, що Річард не хоче їхати. Якось він сам заговорив про майбутнє:

— За часів правління Антонеску нас не садили до в'язниці на понад два-три тижні. З комуністами ж ув'язнення може тривати багато років. Тебе можуть забрати. А як же Михай, хто піклуватиметься про нього?

Розмови з друзями та знайомими, здавалося, переконували Вурмбрандів у тому, що наймудріше було б виїхати, проте вони не були впевненими, що це послання — від Бога.

— Якщо ми потрапимо на Захід, — сказав Річард, — чи не зможемо ми зробити для румунської церкви *набагато більше*? Якщо ж залишимося, я піду за багатьма іншими у в'язницю. Це буде кінець нашого спільного життя. Мене катуватимуть і, можливо, уб'ють. Якщо ж посадять і тебе, це буде край нашій місії. Солхайми — іноземці. Їм не дозволять довго залишатися тут. Михай ростиме на вулиці й стане комуністом. Що ж у цьому доброго?

Якось уночі Річард і Сабіна отримали відповідь. На таємне молитовне зібрання зійшлися близько п'ятдесяти чоловік.

РОЗДІЛ 15

Ближче до півночі жінка, яка молилася на колінах поруч із іншими, голосно вигукнула:

— А ти — той, хто думає піти! Пам'ятай, що Добрий Пастир не залишив своєї отари. Він зостався з нею до кінця.

Їй не було відомо про дилему, перед якою стояв Річард. Вурмбранди спантеличено переглянулися.

Коли настав світанок, Річард і Сабіна холодними вулицями вирушили додому. Був січень. Падали дрібні сніжинки.

— Ми не можемо зараз виїхати, — сказала Сабіна. Річард погодився.

Через багато років жінка, через яку Річард отримав попередження, зустрічала його на вокзалі з квітами, коли він повернувся з в'язниці.

— Я не шкодую про те, що послухався вашої поради, — сказав їй Річард. — Навпаки, дуже вдячний за неї.

У наступні роки, що ознаменувалися переслідуваннями й немислимими тортурами, Річард і Сабіна уособлювали для народу Румунії приклад Христа. Вони маскували християнську літературу під комуністичну пропаганду й розповсюджували її у кафе та на вулицях. Річард і Сабіна давали притулок дітям-сиротам, євреям, колишнім нацистам, колишнім ув'язненим та християнам, яких влада збиралася заслати до Сибіру. Щодня вони годували сотні жертв війни, оскільки країна страждала від безперервних посухи та голоду. Окрім того, вони провели в Карпатах два літні табори для християнських керівників усіх конфесій.

Коли бухарестська церква Вурмбрандів зросла й чисельність новонавернених перевищила тисячу, їхнє служіння почало викликати гнів комуністичного режиму.

16

29 лютого 1948 року день розпочався спокійно. Річард поцілував Сабіну на прощання й вийшов із дому на бухарестську вулицю. Прямуючи до своєї лютеранської церкви, довготелесий тридцятидев'ятирічний пастор пройшов вулицею Олтені, потім перетнув мальовничий район Вакарешті. Дорога була знайомою. Уздовж вулиць стояли припарковані автомобілі. Ознак життя цієї ранньої години було мало. Дорогою пастор міркував про недільну ранкову проповідь. Навколо височіли пам'ятки архітектури, нагадуючи про багатогранну історію міста. Через пів години в церкві Річард мав зустрітися з дружиною, а поки він прямував туди звичним шляхом, який долав щонеділі. Пізніше в цей же день він вінчатиме молодят, а поки його душа — як і його ноги — виконувала звичну недільну ранкову рутину.

Коли позаду Річарда гучно загальмував чорний форд, із якого вискочили двоє чоловіків і схопили його, він одразу ж зрозумів, що всі його плани на той день скасовано. Не буде ні зустрічі з дружиною, ні богослужіння, ні вінчання. Приставивши до скроні пастора пістолет, співробітники *Securitate* заштовхали його на заднє сидіння «воронка». Форд помчав вулицею у невідомому напрямку. Річард намагався роздивитися, куди його везуть, проте жорстокість викрадачів позбавила його цієї можливості. Транспортний засіб промчав центром міста, а потім, наблизившись до високих сталевих воріт, загальмував.

Річард не міг відігнати думки про відомого йому політика, який покінчив життя самогубством у тюремній камері через

РОЗДІЛ 16

кілька тижнів після викрадення та арешту. «*Чи чекає на мене така ж доля?*» — думав Річард. Однак цієї ж миті він згадав, що наказ «Не бійся» зустрічається у Біблії рівно 366 разів, один раз на кожен день упродовж усього року, і ще раз — на високосний рік. Те, що Річарда забрали 29 лютого, стало для нього нагадуванням не боятися того, що з ним можуть зробити люди. Страх — це почуття, яке не можна брати з собою в тюремну камеру. З Божою допомогою він зможе терпіти й тортури, і жорстоке поводження, і хвороби, і навіть смерть — доти, доки ті, хто його оточують, бачитимуть у його очах Христа.

Учора ввечері Річард та Сабіна приймали у своєму будинку друзів. Один із них сказав, маючи на увазі померлого політика:

— Він, мабуть, пройшов через пекло.

— Річарде, як ти думаєш, що таке пекло? — запитав інший приятель.

Коли за автівкою зачинилися ворота, Річардові спало на думку, що це може бути один із останніх звуків, які він чує.

— Пекло — це сидіти на самоті в темряві й згадувати свої минулі гріхи, — відповів Річард другові.

Через тридцять хвилин після того, як Річард пішов, Сабіна теж вирушила до церкви тією ж дорогою, якою завжди ходив Річард. Прийшовши у зібрання, вона застала пастора Солхайма, голову місії, який ходив уперед-назад по своєму невеликому кабінеті, розгублений і засмучений.

— Річард так і не з'явився, — сказав пастор. — Але ж у нього стільки в голові! Мабуть, він згадав про якусь важливу зустріч і забув, що мав прийти сюди.

Сабіні не було відомо про жодну зустріч.

— Але він обіцяв чекати мене тут за пів години.

ВУРМБРАНДИ

— Можливо, він зустрів когось, кому знадобилася допомога, — намагався заспокоїти її Солхайм. — Він скоро прийде.

Пастор Солхайм сам провів богослужіння. Сабіна обдзвонила друзів, але марно: чоловіка ніде не було.

— Не хвилюйся, — знову спробував заспокоїти Сабіну Солхайм після закінчення богослужіння. — З Річардом завжди так: ніколи не знаєш, де він. Пам'ятаєш, як колись під час табору він пішов уранці купити газету, а в обід зателефонував сказати, що не повернеться до сніданку наступного дня?

Сабіна кивнула, але страх у її серці наростав із кожною миттю.

Того дня у квартирі Річарда та Сабіни їхні друзі насолоджувалися звичним недільним обідом, який господиня готувала щонеділі. Для багатьох це був найприємніший час за весь тиждень. Однак у Сабіни зовсім не було апетиту. Поки гості їли та співали гімни прославлення, вона досі сподівалася, що Річард згадав про якусь невідкладну справу й скоро повернеться. Вона багаторазово уявляла собі, як він відчиняє двері, сміючись і просячи пробачення за запізнення, як вона прощає його, і все знову гаразд...

Після того, як пастор Солхайм провів богослужіння, Сабіна обдзвонила всі лікарні міста. Припускаючи, що Річарда могла збити машина, вона гарячково оббігала численні пункти невідкладної допомоги, проте безрезультатно. Не знайшовши жодних ознак присутності чоловіка, тепер вона трималася лише за спогад про його обіцянку зустрітися з нею через тридцять хвилин після того, як він вирушив до церкви.

День перетік у вечір, а вечір у ніч. Річарда досі не було. Сабіна чекала мовчки, мимоволі поглядаючи на вхідні двері. Години минали повільно. Тепер єдиним можливим поясненням його відсутності ставало те, чого вона боялася найбільше...

РОЗДІЛ 16

Автомобіль *Securitate* доправив Річарда прямо в Департамент держбезпеки. Із нього зняли краватку, конфіскували все, що було в кишенях, зокрема й посвідчення особи та інші документи, зняли одяг. Забрали навіть шнурки з туфель, які ув'язнені часто використовували, щоб повіситись.

— Відтепер, — оголосив один із співробітників, — ти — Василі Георгеску.

Ім'я було достатньо поширеним, щоб приховати особистість ув'язненого. Враховуючи популярність та вміння Річарда уникати переслідувань, тепер навіть співробітники в'язниці, що знаходилася у підвальних приміщеннях цієї будівлі, не знатимуть його справжнього імені. Річард просто безвісти щезне в тюремній системі...

Ця в'язниця, яку було розташовано неподалік однієї з головних вулиць Бухареста, на вулиці Рахова, була новою та відносно невідомою. Ставши в ній ув'язненим номер один, Річард знав, що його навряд чи додумаються шукати саме тут.

Бетонна камера була примітивною й дуже вузькою. З вікна, вирізаного високо в стіні, щоб ув'язнені не могли використати його для втечі, у камеру проникав невеликий квадрат сонячного світла. Річард сидів на нарах поруч із відром, яке стояло в кутку, і чекав. Очікування — завжди найважча складова тюремного ув'язнення — пекельна його частина. Він думав про те, які запитання ставитимуть йому слідчі та які методи тортур застосовуватимуть, намагаючись примусити його припинити опиратися.

За допомогою фізичного болю завжди вдавалося витягти з ув'язнених більше інформації, проте страх, який Річард відчував під час затримання, уже минув, і на його місце прийшла тверда рішучість витерпіти будь-що заради Євангелії. Річард вірив, що Бог дасть йому сили витримати найстрашнішу фізичну агонію, яку можуть заподіяти його викрадачі.

ВУРМБРАНДИ

Річард сидів серед мертвої тиші, нерухомо, як і каміння, що оточувало його, і дякував Богові за те, що Він привів його в цю в'язницю. Кожна секунда, що минала, була відповіддю на їх із Сабіною молитви про те, щоб Він дозволив їм нести їхній хрест. Які несподівані та чудові можливості з'являться у цих стінах? Які дружні стосунки з наглядачами та іншими ув'язненими він зможе збудувати? Річард не знав. Однак він сподівався, що світло Боже сяятиме через нього навіть під час його страждань в ізоляції тюремної камери на вулиці Рахова.

Комуністи відібрали у Річарда ім'я. Як і її чоловік, Сабіна теж перестала існувати. Дружина політв'язня не отримувала продовольчих карток і не мала права працювати. Спроби роздобути їжу стали для неї щотижневим випробуванням.

— Як мені жити? — запитувала Сабіна у чиновників. — Як прогодувати сина?

А у відповідь завжди чула:

— Це ваша особиста справа.

Упродовж місяців Сабіна бродила у пошуках Річарда, оббиваючи пороги кабінетів із надією роздобути хоч якусь інформацію. Чиновники всіх рангів були байдужими до її благань і відмовлялися визнати тюремне ув'язнення її чоловіка. А вечори жінка проводила біля вікна, ридаючи. «*Може, сьогодні він повернеться*», — сподівалася вона. Адже в минулому навіть фашисти через тиждень чи два звільняли її чоловіка.

Однак фашисти втратили владу, а комуністи виявилися набагато жорстокішими, ніж нацисти. Вирішивши клопотати за Річарда перед представниками вищих ешелонів влади, Сабіна відправила листа у Міністерство внутрішніх справ. Їй було відомо, що найважливіших ув'язнених тримають у підвалах

МВС. Вона бачила, як багато родин шукають там інформацію про своїх заарештованих близьких.

Коли Сабіна попрямувала до спеціально відкритого з цією метою довідкового бюро на другому поверсі, їй довелося піднятися по сходах, де юрмилися матері з дітьми, які чекали у нескінченній черзі. Голу стіну прикрашало гасло: «БУДЬМО БЕЗЖАЛЬНІ ДО КЛАСОВОГО ВОРОГА!»

Сабіна чула благання жінок, які стояли перед нею у черзі. Чиновники навіть вдавали, що переглядають свої картотеки у пошуках надрукованих на друкарській машинці імен. Відчиняли шафи картотеки, переглядали записи, але відповідь завжди була одна й та ж сама: у списках заарештованих імен їхніх чоловіків немає.

На своє запитання Сабіна отримала таку ж відповідь. Усе йшло за вже відомим сценарієм. Їй довелося піти з порожніми руками, із почуттям безпорадності та поразки. Тоді вона вирішила звернутися по допомогу до шведського дипломата пана Рютерсверде.

На зустріч із ним Сабіну супроводжував пастор Солхайм. У минулому Рютерсверде вже рятував Річарда, і Сабіна була впевнена, що й тепер він зможе йому допомогти. Усупереч директиві вищого керівництва дипломат усе ж наважився ризикнути своєю репутацією, щоб зібрати відомості про Річарда. Він зв'язався з міністром закордонних справ Анною Паукер, яка повідомила:

— За нашими даними, пастор Вурмбранд утік із країни з повною валізою доларів, які йому було довірено для допомоги нужденним. Кажуть, що зараз він переховується у Данії.

Дипломат, не вірячи свідомо неправдивій інформації, звернувся до прем'єр-міністра Грози, який, хитро посміхаючись, відповів:

— То ви вважаєте, що Вурмбранд у наших в'язницях? Якщо ви зможете це довести, я звільню його!

ВУРМБРАНДИ

Довести це буде складно, але Сабіна не могла відмовитись від пошуків. Вичерпавши всі ресурси й не маючи права подавати клопотання від імені Річарда, вона не могла зробити нічого іншого, як вдатися до хабарництва.

17

Інформація, яку було отримано за гроші, привела Сабіну в небезпечні, кримінальні райони Бухареста. Жінка була готова заплатити будь-кому, хто міг би з'ясувати місцезнаходження її чоловіка. Одні припускали, що Річарда викрали й відправили до Москви, а інші — що він помер і його уже десь поховано.

Якось подрузі дитинства Сабіни, Кларі Майєр, спала на думку ідея.

— Ти чула про Теохаро Георгеску з Кабінету міністрів? — поцікавилася вона.

Сабіна заперечно похитала головою.

— Його брат живе поруч із нами. Кажуть, що за певну суму він може відчинити двері в'язниці. Я закину про вас слівце його дружині.

Сабіна зустрілася з Георгеску, як він і забажав, у вбогій халупі на околиці міста. Він був приземкуватим чоловіком, одягненим у добротний дорогий костюм.

— Я — Георгеску, — відрекомендувався він. — Я все влаштую. Одне слово братові — і вважайте, що справу вирішено. Гарантія? Моє слово!

Ціна Георгеску була високою, проте Сабіні вдалося зібрати названу ним суму, хоч і з величезними труднощами. Адже жодна ціна не могла бути надмірною порівняно з життям її чоловіка.

ВУРМБРАНДИ

Упродовж кількох тижнів від Георгеску не було жодних вістей. Ні інформації, ні призначеної нової зустрічі. Зрештою Сабіна змирилася з тим, про що давно підозрювала: її знову обдурили.

Упродовж багатьох місяців нечисті на руку люди користувалися розпачем Сабіни. Зловмисники різних рангів та верств суспільства витягали з неї гроші. Вона віддавала останнє, необхідне на їжу та предмети першої необхідності, у кишені тих, хто обіцяв здобути для неї потрібну інформацію. Однак кожна нова контактна особа виявлялася шахраєм. Незабаром Сабіна вже звикла до того, що всі обіцянки порожні.

Одного вечора у квартиру Вурмбрандів прийшов високопоставлений член компартії.

— Хто знає, що чекає на нас далі? — сказав він. — Можливо, прийдуть англійці й американці.

Сабіні було відомо про загострення напруженості у відносинах між Сполученими Штатами та Радянським Союзом, і протягом деякого часу вона плекала надію на звільнення.

Політик намагався допомогти Сабіні як міг, навіть пропонував грошову винагороду за інформацію про Річарда. Однак, як і зусилля всіх інших, його намагання виявилися марними. Зі ще одним чиновником із компартії зв'язок було налагоджено через подругу Сабіни, яка у дитинстві ходила з ним до школи. Чиновник і подруга Сабіни прикинулися коханцями й зустрічалися таємно, щоб не викликати підозр, але їхні переговори також не дали результатів.

Після безкінечних зустрічей із шахраями, безплідних місяців пошуків, спроб допомогти з боку тих, хто співчували, та численних хабарів, одного вечора у двері квартири Сабіни постукав незнайомиць. Чоловік був неголений, і від нього відгонило сливовицею, запах якої добре знала Сабіна.

РОЗДІЛ 17

— Я знаю твого чоловіка, — заявив він.

Сабіна не йняла йому віри, однак продовжувала слухати.

— Я наглядач. Не питай, у якій в'язниці. Але я візьму для нього їжі. Він сказав, що ти добре заплатиш мені за новину про нього.

— Залежно, скільки ви хочете, — відповіла Сабіна.

Незнайомиць назвав ціну.

— Я ризикую своєю шкірою, розумієш?

Сума, яку він назвав, була величезною, і Сабіна сумнівалася, що зможе її зібрати. І все ж, якщо цьому незнайомцеві вдасться отримати речові докази того, що її чоловік живий, вона докладе будь-яких зусиль.

Сабіна розповіла пастору Солхаймові, який, хоч і поставився до цього скептично, усе ж погодився зустрітися з незнайомцем. Він дав наглядачеві плитку шоколаду й сказав:

— Віднесіть це Вурмбрандові й принесіть кілька слів, які він напише власною рукою на обгортці.

Два дні минули без жодних звісток. І ось чоловік знову постукав у двері Сабіни. Він зняв шапку, намацав у підкладці обгортку від шоколаду і вручив їй. Вона здивовано дивилася на неї, не вірячи власним очам. На обгортці рукою Річарда було написано: «Люба дружинонько, дякую тобі за солодощі. Зі мною все гаразд. Річард». То був почерк її чоловіка! І в цьому не могло бути жодних сумнівів. Вона одразу ж упізнала його — жирний та чіткий. На очі Сабіни накопилися сльози.

— Із ним усе гаразд, — підтвердив наглядач. — Він передає, що дуже любить тебе.

Сабіна спробувала уявити собі жахливі умови, в яких перебуває Річард, і сподівалася, що плитка шоколаду принесла йому хоча б коротке полегшення. Вона віддала б що завгодно, аби лише побути з ним хоч кілька хвилин.

— Дехто не може пережити одиночне ув'язнення. Їм не подобається власна компанія, — сказав наглядач.

ВУРМБРАНДИ

Сабіна знала, що насправді Річард не самотній. Як він часто говорив їй до цього, у в'язниці присутність Христа відчутна набагато більше. Вона продовжувала підбадьорювати його повідомленнями, підкуповуючи наглядача всім, що вона мала.

— За це можна отримати дванадцять років, — скаржився він їй. — Але знаєш, я роблю це не лише через гроші.

Передаючи усні повідомлення Річарда Сабіні й навпаки, наглядач ризикував власною свободою, і Сабіна була йому надзвичайно вдячна. Саме він допоміг їй не зневіритися в тому, що Річард усе ще живий.

— Що ви робите з грошима, які ми вам платимо? — якось поцікавилася Сабіна.

— Напиваюся! — розреготався він у відповідь.

Якщо його сп'яніння могло полегшити муки Річарда, угода була вартою клопоту. Її чоловік живий, і це найважливіше. Сабіна дала наглядачеві достатньо грошей, щоб той потонув у бренді на кілька місяців. На загальний подив, він завів із Річардом справжню дружбу й почав потай приносити йому додаткові шматки хліба.

Коли Сабіна розповіла пасторові Солхайму та його дружині Сільгії про ув'язнення Річарда, подружжя негайно зняло з себе всі інші обов'язки й зосередилося на місії з його звільнення. Пастор Солхайм знову повів Сабіну в посольство Швеції на зустріч зі шведським дипломатом. Цього разу вона несла з собою обгортку від шоколаду із записом Річарда як доказ жорстокого ув'язнення пастора. Дипломат негайно написав листа прем'єр-міністрові: «Ви обіцяли звільнити пастора Вурмбранда, якщо ми зможемо довести, що він перебуває у румунській в'язниці. Тепер я маю доказ».

Гроза, здивований тим, що його жарт справив зворотній ефект, передав інформацію міністерці закордонних справ Анні Паукер, яка попросила зустрічі з дипломатом. Розлючена та ображена, вона вилаяла дипломата Рютерсверде за натяк

РОЗДІЛ 17

на те, що вона нібито бреше, і знову наполягала, що Річард утік до Данії. Вона не терпітиме образ від дипломата, який тицяє свій ніс у внутрішні справи її країни! Таким чином Паукер відмовилася задовольнити прохання Рютерсверде про проведення розслідування. Але той не міг дозволити невинній людині страждати й знову зажадав її участі. Однак для міністерки закордонних справ це питання було вже закритим.

Вище керівництво поставило під сумнів правомірність втручання дипломата у внутрішні справи Румунії, і його оголосили персоною нон-грата. Із зіпсованою репутацією і втративши всі засоби для досягнення поставленої мети, фон Рютерсверде більше не міг сприяти Сабіні у пошуках Річарда, попри те, що тепер у неї був доказ того, що її чоловік живий і перебуває у в'язниці десь на території Румунії. Кар'єру Рютерсверде було завершено. Посла відкликали до Стокгольма й відправили з дипломатичної служби у відставку.

Ще більш гнітючою для Сабіни стала трагічна новина про те, що її найближчих друзів, пастора Солхайма та його дружину, також висилають із Румунії. У миті найбільш важких випробувань їхнє підбадьорення завжди надихало Сабіну бути сміливою й стійкою. Коли вона готова була здатися й повірити в брехню, вони підтримували її, повертаючи їй надію й упевненість. *Як їй бути без них?* Однак місіонерській роботі Солхаймів у Румунії тепер настав кінець, і та невелика допомога, яку вони могли надати Сабіні, тепер ішла здалеку. Однак, перш ніж вони поїхали, Бог відповів на багатомісячні молитви Сабіни та її любих друзів. Вони нарешті знайшли Річарда!

Бухарестом поповзли чутки про те, що двічі на тиждень в урядовій установі на вулиці Рахова родичі зниклих безвісти могли довідатися про місцезнаходження їхніх рідних. Бажаючи

ВУРМБРАНДИ

зробити цю останню відчайдушну спробу, Сабіна попросила подругу, Б'янку, звернутися до органу ніби від імені свого «брата» Річарда¹.

Б'янка написала заяву й подала її до установи, яка виявилася Департаментом державної безпеки та розташовувалася над в'язницею, де тримали Річарда. Жінки чекали у внутрішньому дворіку, доки їм дозволять увійти всередину, щоб дізнатися, чи є у списках імена їх рідних. Раптом відвідувачка, яка стояла поруч із Б'янкою, вказала їй на одне з маленьких віконечок у підвалі будівлі.

— Подивіться туди, у вікно, але будьте обережними, щоб ніхто не помітив, — прошепотіла вона. — Там хтось показує на вас, намагаючись привернути вашу увагу.

Б'янка повільно обернулася, намагаючись розгледіти обличчя неголеного чоловіка. Вона терла очі й напружувала зір.

— Та це ж Річард! Він живий!

Б'янка щосили намагалася приховати хвилювання, і Річард, очевидно зрозумів: вона може вказати, що впізнала його. Він помахав рукою й усміхнувся до неї.

Незабаром настала черга Б'янки увійти до кабінету.

— Вурмбранд, Вурмбранд... Його немає у наших списках, — байдуже промимрив офіцер. — Це означає, що він не у нас і місце його знаходження нам невідоме.

Б'янка зрозуміла, що цей фарс був черговим жорстоким обманом комуністів, які намагалися заподіяти якомога більше болю як ув'язненим, так і їхнім сім'ям. Усі родичі отримували одну й ту саму негативну відповідь.

Проте сказане у Департаменті державної безпеки не змусило Сабіну зупинити пошуки. Дізнавшись місцезнаходження Річарда, вона двічі на тиждень приїжджала туди, нібито в

¹ Свідчення Б'янки Адлер з її книги *Serving God in Hostile Territory* (Penrith, Australia: Stephanus, 2003).

РОЗДІЛ 17

пошуках інформації про зниклого чоловіка. І щоразу, очікуючи у дворі, вона «розмовляла» з Річардом, обмінюючись поглядами та зітханнями. Поки чоловік залишався в камері на вулиці Рахова, Сабіна регулярно відвідувала його. Однак ніхто не знав, як довго триватимуть ці візити.

18

На подив і захоплення Сабіни, 14 травня 1948 року виникла держава Ізраїль. Після нацистської розправи над румунськими євреями ця новина викликала масову втечу сімей із контрольованої комуністами країни. Незважаючи на те, що Річард зазнавав катувань у тюремній камері, Сабіна знала, що його також схвилювало й захопило виконанням стародавньої Божої обітниці, даної пророку Єремії: «Ось Я їх позбираю зо всіх тих країв, куди вигнав був їх Своїм гнівом та люттю Своєю й великим Своїм пересердям, і верну їх до місця цього, і посаджу їх безпечно...» (Книга пророка Єремії 32:37). Якщо через двісті шістдесяті роки Бог зміг привести свій народ додому, Він може повернути додому й Річарда.

Однак, як і після вавилонського полону, шлях у Обітовану землю виявився непростим. Комунізм тримав народ залізною хваткою, і вирватися з неї вдавалося небагатьом. Солдати радянської армії часто здійснювали облави на вулицях. Вони відловлювали євреїв і відправляли їх на примусові роботи в радянські шахти. На румунів також полювали. Після того, як їх забирали Секурітате, про них ніхто більше не чув.

Молодий чоловік із рідного міста Сабіни на Буковині розповів їй: «Мій брат провів чотири місяці у схованці за шафою, щоб уникнути вивезення до Радянського Союзу на примусову працю. Я взяв тільки трохи одягу й сказав радянському бюрократу, що він може забрати мою квартиру з усім її вмістом та всі мої

РОЗДІЛ 18

заощадження в обмін на паспорт. Я отримав паспорт і поїхав. Комунізм — це коли всі забирають усе в усіх», — зітхнув він.

З Румунії почалася нова масштабна втеча, проте тікати було дуже дорого. Маючи відчайдушну потребу в іноземній валюті, країна в особі міністерки закордонних справ Анни Паукер підписала пакт з Ізраїлем, який дозволяв Румунії продавати новоутвореній країні своїх громадян. Незабаром професори, лікарі та вчені стали предметом торгів на найвищу ставку.

Щоночі під будівлею візового відділу чекав натовп євреїв, які хотіли бути проданими своєю країною. Ті, у кого шансів було найменше — дідусі та бабусі з немовлятами на руках, — спали просто на тротуарі перед будівлею, чекаючи можливості, як і всі інші, утекти з Румунії. Черга євреїв, які сподівалися отримати дозвіл на виїзд, тягнулася від відділення міліції до Парламентської площі.

— За чим черга? — запитав незнайомиць єврея.

— За апельсинами! — відповів той.

— Але в магазині через дорогу апельсини продають без черги...

— Так, але ми хочемо їсти їх прямо з дерева!

Ізраїльська земля, яку вперше за багато століть зрошували меліораційні системи, обіцяла рясні врожаї, здатні прогодувати народ. Із різних міст Румунії туди вирушали товарні потяги, які було набито євреями. Неєвреї також ждали свободи, сплачуючи непомірні суми грошей за підроблені візи. Оскільки уряд прагнув зберегти операцію «Ізраїль» у таємниці, ці потяги не відправляли з центрального вокзалу Бухареста. Вони під покровом ночі йшли із запасних колій віддалених приміських станцій. Сабіна зі сльозами на очах їздила на ці залізничні станції попрощатися з друзями та побажати їм щасливої дороги до нового життя.

Сабіна теж думала про те, щоб залишити країну, але тільки не без Річарда. Незалежно від того, скільки років

ВУРМБРАНДИ

знадобиться, щоб добитися його звільнення, вона не залишить його в ув'язненні.

«Наступного року в Єрусалимі!» — вигукувало кожне єврейське серце з гетто та синагог протягом багатьох століть. Сабіна теж пристрасно воліла цього. Як їй хотілося вирушити до Ізраїлю на одному з цих потягів разом із Річардом і Михаєм у найсвятішу з усіх подорожей — у землю, яку Сам Бог обіцяв її народу!

Навіть солдати та працівники міліції ризикували життям, намагаючись утекти. Якось сусід, один із високопоставлених начальників міліції, запропонував Сабіні: «Якщо дасте мені грошей і допоможете отримати візу для євреїв, щоб залишити країну, я звільню вашого чоловіка з в'язниці».

Друг, якому Сабіна щиро довіряла, запевнив, що ця людина й справді могла виконати обіцянку. Почувши новину, Михайл застрибав від радості. Нарешті він знову побачить батька!

Високий для свого віку й не по літах зрілий, Михайл був ізгоєм серед однолітків. Він неодноразово намагався пояснити іншим учням у школі, чому його батька так часто садять у в'язницю. Знущання, які переживав Михайл, не залишалися непоміченими Сабіною.

— Мамо, я бачив сон, — сказав Михайл наступного ранку. — Мені наснилося, ніби наш сусід простягає капелюх і просить двох птахів залетіти в нього. Вони попурхали довкола й полетіли.

Сабіна зрозуміла значення сну. Начальник зазнає невдачі в спробі звільнити Річарда. Через кілька днів сон збувся, і стало відомо, що сусіда заарештовано.

Михаю часто снилися пророчі сни, проте вони, як і багато дитячих хвилювань, зазвичай закінчувалися нічними жахіттями.

Щодня з провулків Бухареста зникало дедалі більше євреїв. Якось із в'язниці звільнили групу відомих ув'язнених. Їх привезли додому в автівках швидкої допомоги. Вони показували свої синці й шрами та розповідали про тортури й

РОЗДІЛ 18

страждання. Коли необхідне враження було справлено, усіх їх знову заарештували.

Сабіна дуже непокоїлася про здатність Річарда терпіти катування. Комуністи були набагато досвідченішими у вибиванні з ув'язнених інформації, ніж нацисти. Ісус сказав: «І не лякайтеся тих, хто тіло вбиває, а душі вбити не може; але бійтеся більше того, хто може й душу, і тіло вам занастити в геєнні...» (Євангелія від Матвія 10:28), однак Сабіні було відомо про пасторів, які зреклися Христа під тортурами й навіть зрадили свої сім'ї та найближчих друзів. До них часто використовували загрози ампутації, кастрації та інших жахів. Спочатку організм людини витримує навіть найсерйозніші фізичні травми. Але коли вони стають регулярними, пам'ять про біль накопичується й поступово починає ламати волю.

Сабіна боялася, що рішучість Річарда похитнеться, особливо після численних і тривалих катувань. Колись він пообіцяв їй, що помре, але не зрадить друзів, проте Сабіна пам'ятала, що навіть апостол Петро порушив свою обіцянку не зректися Христа. Яким би сильним не був Річард, він може зламатися. Ісус нагадував своїм учням про те, що «батьорий бо дух, а немічне тіло» (Євангелія від Матвія 26:41). Якщо навіть усе піде за найгіршим сценарієм, і Річард помре від катувань, Сабіна знала, що вона знову побачить його на небі. Вони заздалегідь домовилися зустрітися на небесах біля одних із дванадцяти воріт раю — Веніамінових.

19

У 1948 році, перебуваючи в камері, яку було розташовано в підвальному приміщенні в'язниці на вулиці Рахова, Річард через високе вікно ледве міг розгледіти край двору. Він часто запитував себе, чи достатньо тверда його віра, щоб протистояти такому жорстокому поводженню. Він втішав і підбадьорював себе уривками з Писання, які знав напам'ять.

Під час допитів слідчі виявляли завидне терпіння. Подібно до добре оснащеного архіву, комуністичні в'язниці містили безліч інформації, проте, на відміну від архівів, де інформація зберігається у записах, тут вона зберігалася в людських умах. Точна й своєчасна інформація витягувалася з ув'язнених поступово, за потреби, але не вся одразу. Сам Річард в очах слідчих був величезною скринєю з важливими відомостями. У його численних зв'язках із Заходом комуністи вбачали неабияку загрозу, тому він став їхнім політв'язнем і, ймовірно, помре від рук своїх тюремників. Вони не поспішали дізнатися імена тих, хто перебував у мережі його контактів із західними церквами та з Всесвітньою радою церков.

Однак катам Річарда не було відомо, що він володів потужною секретною зброєю — він роками готувався до ув'язнення. Як солдат у мирний час, Річард готував свій розум і тіло до допитів, до тортур, до виснаження. У день викрадення він був в ідеальному стані, щоб терпіти побиття, словесні домагання та жорстокі умови утримання у тюремній камері.

Річард провів багато років, вивчаючи, як інші християни долали тяжкі страждання. Він став чимось на кшталт мартиролога, постійно пристосовуючи та коригуючи свій спосіб життя, щоб підготуватися до подібних випробувань. Тоді як менш підготовлені ув'язнені здавалися під тиском і часто видавали потрібну слідчим інформацію, Річард за свою стійкість набув серед тюремників відповідної репутації.

Під час допиту слідчі часто повторювали: «Ти християнин і маєш говорити нам лише правду». Однак у випадку з Річардом цей прийом ніколи не спрацьовував. Власне, з ним не спрацьовувала жодна їхня стратегія. Оскільки кожне сказане ним слово могло призвести до арешту або, що ще гірше, до відступництва, він заплутував і вводив своїх слідчих в оману, ускладнюючи перебіг розслідування.

Річард знайшов спосіб повідомити Сабіну й друзів про своє місцезнаходження. Занепокоєння з приводу його зникнення висловлювало керівництво не лише румунської церкви, але й церкви Скандинавії та Великобританії.

Навіть найсміливіші з чоловіків пасували перед Анною Паукер, із якою Річард був знайомий особисто. Батько Анни був священнослужителем на прізвище Рабінсон (Рабіновичі). Якось він сказав Річардові з сумом у голосі: «У серці Анни немає почуттів ні до чого єврейського». Вона вивчала медицину й збиралася стати лікарем. Потім недовго працювала в Англійській церковній місії. У молодості Анна достатньо добре познайомилася з релігією, щоб, прийшовши до влади, руйнувати її.

Вийшовши заміж за інженера на ім'я Марсель Паукер, Анна стала комуністкою, і за участь у змовах її заарештували політичні опоненти. Жінка, яка глибоко присвятилася ідеям комунізму, та її чоловік переїхали до Москви; однак під час однієї з передвоєнних чисток за наказом Йосипа Сталіна Марселя розстріляли. Анна швидко видерлася партійними

ВУРМБРАНДИ

сходами, а потім повернулася до Румунії і посіла пост міністерки закордонних справ Румунії. Репутація непохитної та безжальної жінки-міністерки привела Анну на обкладинку журналу «Тайм», який назвав її «наймогутнішою жінкою у світі»¹.

Анна Паукер так захоплювалася Росією, що одного разу в чудовий і сонячний день ішла Бухарестом під парасолькою.

— Чому ви йдете під парасолькою? — поцікавилися у неї.

— Бо у Москві йде дощ! — відповіла Анна. — Я чула по радіо².

¹ “A Girl Who Hated Cream Puffs,” *Time*, September 20, 1948.

² “Raining in Moscow,” *Time*, June 9, 1952.

20

Коли двері камери відчинилися, Річард заледве міг повірити власним очам. До неї увійшов не хто інший, як сам міністр юстиції Лукретіу Петрешкану, політик, відповідальний за просування ідей комунізму в Румунії. Яка честь бути допитуваним таким високопосадовцем! Коли ж двері за ним зачинилися, Річард глянув на туфлі Петрешкану — на них не було шнурків. А сорочка, яку позбавлено краватки, звисала незграбно. Невже тепер і він — в'язень?!

Петрешкану сів на дерев'яні нари навпроти Річарда. Його постава та поведінка видавали, наскільки він звик почуватися шанованим. Навіть в'язниця не змінила звичні манери політика. Річард знав, яку руйнівну роль відіграв Петрешкану в поширенні у його країні корупції та якої несправедливості завдавав людям. Однак, коли зав'язалася розмова, Річард уловив нотки щирості й зрозумів, що з ним можна говорити.

У минулому Петрешкану вже кілька разів заарештовували попередні уряди. Політичні опоненти, які заздріли його популярності, змовилися позбавити Румунію від його присутності. За кілька днів до цього міністрові внутрішніх справ Теохарі Георгеску вдалося поставити на ньому тавро буржуазного зрадника. За підтримки міністра фінансів Василя Луки, проти Петрешкану висунули звинувачення у сприянні імперіалістичним державам.

Петрешкану глибоко турбували чутки про тортури, яких зазнають ув'язнені й контрреволюціонери. Коли він почав

ВУРМБРАНДИ

збирати інформацію про це, він втратив репутацію комуніста, відданого справі партії. А останній цвях у труну відданості міністра справі його життя забила його давня подруга Анна Паукер.

— Коли я вийшов із будівлі міністерства, — якось розповів Петрешкану Річардові, — побачив нового водія, який стояв біля мого службового автомобіля. Він сказав: «Ваш шофер Іонеску захворів, товаришу Петрешкану». — Річард, нахилившись уперед, уважно слухав співрозмовника. — Я сів у машину, а за мною — два офіцери держбезпеки. І ось я тут!

На відміну від кількох зерен вареного ячменю, які зазвичай давали на обід Річардові, Петрешкану принесли смачну страву з курки, сиру та фруктів. Для міністра також відкоркували й пляшку вина. Однак у новоприбулого ув'язненого не було апетиту. Він підсунув піднос до Річарда, який жадібно з'їв бенкетний обід.

Поки Річард їв, із вуст Петрешкану виливались гумористичні історії. Він згадав про швейцарського сенатора, який клопотав про призначення його головнокомандувачем військово-морським флотом Швейцарії.

— Але ж у нас немає флоту! — відповіли йому.

— Хіба це має значення? — вигукнув сенатор. — Якщо в Румунії може бути міністр юстиції, то чому в Швейцарії не може бути командувача військово-морським флотом?!

Річард усміхнувся від згадки про флот Швейцарії, у якої немає виходу до моря. Петрешкану голосно засміявся.

Наступного ранку два наглядачі вивели Петрешкану з камери на допит. Річард подумав про те, як жорстоко будуть допитувати такого високопосадовця. Утім того вечора Петрешкану, повернувшись у камеру, повідомив Річардові, що його взагалі не допитували. Натомість він прочитав в університеті лекцію з правознавства. Його ув'язнення мало зберігатися в таємниці. Навіть дружина не знала про його місце перебування. Вона

припускала, що він поїхав у відрядження й ночує в готелях. Міністр вирішив довіритись Річардові, вважаючи, що його все одно розстріляють чи назавжди залишать за ґратами.

Петрешкану став комуністом не тому, що вірив у ідеали комуністичного вчення, а через те, що сталося після війни. Під час Першої світової війни його батько допомагав німцям, тож після перемоги союзників уся його родина зазнала остракізму. Петрешкану втік до Німеччини, щоб здобути університетську освіту. Коли він повернувся в Румунію, єдиною політичною партією, яка вітала його повернення, була комуністична. Він навіть одружився з комуністкою, яка дружила з Сабіною, коли вони разом навчалися у школі.

— Ви нагадуєте мені Маркса й Леніна, — роздумував вголос Річард.

Коментар здивував Петрешкану.

— Маркс вважав себе генієм, — продовжував Річард, — але, будучи євреєм у Німеччині за часів процвітання антисемітизму, не міг знайти виходу своїм думкам, окрім як стати революціонером. А Леніна лють та розчарування змусили перевернути світ після того, як його брата повісили за замах на життя імператора. З вами сталося щось подібне.

Петрешкану не погодився, але Річард бачив, що його слова вразили співкамерника. Вони продовжували розмірковувати про справедливість, страждання та роль церкви в історії людства. Петрешкану витратив чимало зусиль, критикуючи зло хрестових походів, іспанську інквізицію, корупцію та зловживання представників папської династії Борджія, несправедливі гоніння на Галілея.

— Але ж саме злочини та помилки церкви дають нам безліч можливостей для захоплення, — сказав Річард, перериваючи тираду.

— Що ви маєте на увазі?

ВУРМБРАНДИ

— У лікарні може стояти нестерпний сморід, навколо можуть бути гній та кров, — пояснив Річард. — Однак саме у цьому полягає її краса, оскільки туди приходять хворі з огидними болячками та жахливими хворобами. Церква — це лікарня Христа. Мільйони пацієнтів лікуються у ній в оточенні Його любові. Церква приймає грішників. Вони продовжують грішити, а за їхні провини звинувачують церкву.

Річард продовжив:

— Для мене ж, з іншого боку, церква подібна до матері, яка залишається відданою своїм дітям, навіть коли вони скоюють злочини. Політика та забобони її служителів є спотворенням того, що говорить Бог, тобто вчення Біблії, поклоніння та обрядів. Однак, якими б не були її недоліки, у церкві є багато прекрасного. Щорічно у морі тонуть тисячі людей, але ніхто не заперечує його краси.

Петрешкану на мить задумався і промовив:

— Те саме можна сказати й про комунізм. Його практики не ідеальні, серед нас є шахраї, але це не означає, що з нашою теорією щось не так!

— Тоді судіть за результатами, — відповів Річард. — Історію церкви заплямували ганебні вчинки, але вона завжди дарувала любов і дбала про людей у всьому світі. Вона породила безліч святих, і на чолі неї стоїть Христос, найсвятіший серед усіх. А ваші кумири хто? Такі особи, як Маркс, якого біограф Рязанов, директор московського Інституту Маркса та Енгельса, називав п'яницею. Чи Ленін, чия дружина стверджувала, що він був безрозсудним гравцем, і чії праці повні отрути. Комунізм знищив мільйони невинних жертв, розорив країни, наповнив світ брехнею та страхом. Де його позитивна сторона? Усім відомо, що ваші соратники сидять у в'язницях, їх розстріляли або знищили іншими способами. Ви використовуєте людей, а потім викидаєте їх геть?

— Так і є, бо вони дурні, — заперечив Петрешкану. — Через десять років після Першої світової війни великий більшовицький ідеолог, товариш Бухарін, виступив проти планів Троцького здійснити світову революцію силою зброї. Він стверджував, що краще почекати, доки капіталістичні країни почнуть воювати між собою. Потім Росія приєднається до сторони, що перемогла, і урве левову частку завойованих країн. Якби Захід знав, що половина Європи й дві третини Азії потраплять під комуністичний вплив, остання війна ніколи не відбулася б.

Однак ніщо не могло переконати Річарда.

— Хіба ви не бачите, пане Петрешкану, що у той час, як ви використовували людей, а потім викидали їх на узбіччя, ваші товариші використали й викинули вас самих? Хіба ви не засліплені злою логікою ленінської доктрини?

Петрешкану не міг приховати гіркоти.

— Коли Дантона везли на гільйотину й він побачив Робесп'єра, який спостерігав за ним з балкона, то вигукнув: «Максиміліане, ти підеш за мною!»

Річард помітив у очах чоловіка спалах помсти.

— І я вас запевняю, — продовжив Петрешкану, — що вони підуть за мною — Анна Паукер, Георгеску та й Лука теж.

Через п'ять років пророцтво Петрешкану здійсниться...

21

Одного дня 1948 року о 10-тій годині вечора до камери в'язниці на вулиці Рахова увійшли три наглядачі й зажадали, щоб Річард одягався.

— Одягни своє товсте пальто, — прошепотів Петрешкану. — Воно приглушить удари.

Один із наглядачів на прізвище Аппель одягнув на Річарда чорну пов'язку і повів довгим коридором до кабінету зі столом та стільцем, на якого було спрямовано потужний прожектор.

Коли Аппель зняв пов'язку, яскраве світло засліпило Річарда. З протилежного боку столу він побачив силует чоловіка. Через декілька секунд, коли до Річарда повернулася гострота зору, він упізнав у ньому Моравця, колишнього інспектора, якого нещодавно підвищили у званні, й тепер він проводив допити.

— Василе Георгеску, — владно промовив Моравець, — на столі лежать папір і ручка. Візьміть стілець, сядьте та напишіть про свою життя та діяльність.

Річард підкорився.

— Будучи священником, — вів далі інспектор, — ви чули безліч сповідей. Тепер ви тут, щоб сповідатися перед нами.

Більше години Річард витратив на виклад свого свідчення та висвітлення основних етапів своєї духовної біографії. Як і слідчий, Річард колись був атеїстом, проте його погляди змінилися.

— На сьогодні достатньо, — нарешті сказав Моравець, забираючи у Річарда олівець.

РОЗДІЛ 21

Протягом наступних численних допитів Річард зрозумів методи та стратегію своїх тюремників. Замість того щоб використовувати тактику, якої дотримується міліція, на тлі шоку від арешту домагаючись зізнань, вони віддають перевагу набагато більш терплячому підходу — ув'язнений має спочатку *дозріти*. Їхня мета полягає в тому, щоб нагнітити в людині почуття провини та тривоги, яке допоможе поступово витягувати з неї інформацію. Ув'язненим рідко повідомляли причину їхнього арешту, що призводило до самоаналізу та переживання невизначеності. Нескінченні хитрощі створювали в їхніх розумах напругу, сіяли сумніви та страх. Призначали судові засідання, а потім, останньої миті, відкладали. У дворі під вікнами камер ув'язнених проводили інсценовані розстріли. А ночами на магнітофоні програвали крики, які було записано на плівку.

Через кілька тижнів такого психологічного тиску складніше чинити опір. Воля починає ламатися. Знесилений і обтяжений почуттям провини, ув'язнений виносить помилкові судження та припускається помилки за помилкою. Він називає імена, зраджує друзів. А слідчий витягає потрібну йому інформацію.

Коли ув'язнений перебуває на межі психічного зламу, слідчий змінює тактику й починає співчувати йому. Залякування перетворюється на милість. Даються обіцянки покласти край усім стражданням в обмін на визнання ним своєї провини, зізнання у злочинах.

Через кілька днів Річарда знову вивели з камери й повели у підвал, де на нього чекали двоє слідчих. Аппель порився у портфелі, дістав звідти іриску й простяг Річардові.

— Як ви пов'язані з паном Теодореску? — ніби між іншим поцікавився він.

— Теодореску? Це досить поширене ім'я. Кого ви маєте на увазі?

ВУРМБРАНДИ

Аппель і не збирався пояснювати. Натомість він почав швидко змінювати теми, ставлячи питання про Біблію, пророцтва Ісаї та про Месію. Він виявляв інтерес і вислуховував міркування Річарда, то киваючи, то хмурячи брови. Потім раптом, неочікувано й без попередження, почав розпитувати про тих, хто допомагав Річардові поширювати християнську літературу серед радянських солдатів. Чи знали вони про пророцтва Ісаї? Аппель ввічливо слухав відповідь, проте було видно, що його більше цікавить реакція Річарда, аніж його слова.

Наступний слідчий, невпевнений у собі чоловік на ім'я Василю, був менш люб'язним.

— Запиши імена всіх, кого ти знаєш, — наказав він. — А також укажи, де ви познайомилися, і охарактеризуй ваші стосунки.

Річард вагався, він називав імена обережно й обирав ретельно.

— Нічого не приховуй, — закричав Василю. — Я наголошую: «Усі імена!»

Річард записав імена членів уряду та випадкових знайомих, яких зустрічав під час мандрівок. Якщо він ненароком видасть імена християнських служителів, їхні сім'ї одразу заарештують, їх катуватимуть.

— Питання номер два: які злочини ти вчинив проти держави?

Річард подивився Василю прямо в очі.

— А в чому мене звинувачують?

Василю вдарив кулаком по столу.

— Ти сам знаєш, що ти зробив! Почни з розповіді про контакти зі своїм православним колегою, отцем Григорію, і про те, що ти думаєш про нього. Просто пиши. Продовжуй писати!

Річард був радий написати стільки розділів зі своєї духовної біографії, скільки йому дозволили. З інших питань він писав якнайменше.

РОЗДІЛ 21

Річарда допитували впродовж багатьох тижнів. Йому майже не давали спати. Уночі він приборкував свою свідомість, повторюючи напам'ять вірші з Біблії.

Бог посилав Річардові й невеликі моменти підбадьорення. Коли, голячи його, перукар прошепотів, що з Сабіною все гаразд і вона успішно продовжує служіння, це подвоїло його сили. Сам Річард міг витримати допити, однак думка про те, що Сабіну також допитують і катують, була для нього, як і для будь-якого люблячого чоловіка, нестерпною. Якщо Сабіну заарештують, що буде з Михаєм? Він осиротіє і змушений буде жити на вулиці. Така доля спіткала вже багатьох дітей.

Якось увечері, коли Річард намагався заснути, з сусідньої камери долинув жіночий крик.

— Ні! Ні! — благала жінка. — Будь ласка, не бийте мене. Тільки не бийте! Я більше не можу!

Коли кати безжально били свою жертву, коридором дзвінко розліталося відлуння її криків.

Річард уважно прислухався. Раптом його очі розширилися від жаху. То був голос Сабіни! Її також заарештували й привезли сюди. Усю ніч Річард проривав у темряві, гукаючи дружину. Але чи чує вона його? І що з нею роблять? Пізніше Річард дізнався, що голос жінки, який він чув, не належав Сабіні. Це був лише магнітофонний запис, який вмикали для ув'язнених, і кожен думав, що голос, що благає про помилування, належить його дружині, подрузі чи матері.

Ніч за нічю розум Річарда нагадував йому про обіцянку, яку він дав Сабіні, що він радше уб'є себе, ніж зрадить своїх братів та сестер по вірі. Він згадав, як читав про жінку з ранньої церкви, яка покінчила життя самогубством, щоб не втратити цноту від рук варварів, які напали на її монастир. І

ВУРМБРАНДИ

якщо церква канонізувала її, то Бог може простити й Річардові, оскільки його самогубство врятує від мук та смерті інших. Однак шнурки від його черевиків конфіскували, а камеру часто обшукували, шукаючи уламки скла, мотузки та леза.

Щовечора йому давали одну снодійну таблетку, і наглядачі завжди перевіряли рота Річарда, щоб переконатися, що він її проковтнув. Якби тільки він міг сховати пігулку під язик і з часом зібрати їх велику кількість! Щоб ховати таблетки, які Річард не проковтнув, він розірвав кілька швів у солом'яному матраці Петрешкану. За місяць він зібрав тридцять таблеток — більш ніж достатньо, щоб допомогти собі заснути назавжди. Самогубство допомогло б Річардові взяти гору над його противниками, але звуки міста, що долинали з вікна, благали його переглянути свій намір: спів молодого дівочого голосу, скрип трамвайних рейок за рогом... Річард присвятив своє життя служінню Богові. Чи може він покінчити з ним?

Слідчі спрямовували в очі ув'язненим яскраве світло, щоб заподіяти їм біль, але у Бога також було Своє власне світло. Одного вечора, розглядаючи північне небо, Річард побачив єдину зорю, що сяяла у темряві. Її світло осявало весь всесвіт, щоб лише зазирнути в його камеру й втішити його. Можливо, його життя також могло пролити світло Христа на великі відстані, щоб досягти майбутніх ув'язнених, які страждатимуть за Спасителя. Зоря благала його продовжувати жити, але Річард усе ще вагався. А може, його смерть матиме більше користі, аніж життя?..

Наступного ранку до камери прийшли наглядачі й забрали матрац Петрешкану для іншого в'язня. Таким чином, план Річарда накласти на себе руки зненацька зазнав фіаско. Спочатку він надзвичайно засмутився, але незабаром заспокоївся, вважаючи, що Бог допоможе йому, незалежно від того, наскільки серйозними будуть страждання.

22

— Ти ведеш з нами гру, — розлючено кричав полковник Дулгеру, завдаючи блискавичних ударів по обличчю Річарда. — Хіба ти не бачиш: ти повністю під моєю владою, і твій Спаситель, або як ти там Його називаєш, не збирається відчинити перед тобою двері в'язниці?

— Його звати Ісус Христос, — відповів Річард, прикриваючи обличчя, що пульсувало від болю. — І якщо Він захоче, Він має владу звільнити мене.

— Гаразд, — прошипів Дулгеру. — У такому разі завтра ти познайомишся з товаришем Бринзару!

Річард, як і всі інші ув'язнені, боявся навіть згадки про це ім'я. Майор Бринзару мав репутацію витонченого, вишуканого садиста. У нього були волохаті, як у горили, руки. Він був майстром вибивати з ув'язнених інформацію. Перш ніж стати слідчим, він працював на відомого політика, сина якого незабаром заарештували за керівництво патріотичним рухом.

— Раніше, коли ти був дитиною, я тримав тебе на колінах, — сказав хлопцеві Бринзару, а потім холоднокрівно задушив його голими руками.

Річард знав, що дні м'яких допитів скінчилися. Бринзару привів його в камеру катувань, у якій було розкладено різні знаряддя тортур.

— Може, вибереш, що тобі тут найбільше подобається? — запитав Бринзару, вказуючи на стіл із вигнутими ножами та кліщами. — Ми тут любимо демократію.

ВУРМБРАНДИ

Бринзару примусив Річарда стояти навшпиньки, витягуючи пальці рук у напрямку стелі. Через деякий час він падав від непритомності, тільки щоб знову отримати побої і стати назад у те ж положення. Протягом кількох годин кожен день Річарда змушували приймати непристойні, грубі або кумедні пози. Мета тюремників полягала в тому, щоб позбавити його гідності, й у цьому вони досягли успіху. Вони до знемоги реготали над кожною новою позою.

Поглянувши на стіну, Річард згадав фразу з Біблії: «Мій коханий подібний до сарни чи до молодого оленя. Он стоїть він у нас за стіною...» (Пісня над піснями 2:9). Коли його тіло ламали та рвали, залишаючи на ньому незліченні рубці, він уявляв, як по той бік стіни стоїть Ісус, Який утішає його й страждає разом із ним. Якщо Христос міг витягти руки на хресті, то він також зможе витягнути їх до стелі. Він згадав і про провідника ізраїльтян, Мойсея. Коли руки Мойсея були піднятими, євреї здобували перемогу у війні проти амалікітян (Книга Вихід 17:11).

Річарда найчастіше виводили з камери з зав'язаними очима, тому він ніяк не міг уявити собі карту в'язниці. Але одне приміщення він знав добре — це був *манеж*, «тренувальне кільце», як його називали ув'язнені. Жахливо маленька камера, яку можна було обійти, зробивши лише дванадцять кроків. Чотири кроки — і виринала стіна. Потім ще два кроки — і знову стіна. Бринзару наказував Річарду годинами ходити периметром.

— Ходи! — вимагав він. — Продовжуй ходити по колу!

Річард корився, натикаючись на стіни, втрачаючи свідомість, ударяючись і падаючи на підлогу. У нього сильно паморочилося в голові, очі заливав піт. За кілька годин кімната почала розмиватися. Річард заплющив очі й знову врізався у стіну. Він гарячково намагався зберегти ясність розуму, щоб не переставати молитися за своїх переслідувачів.

— Швидше! — наказували йому.

РОЗДІЛ 22

Один із наглядачів ударив Річарда дерев'яною палицею по лікті. Усю руку пронизав сильний біль.

— Уставай! Рухайся!

Наступного дня Річардові наказали сидіти навпочіпки, тримаючи руки за спиною. Через деякий час наглядач засунув йому за лікті металеву штангу, різко підняв тіло в повітря та почав бити батоном по ногах, стегнах і хребту. Темна пов'язка на очах не дозволяла Річардові підготуватися до ударів, унаслідок чого біль здавався вдвічі сильнішим. Після кількох побиттів Річард знепритомнів. Його повернули до свідомості, виливши в обличчя відро крижаної води.

Наступного тижня Бринзару прийшов у камеру Річарда й підніс до його горла ніж. Гостре лезо сполоснуло шию та груди. Коли Річард прийшов до тями, то виявив, що весь лежить у калюжі крові.

Коли Бринзару вважав, що удари не завдають Річарду достатньо болю, він вставляв йому в рот лійку й лив туди воду доти, доки живіт майже починав лопати. Потім він наказував бити Річарда, доки його не виривало.

Якось Річардові зав'язали очі й пустили у його камеру два вовки. Йому сказали, що звірів навчають нападати на ув'язнених, якщо вони рухаються, і Річардові довелося сидіти нерухомо, відчуваючи на обличчі їхнє гаряче дихання.

Минали місяці, інтенсивність тортур зростала. До грудей Річарда приставляли гарячу праску. Від пекучої поверхні його шкіра починала шипіти, і через кілька секунд він втрачав свідомість. Потім його приводили до тями й продовжували пекти. Ці тортури були найближчими до пекла муками, які коли-небудь переживав Річард, і він шкодував своїх мучителів, які проведуть у подібних муках вічність. Щоб Річард не помер передчасно, за тортурями завжди стежив лікар.

Часом ув'язненому здавалося, що смерть — усього за крок від нього. Річарда душили до втрати свідомості, а його тіло

ВУРМБРАНДИ

били доти, доки у легень не залишалося більше сил вдихати повітря. Річард добре пам'ятав, що і його Господа Ісуса також били. Яка честь мучитися подібно до Нього!

Крики та стогін сусідів-в'язнів лунали всю ніч, особливо коли їм виривали суглоби кінцівок на «стійці» — пристрої, що розтягував тіло, доки кістки ув'язненого не вискакували із суглобів. Навіть сама згадка про «стійку» вселяла страх і спрощувала отримання зізнань.

— Де список імен тих, кому ти передавав таємну інформацію? — запитав Бринзару. Річард записав безліч імен та адрес, проте він ніколи не зраджував своїх одновірців. Це були імена тих, хто вже помер чи втік на Захід.

До арешту Річард не боявся глузувань і принижень. Однак усе змінилося, коли два наглядачі наплювали на нього та помочилися йому в рот, тоді як інші спостерігали за цим і сміялися. Катуваннями Річарда змушували зізнатися, що він гомосексуаліст, перелюбник, злодій, шпигун і зрадник. Уночі його кидали в камеру, де він, плачучи від страждань минулого дня, молився про силу, щоб перенести муки наступного.

— Чому ти не здаєшся? — дивувався Бринзару. — Адже це все марно. Ти всього лише плоть, і зрештою ти зламаєшся.

Комуністи вірили, що людина зробить усе, аби її не вбили. Вони вважали, що заради свободи ув'язнений зізнається у всьому, чого вони хочуть. Перебуваючи в камері одиночного ув'язнення й очікуючи тортур, які принесе завтрашній день, Річард вірив, що життя — це не лише тіло, кров та кістки. Тюремники могли таврувати, забивати, принижувати його та знущатися з нього. Але навіть усі комуністи Європи, зокрема й Бринзару, не могли відібрати у нього душу. Його душа перебувала у несильних руках, з яких її не можна було вирвати...

23

Річард сидів у камері без світла. Його охопив розпач від самотності. Стіни були такими ж сірими, як і колір його тюремної роби. З часом одиночне ув'язнення стерло в його пам'яті спогади про річки, квіти, сонце та зорі. У камеру без вікон, яку було розташовано десятима метрами нижче будівлі Департаменту державної безпеки, повітря проникало через невелику трубу. Річарду видавали лише шматок хліба на тиждень, тож голод став його постійним супутником. Їжа, якою годували ув'язнених, містила лише певну кількість калорій, щоб вони могли продовжувати дихати.

Упродовж перших трьох років восьмирічного ув'язнення Річарда тримали в постійній гнітючій самоті. Тиша, яка стояла навколо, була оглушливою. Навіть до підшв взуття наглядачі приклеювали тонкі прошарки повсті, які приглушували звук кроків. Щоразу, коли в'язня виводили з камери, його допитували й били. Не маючи ручки та паперу, Річард навіть забув, як писати. Єдиними словами, які він усе ще пам'ятав, були ті, що врізалися в його пам'ять до несподіваного арешту дорогою до церкви в лютому 1948 року, за два роки до того, як було заарештовано й ув'язнено його дружину...

Життя Річарда не покращало й із переведенням у загальну камеру. З 5 години ранку до 10 години вечора ув'язненим доводилося сидіти прямо, зі скутими за спиною руками. Слабкі, худі як скелети, вони лизали їжу, як собаки, з мисок, які їм ставили на підлогу. Щоденно протягом сімнадцяти годин

ВУРМБРАНДИ

Їм не дозволялося ні відпочити, ні навіть заплющити очі. З зав'язаними очима, побитий і зацькований, Річард носив на тілі сліди покарання за свою віру.

Через роки, даючи свідчення в Сенаті США, він продемонстрував присутнім глибокі колоті рани, яких йому завдали під час ув'язнення.

— З усіх боків мене оточували Йови, — сказав він. — Деякі з них постраждали набагато більше, ніж сам Йов. Однак я знав кінець його історії, як він отримав удвічі більше, ніж мав спочатку. Навколо мене були і «Лазарі» — жебраки, голодні та вкриті струпами. Однак я знав, що ангели приймуть цих людей на Авраамове лоно. Я бачив їх такими, якими вони будуть у вічності. У пошарпаних, брудних, слабких мучениках, які страждали поряд зі мною, я бачив чудово увінчаних святих завтрашнього дня.

Тишу порушувало лише промивання мізків. Години безперервних допитів виявилися марними, оскільки Річард відмовлявся зрадити своїх братів і сестер із румунської церкви.

Однак наглядачі були не єдиними, хто промивав Річарду мізки. Час від часу він відчував у темній холодній камері присутність сил зла. У дитинстві Річард бачив вищир сатани, і тепер, коли він перебував в ізоляції, той повернувся, щоб познущатися над ним. Річард майже наяву чув його глузування: *«Де ж твій Ісус? Твій Спаситель не може допомогти тобі. Ти сам обдурений і дуриш інших. Він — не Месія. Ти пішов не за тим Вождем!»* Беззахисний Річард почувався так, що його всі забули і залишили.

Ув'язнених накачували наркотиками, доки не притуплялися їхні почуття, а думки не розмивалися. Річард щосили намагався зосередитися, проте навіть молитва Господня здавалася надто довгою, і він не міг згадати її. Йому потрібно було зібратися з силами, навіть щоб пробурмотіти: «Ісусе, я люблю Тебе».

РОЗДІЛ 23

«Ти любиш Мене? — відповів Ісус. — Зараз Я покажу тобі, як Я люблю тебе».

Раптом серце Річарда запалало, як серця двох учнів, які йшли дорогою в Емаус. Що більше страждав Річард, то більшу любов він відчував до своїх катів: «Я знаю любов Того, Хто віддав Своє життя на хресті за всіх нас. Така любов не може вилучати комуністів, хоч би як сильно вони грішили». Він вірив у всеосяжну любов Христа, який бажає спасіння кожного грішника.

Увесь час, а особливо у чорні дні одиночного ув'язнення, Річард плекав у своєму розумі роздуми над Писанням. Босоніж він усю ніч ходив три кроки вперед, три кроки назад по своїй крихітній камері, складаючи проповіді та промовляючи їх у присутності Бога та ангелів. У його камері оживали біблійні персонажі. Він бачив Авраама з верблюдами, Ісуса, який розмовляв зі Своїми учнями, і Павла, який здійснював місіонерські подорожі Середземним морем. Їжі не вистачало, проте духовної поживи було вдосталь.

Річард проводив ночі в молитві за інших християн, які живуть у різних країнах світу, а також за своїх катів. Одного разу, коли він сидів у одиночній камері, приміщення наче раптово осяяли яскраві промені світла. Сірі тюремні стіни засяяли, немов діаманти. Тишу порушила небесна музика. Темрява розсіялася, і Бог перетворив в'язницю на світ краси — на світ, у якому був присутній Сам Христос. Пізніше Річард згадував: «У ту мить Цар царів, Сам Ісус був зі мною!»

Перебуваючи в камері на самоті, Річард виразно відчував присутність Христа. Він усвідомив, що прощення було таким же реальним, як і переслідування, яких він зазнавав. А прощати йому було багато що.

ВУРМБРАНДИ

У найпохмуріші дні, коли присутність зла здавалася найбільш відчутною, Річард придумав твір, який допомагав йому протистояти загрозам диявола:

*Любов — сама собою виправдання.
Любов — не для мудрих.
Незважаючи на тисячу випробувань,
вона не перестане любити.
Хоча вогонь обпалює і хвили топлять її,
вона цілує руку, яка завдає їй болю.
Навіть не знаходячи відповіді на запитання,
вона впевнена й чекає.
Колись сонце усе ж осяє темряву,
і все таємне стане явним.*

Лампочка над головою Річарда горіла всю ніч, але не гула, як завжди. Його крихітну камеру пронизала тиша. Зовнішній світ зник — дощ, вітер, хитання дерев. Усе це стерлося з пам'яті. Тиша забрала в нього навіть голос Сабіни. Він не пам'ятав уже, коли востаннє чув будь-які звуки.

Його розум точили сумніви. Чи справді він відчув силу Божу, чи його Пастир — лише плід його власної уяви? Чи справді він любить інших, чи служить тільки собі? Чи не краще було б йому стати державним діячем, мільйонером чи архітектором? Чи насправді існує Бог чи комуністи мають рацію? У будь-якому разі, де ж Бог зараз?

Річард так хотів мати з собою книгу «Патерик»! Коли він уперше прочитав ці чотириста сторінок, то не міг ні їсти, ні пити. У книзі описано історію християн V століття, які пішли в єгипетську пустелю, щоб зберегти свою віру й не допустити її знищення язичницьким римським суспільством. Під час перебування в пустелі один із ченців запитав старійшину: «Отче, що таке мовчання?» «Сину мій, — відповів ігумен, —

мовчання — це коли сидиш у своїй келії на самоті, у мудрості та страху Божому, захищаючи серце від палких стріл думки... Це — тиша, під час якої піклуються тільки про найважливіше і говорять тільки з Ісусом Христом! Той, хто мовчить, співає: «Серце моє звеличує Тебе, Господи!»»

Спочатку мовчання обтяжувало Річарда. Однак згодом воно стало благословенням. «У тиші, — згадував він пізніше, — я відчував поцілунок Христа. Адже кожен мовчить, коли його цілують. До мене повернулися спокій та радість».

Згадка про інших християн підбадьорила Річарда. Він більше не почувався залишеним. Перебуваючи на самоті, він одночасно перебував у компанії тисяч пасторів, які жили та насолоджувалися присутністю Христа протягом століть. Річарда оточувала хмара свідків, і невдовзі, завдяки їхнім свідченням і перемогам, він відчув, як до нього повертаються сили. Самого Ісуса, Який провів сорок днів і ночей на самоті в пустелі, відвідували та втішали ангели (Євангелія від Матвія 4:11). Річард відчував, як про нього дбають його власні ангели.

На дереві мовчання зріє плід миру. Річард повірив у цю істину й щодня покладався на неї. Бог *існує*. І він відчував присутність Христа кожного дня. Бог *покликав* його бути пастором — ходити пустелею, любити людей і служити їм, а можливо, навіть жертвувати собою. Але де ж Бог, коли Його діти страждають? Річард здивувався цій думці. Бог знав, що означає спостерігати, як страждає Його Син. Адже Він послав Христа у світ, щоб викоренити страждання у вічності. Щойно впевненість, яку знову набув Річард, у ширості його віри підбадьорила його. Кожна частинка його життя належала Богові, кожне зітхання та биття його серця.

Однак, щоб зберегти розсудливість, Річардові треба було дотримуватися щоденного плану дій. Щовечора, о десятій годині, по всій в'язниці дзвенів дзвінок, що сигналізував про час відбою. Цей дзвінок був точкою відліку рутини, якої

ВУРМБРАНДИ

Річард суворо дотримувався впродовж більш ніж двох років одиночного ув'язнення.

Він починав із молитви, яку часто супроводжував слізьми. Подібно до радіохвиль, що безперешкодно досягають нічного неба, молитви, які промовляв Річард, миттєво вилітали через двері його камери, пролітали коридорами й підносилися у небо до Божого престолу. Після молитви Річард проповідував, як він це робив, коли був пастором і стояв перед зібранням. Однак на відміну від минулого, тепер його проповіді були вільними від обмежень — він не переймався тим, що подумують парафіяни і єпископ, не відчував страху бути заарештованим, не остерігався шпигунів і не боявся зради. Річард проповідував тихо, щоб не привертати увагу наглядачів, але проповіді його звучали над порожнечею. Він проповідував перед Богом, ангелами, демонами та особами, які виринали в його пам'яті, особливо перед образом Сабіни.

Річард зосереджував на Сабіні багато своїх думок і молився, щоб Бог передав їх його дружині. Він знав, що на неї чинять тиск, примушуючи розлучитися з ним. Якщо вона збереже їхній шлюб і продовжуватиме служіння, її заарештують, катуватимуть або набагато гірше...

Подумавши про Сабіну, Річард побажав добраніч солом'яній підстилці, на якій лежав, уявивши, що це його син Михайл. Одного разу вночі, не в силах терпіти розлуку з сином, він кинувся до сталевих дверей і почав стукати по них кулаками доти, доки прийшли наглядачі й дали йому транквілізатори. Наступного ранку Річард прокинувся з гнітючим почуттям безнадії. Чи не втрачає він розум, як це сталося з багатьма іншими в'язнями?

Він думав про матір Ісуса, яка стояла біля підніжжя хреста. Марія теж була безпорадною, згадував Річард. Але вона не скаржилася. *«Дай і мені сили, — молився він, — прийняти без нарікання долю мого сина Михая».* За словами Івана,

Бог послав Свого Сина у світ, «щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне» (Євангелія від Івана 3:16). Можливо, Річард міг би зробити те саме.

Джон Веслі якось сказав, що він ніколи не сумував навіть чверть години. Пам'ятаючи про Веслі, Річард став виконувати Божий наказ завжди радіти й віднаходив сили, щоб сміятися, танцювати, вигадувати жарти й навіть грати з самим собою в шахи. Він майстрував шахові фігури з хліба — темні фігури й світліші. За два роки він не програв жодної партії!

Тиша була важливою для Річарда, щоб проводити час із Богом. Одиночне ув'язнення стало тим священним місцем, де він міг отримувати зцілення й молитися в присутності Христа. Він не міг словами передати екстаз від перебування у присутності Бога й відчував, як радість зігрівала його. Ісус пообіцяв: «Блаженні ви будете, коли люди зненавидять вас, і коли проженуть вас, і ганьбитимуть, і знеславлять, як зле, ім'я ваше за Людського Сина. Радійте того дня й веселіться, нагорода бо ваша велика на небесах» (Євангелія від Луки 6:22–23). Річард стрибав від радості й танцював у своїй камері, сповнений Святого Духа та радіючи, що має привілей постраждати за свого Царя.

Річард знав, що Божі люди, як гусениці, мають витримати темний кокон, перш ніж вони зможуть вирватися на світло. Кокон комунізму став Річардові полем місіонерської діяльності. Він вирішив любити своїх слідчих не такими, якими вони були, а такими, якими вони мали бути. Якщо Бог міг повернути до Себе Савла з Тарса, Він міг повернути навіть найжорстокіших тюремників. Пізніше багато наглядців Річарда сповідають віру в Ісуса Христа й зазнають суворого покарання, яке спричинить їхнє навернення... «Саме зазнаючи від них тортур, ми навчилися їх любити, — стверджував пізніше Річард. — Ворота раю не замкнено для комуністів. І світло для них не згасне».

24

Страх в очах двоюрідного брата стривожив Сабіну.

— Він запевняв, що він із ЖЕКу, — сказав родич, розповідаючи про підозрілого відвідувача, який заходив трохи раніше того ж вечора. — Він говорив про можливе підселення людей у вашу квартиру. Але я упевнений, що насправді він хотів знати, скільки у вас виходів, окрім парадного.

Сабіна глибоко зітхнула. На її лобі виступили великі краплі поту. Вона знала, що це означає. Незабаром відбудеться обшук.

Очі Сабіни розширилися від хвилювання. Почувши голосний стукіт, вона збентежено закліпала, намагаючись збагнути, звідки він. Жінка насилу визначила, звідки він лунав: від вхідних дверей. У Сабіни підкосилися ноги. Вона опустила на стілець і тільки тепер помітила подругу, яка ночувала в її домі. Жінка спробувала розгледіти, котра година. Була п'ята ранку. Почався обшук.

Сабіна чула голос двоюрідного брата, що звучав упереміш із сердитими криками. Незабаром чоботи загуркотіли сходами, що вели до її спальні. *«Якби тут був Річард, — подумала вона, — він би знав, як поводитися зі співробітниками органів»*. Але Річарда не було вже два роки. Сабіна та її подруга в очікуванні сиділи на ліжку, притискаючи до себе ковдру.

РОЗДІЛ 24

— Сабіна Вурмбранд? — проревів товстоший чоловік, який, очевидно, був старшим. — Нам відомо, що ви ховаєте тут зброю. Покажіть, де вона. Негайно!

Перш ніж Сабіна встигла заперечити, шість співробітників почали відчиняти шафи та виймати їхній уміст. На підлогу полетіли ящики та книжкова полиця. Подруга Сабіни схопилася з ліжка, щоб зібрати книжки.

— Залиш! — закричав чоловік. — Одягайтеся!

Двом жінкам довелося одягатися у присутності чоловіків, які продовжували обшукувати кімнату.

— То ти не зізнаєшся, де ви ховаєте зброю? У такому разі ми рознесемо цей будинок на друзки!

Осмівивши й заспокоївшись від присутності Святого Духа, Сабіна відповіла:

— Єдина зброя, яка є в нашому домі — ось, — вона витягла з-під купи речей, які валялися під ногами, Біблію.

Товстоший заревів:

— Ти підеш з нами й розкажеш про цю зброю!

Сабіна поклала Біблію на стіл і попросила:

— Будь ласка, дайте нам кілька хвилин помолитися. А тоді я піду з вами.

Чоловіки глузливо спостерігали за тим, як жінки молилися. Потім Сабіна обійняла свого двоюрідного брата та подругу.

— Наступного року в Єрусалимі!

Коли Сабіну виводили, останнє, що вона встигла зробити, це схопити зі столика невелику торбину.

Сабіну заштовхали на заднє сидіння олдсмобіля й напнули на очі темні мотоциклетні окуляри. Поїздка тривала лише кілька хвилин. Її витягли з автівки й потягли вгору сходами, як зв'язану вівцю. Коли жінку штовхнули за кут, вона забила

ВУРМБРАНДИ

гомилку. Потім із її очей зірвали окуляри, і двері за нею з гуртоком зачинилися.

Сабіна оглянула довгу порожню камеру, яку було переповнено жінками. Вони сиділи на лавках і на підлозі. Серед інших вона впізнала жінку з вищого товариства, яку бачила в газетах, актрису в тонкій сукні з глибоким декольте, даму, яка працювала в палаці. Тепер і Сабіну приписали до когорти цих «соціально гнилих» елементів румунського суспільства.

Надвечір у камері тиснулося вже кілька сотень жінок. Арешти так званих «підривних агентів» проводилися по всій країні й їх було присвячено святкуванню роковин із Дня визволення, як комуністи називали радянську окупацію. Жінки сиділи під єдиною лампочкою, що звисала зі стелі, кожна охоплена власними страхами. Минали години. Ніхто не приносив їм ні їжі, ні пиття.

«*Як довго триватиме допит?* — запитувала себе кожна. — Що буде з дітьми?» Михай уже втратив батька, а тепер забрали і його матір. Їхній будинок і все майно тепер конфіскують. Сабіна помолилася за Михай, якого залишила на милість друзів, які й самі перебували в небезпеці.

Поруч із Сабіною схопилася й почала бити кулаками у двері жінка. Вона кричала:

— У мене діти! Діти!..

Проте ніхто її не відповідав.

— Мене скоро звільнять, — утішала себе актриса. — Ось побачите!

Двері знову відчинилися, і жінки закричали на охоронців.

— Я не зробила нічого поганого! — запевняла кожна з них, наче їхня невинність здатна була врятувати їх! Здавалося, вони забули, що йшов 1950 рік, і влада перебувала в руках комуністів... Кожній із них повторювали: «Вас викликали для дачі свідчень». І справді, декому довелося «давати свідчення» протягом десяти років і більше.

РОЗДІЛ 24

Сабіна провела ніч у багатолюдній камері. Наступного ранку залунали звуки духового оркестру. За вікном проходив парад, присвячений Дню визволення.

«Якщо йде парад, — подумала Сабіна, — то ми, мабуть, у відділенні міліції на головній вулиці Бухареста — вулиці Перемоги».

Жінки чули, як марширують тисячі чобіт, і демонстранти ритмічно скандують:

- Двадцять третє серпня принесло нам свободу!
- Смерть злодіям та зрадникам у в'язницях!
- Відкинемо розбиті кайдани!

Жінки супилися і щось бурмотіли собі під ніс. Ніколи ще в історії Румунії так багато людей не перебувало в кайданах...

Зрештою затриманим принесли чорний хліб та водянистий суп.

25

Після жебрацької вечері жінки почали лаштуватися на ніч. Сабіна провела довгі години у молитві та міцному сні. Наступного дня у камеру зайшов сержант і почав вигукувати імена.

Сабіна Вурмбранд була у списку першою. На неї знову наділи темні окуляри й повели до фургона, що вже очікував на вулиці. Пізніше вона дізналася, що її доправили у Департамент державної безпеки на вулиці Рахова.

— Хто знає цю громадянку? — крикнула жінка-охоронець до тих, хто вже були в камері, перш ніж заштовхати туди Сабіну. Її ніхто не знав, тому її залишили чекати разом із усіма. Знайомих ніколи не поміщали в одну камеру. Заарештованим не належало отримувати втіху та товариську підтримку. Вони мали перебувати на самоті серед незнайомих людей. На стадії допитів ніколи не залишають довго в одній камері, щоб заарештовані не встигли познайомитися, потоваришувати й зрозуміти, хто інформатор, який доносить на ув'язнених і яким теоретично міг бути кожен.

За винятком молодой студентки-медика, новими сусідками Сабіни виявились селянки. Безліч селян було засуджено трибуналами до розстрілу в процесі захоплення комуністами їхніх земель. Майже 100 тисяч сиділи у в'язницях.

Через кілька днів Сабіну перевели в одиночну камеру, в якій було тільки залізне ліжко. Озирнувшись довкола, жінка завмерла від жаху: там не було навіть відра — першого, що шукає ув'язнений на новому місці. Їжа та стрес тюремного

РОЗДІЛ 25

життя викликали постійні кишкові розлади. Незабаром Сабіні повідомили, що користуватися вбиральною дозволяється лише раз на сім-десять годин: о п'ятій ранку, о третій годині дня й о десятій вечора. У перервах між відвідуваннями туалету Сабіна, яка страждала на розлад шлунку, могла скористатися тільки відром.

У камері було сиро й холодно, хоч надворі вже був серпень. Над головою височіло невелике віконце, зачинене зовні залізними ґратами. Сабіна тремтіла в літньому пальті та вовняних панчохах, які встигла прихопити, коли її виводили з дому, і була вдячна навіть за цей легкий одяг.

Скільки ж мине часу, перш ніж її викличуть? Про що її запитуватимуть? Сабіна згадала слова Річарда: «Пекло — це сидіти на самоті в темряві й згадувати свої минулі гріхи». У неї їх було так багато, і тепер вона розмірковувала, чи їх вибиватимуть із неї під час допитів.

— Сьогодні густіше! — пробурмотів старий наглядач, простягаючи Сабіні щоденну страву — варений овес. Він був добрий до Сабіни. Літні наглядачі часто були більш співчутливими, ніж молоді. Він досі сподівався, що скоро прийдуть американці й покладуть край мукам румунів. Звідки йому було знати, що перш ніж румуни побачать свободу, кануть у лету десятиліття...

Уночі Сабіна лежала на ліжку, намагаючись відволіктися від жахливих звуків навколо неї: скрипу сталевих дверей, тупоту шипованих чобіт і лайки наглядачів. Щоразу, коли поряд із її камерою відчинялися двері, жінка думала: «Наступна — я!» Однак, перш ніж за нею прийшли, вона провела кілька днів, борючись із клаустрофобією.

ВУРМБРАНДИ

— Обличчям до стіни! — крикнув наглядач, відчинивши двері камери Сабіни й надягаючи їй на очі темні окуляри. Коли жінку потягли невідомими їй тюремними переходами, її охопила страшна паніка. Ліворуч, праворуч, ліворуч, праворуч. А може, її ведуть на розстріл, і вона помре у темряві навіть без попередження?

Нарешті перехід закінчився. З Сабіни зірвали темні окуляри. Вона стояла, засліплена яскравим сонячним світлом, у величезній кімнаті. Наглядач підвів її до стільця, який стояв перед масивним дубовим столом. Сабіна дивилася на плями чорнила на його поверхні. За столом сиділо двоє чоловіків, одягнених у форму Секурітате: середнього віку огрядний майор, який час від часу покручував вуса, і молодий світловолосий лейтенант, який був присутній під час обшуку в квартирі Сабіни.

Вона подивилася на лейтенанта. Він здався їй знайомим. Коли він усміхнувся, Сабіна здригнулася. Він був схожий на юнака, у якого вона була закохана багато років тому в Парижі. Подібність була надзвичайною!

Сабіна очікувала почути, які проти неї висунуто звинувачення. Однак майор лише стомлено промовив:

— Ви самі знаєте, громадянко Вурмбранд, про свої злочини проти держави. І зараз ви напишете докладне добровільне зізнання.

— Але що мені написати? Я не знаю, чому мене привезли сюди. Майор насупився.

— Ви добре знаєте, — наполягав він.

На столі збоку Сабіни лежали ручка й папір. Щоб догодити офіцерам, жінка написала кілька рядків про те, що вона й гадки не має, за що її заарештовано. Майор зиркнув на них, кивнув і наказав ввести наступного в'язня.

Усю дорогу назад у камеру наглядач кричав і штовхав Сабіну, яка блукала із зав'язаними очима й постійно наштовхувалася

РОЗДІЛ 25

на стіни. Коли за жінкою зачинилися двері, вона побачила, що він дивиться на неї через маленьке вічко.

— А тепер сиди й думай, доки не напишеш те, що сказав тобі майор! Або ж тобі буде непереливки!

Сабіні було добре відомо, що означало «непереливки». Каткування. Залякування. Знуцання. Приниження. Через гучномовці, які було встановлено в коридорах, жінка чула крики, що долинали з сусідніх камер, неодноразову команду «Розстріл!» та постріли. Психологічні тортури допомагали пом'якшити завзятість заарештованого перед допитом.

Проте влада не обмежувалася психологічною обробкою. У наступні тижні та місяці Сабіна стала свідком жахливих наслідків фізичних тортур, яких завдавали ув'язненим.

Проблема, що сказати слідчим, була не нова. Сабіна неодноразово стикалася з нею у нацистських в'язницях. Деякі християни вважали, що брехати, навіть заради спасіння інших, неприйнятно, і діяли відповідно до своїх переконань. Сабіна ж не збиралася говорити злодієві, де в будинку зберігаються гроші. Лікар має право обдурити пацієнта, який втратив глузд і погрожує йому зброєю, щоб обеззброїти його. Комуністична ненависть — безпричинне божевілля. І християни мають ввести в оману тих, чия єдина мета полягає в тому, щоб їх винищити.

Наступного ранку Сабіну знову чекали майор і лейтенант. У блокноті майора було записано низку питань, які він почав ставити швидко, одне за одним. Його мета полягала у тому, щоб витягнути інформацію, яку можна було б використати проти Річарда.

— Кожна людина має свою слабкість, — сказав майор.

Комуністи шукали слабке місце Річарда, і Сабіна знала, що допит буде нещадним. Слідчий поцікавився, про що її чоловік

ВУРМБРАНДИ

розмовляв із колегами. Жінка відповіла, що вони завжди обговорювали релігію та ніколи — політику.

— Громадянку Вурмбранд, — усміхнувся майор. — Біблія повна політики. Пророки-бунтівники, які скаржилися на єгипетське правління. Виступи Ісуса проти тогочасного пануючого класу. — Він багатозначно подивився на Сабіну. — Якщо ваш чоловік — християнин, він мав би мати чіткі уявлення про уряд.

— Мій чоловік не цікавиться політикою.

Незважаючи на тиск майора, Сабіна залишалася непохитною.

— Проте, громадянку Вурмбранд, — сказав він щиро, — ви дуже розумна жінка. Але я не можу зрозуміти ваше ставлення. Ви і ваш чоловік — євреї. Ми, комуністи, врятували вас від нацистів. Ви маєте бути нам удячними. Ви повинні бути на нашому боці! — Його очі звузилися. Він почав говорити повільніше. — Вашого чоловіка звинувачують у контрреволюційній діяльності. Його можуть розстріляти. Його колеги дали проти нього свідчення.

Розум Сабіни на мить знітився, а серце стрепенулося. Майор, звичайно ж, брехав і спостерігав за її реакцією. Вона намагалася триматися спокійно. Він продовжив:

— Можливо, вони просто намагаються врятувати себе. А можливо, й *самі* є контрреволюціонерами. Ми не зможемо дізнатися про це, якщо ви не розкажете нам усе, про що говорили люди, які працюють у місії. Усе. — Перш ніж продовжити, він витримав паузу. — Говоріть, викрийте справжніх контрреволюціонерів, і завтра ваш чоловік буде вільний.

Майор повернувся й посміхнувся своєму помічникові, запрошуючи його взяти участь у розмові про цю райдужну для Вурмбрандів перспективу. Молодий чоловік, звертаючись до Сабіни, бадьоро промовив:

— Тоді ви зможете повернутися додому, до своєї родини.

РОЗДІЛ 25

Думка про повернення до Михая та церковної громади на мить зігріла серце Сабіни, але вона одразу геть-чисто відмела її.
— Я нічого не знаю! — холодно відрізала вона.

Майор стояв, спрямувавши на Сабіну сталевий погляд і стиснувши губи. Він зробив крок уперед і заніс над її обличчям кулак. Вона була готова до побоїв.

Повернувшись назад у камеру й оглядаючи рани, Сабіна сіла на ліжко й витягла на матраці ноги. Вона відчула, що вони звисають із ліжка, і подумала: *«Бідний Річард, він такий високий, що його ноги звисають, мабуть, ще більше. Що роблять із ним зараз?»*

Минуло два роки відтоді, як Сабіна бачила чоловіка востаннє. Як вона хотіла, щоб він жив, щоб він не здавався, щоб чинив опір! Це бажання зігрівало її серце цілу ніч.

Майор мав стомлений вигляд, його очі були трохи каламутними, однак у них виднівся відблиск тріумфу. Цього разу допит був зосереджений на нацистах. Кого з німців знає Сабіна? Які зв'язки з ними у Вурмбрандів? Чи відомо їй, що за переховування нацистів загрожує розстріл? Чому в своєму будинку вона ховала нацистських офіцерів?

Сабіна могла щиро сказати, що не приховувала нацистів. Для неї вони були просто людьми. Вони мали потребу, і Вурмбранди намагалися допомогти їм незалежно від своїх переконань так само, як раніше допомагали багатьом іншим.

— Отже, ви заперечуєте це звинувачення, — сказав майор, хитро посміхаючись. — Тоді ми маємо для вас сюрприз.

Він натиснув кнопку дзвінка, який було розташовано під столом. У кабінет ввели чоловіка, якого Сабіна впізнала одразу. Стефанеску жив із сім'єю Вурмбрандів 1945 року й знав усе, що вони робили і як допомагали німцям. Долоні Сабіни спітніли.

ВУРМБРАНДИ

Стефанеску штовхнули вперед. Нервові очі забігали від майора до лейтенанта, потім до Сабіни. Він ковтнув і затулив очі, намагаючись відгородитись від реальності.

— Ось, Стефанеску, — сказав майор, прикурюючи цигарку й роблячи довгу затяжку. — Розкажи нам, як Вурмбранди ховали у своєму будинку нацистів. — Він кивнув у бік Сабіни порожній погляд. — Ти знайомий із цією жінкою?

— Ні.

— Що це таке?!

— Я ніколи не бачив її раніше.

— Ти брешеш!

— Ні, громадянине слідчий, — Стефанеску знову заплющив очі й підготувався до удару.

Майор кричав і лаявся. Він наблизився упритул до обличчя Стефанеску й щосили закричав. Приголомшений та переляканий, Стефанеску знову й знову повторював, що не знає Сабіну.

Нарешті майор поступився. Він, здавалося, вважав усе це абсурдом: єврейка, що втратила під час нацистських погромів всю свою сім'ю, переховувала у своїй оселі нацистів, ризикуючи життям власних сина та чоловіка, а також своїм особистим. Потім він повернувся до Сабіни і перейшов на питання про підривну діяльність Вурмбрандів у лавах радянської армії. Сабіні вдалося ухилитися від відповіді на найбільш небезпечні з них.

Пізніше, лежачи на нарах у камері й страждаючи від безсоння, вона згадувала високих довготелесих юнаків, солдатів радянської армії, які колись збиралися у їхній квартирі. З якою чудовою простотою вони слухали Слово Боже! Їй згадалося, як один із них радісно затанцював по кімнаті, коли Річард сказав йому, що третього дня Христос воскрес із мертвих.

Події минулого дня підбадьорили Сабіну. Навіть перебуваючи на самоті у своїй камері, вона переживала надзвичайне почуття божественної присутності. Бог дав їй сили та мудрості, щоб

РОЗДІЛ 25

париувати питання про друк Євангелій російською мовою та надходження коштів для надання допомоги нужденним. А може, найгірше вже позаду?

Шматком тиньку, що відвалився від стіни камери, Сабіна намалювала на темній ковдрі великий хрест.

26

Наступним слідчим Сабіни був дебелий спітнілий чоловік із лисою головою та волохатими руками. Поки він перечитував документи з коричневої папки, Сабіна довго стояла перед столом, який було забруднено чорнилом, і чекала. Білявий лейтенант щось виписував із товстого підручника, час від часу хитро поглядаючи на неї, ніби знав щось, чого не було відомо їй.

Нарешті почався допит. Усі запитання мали особистий характер: сім'я Сабіни, друзі, поїздки за кордон, студентське життя у Парижі. Слідчий здавався привітним та доброзичливим, спокійним та впевненим у собі.

— А тепер, — сказав він офіційним тоном, яким він щодня дає розпорядження, — ми хочемо, щоб ви описали історію своїх сексуальних стосунків.

Сабіна підвела голову й розгублено зморщила чоло.

Він терпляче пояснив.

— Історія ваших сексуальних зв'язків. Вона має бути у вас, чи не так? Ваш перший досвід. Перший хлопець. Як він пестив вас. Як ви цілували його. Що трапилось далі. Як він заволодів вами й де це сталося? Чи це дісталось вже наступному? Розкажіть нам про *його* обійми. Порівняйте їх обох. Або навіть трьох. Розкажіть про інших своїх коханців. Ми хочемо, щоб ви дали повний звіт... крок за кроком, так би мовити.

Його спокійний ввічливий тон був наче ляпас. Лейтенант дивився на Сабіну. Його язик блукав по губах, доки не відшукав маленьку червону болячку на куточку рота.

РОЗДІЛ 26

— Запишіть це все. Ми хочемо знати кожну подробицю. Я впевнений, що їх багато.

Сабіна намагалася зберегти самовладання.

— Ви не маєте права ставити мені такі запитання. Ви можете звинуватити мене в тому, що я контрреволюціонерка або що ще вам завгодно, але це не суд моральності.

Волохаті пальці постукали по робочому столу.

— Тут ми вирішуємо, які питання ставити. Кажуть, ви якась святоша. А ми вважаємо, що все навпаки. Ми *знаємо*, що це не так, і хочемо показати вас у справжньому світлі.

Він дивився на Сабіну впритул, не блимаючи.

— Як повію, — додав лейтенант.

— Я не робитиму того, що ви вимагаєте.

— Це ми ще побачимо!

Лисий слідчий палав гнівом, поливаючи Сабіну своїми непристойними запитаннями. З його рота виривався потік нецензурної лайки. Ляскаючи м'ясистою долонею по столу, він, здавалося, розставляв у кожному реченні розділові знаки.

Одяг Сабіни промок від поту. У голові паморочилося. Вона відмовлялася будь-що писати. За годину допит припинили.

Слідчі проробляли все це багато разів з іншими жінками, яких допитували. Їм стало нудно.

— Час на нашому боці, — нарешті промовив лисий слідчий. — Твій чоловік уже зізнався, що він зрадник та шпигун. Ви обоє тепер на шляху до смітника. — Він кинув на Сабіну зневажливий погляд. Вона конвульсивно тремтіла.

На Сабіну наділи темні окуляри й потягли смердючим коридором назад у камеру. За мить до того, як уштовхнути жінку досередини, окуляри зірвали. Тоді вона вперше побачила номер над дверима.

Сім.

Вона була в камері номер сім. Святе число. Число днів творіння. Число гілок на *менорі*. Сабіна впала на ліжку й

ВУРМБРАНДИ

заридала. Через деякий час вона прийшла до тями й трохи заспокоїлася. Тіло її усе ще продовжувало лежати там, у темряві, але дух піднявся і вирвався за межі в'язниці. Вона згадала слова: «Ми розіп'яті з Христом». І якщо прийшов час сказати: «Здійснилося!» — то вона хотіла б лише передати останні слова любові своїм рідним та друзям, а також злодієві, який перебував поруч із нею, як це зробив Ісус. Вона знала, що в усіх її стражданнях Бог — із нею.

Упродовж кількох місяців Сабіна перебувала в одиночному ув'язненні, виходячи з камери лише для того, щоб відповідати на безперервні запитання слідчих. Вона з'їла полуденний жирний суп й усміхнулася спогадам про те, яким вибагливим до їжі у перші дні їхнього шлюбу був Річард.

Щовечора у камері номер сім Сабіна цитувала уривки з Книги Вихід, нагадуючи собі про те, як Бог визволив ізраїльський народ з єгипетського рабства. Вона знала, що Річард, де б він зараз не був, робив те саме, та вірила, що Бог визволить і їх.

Лисий слідчий раз у раз повторював одні й ті ж непристойні питання про сексуальне життя Сабіни, а вона продовжувала відмовлятися відповідати на них: «Я не скажу те, що ви хочете почути». Вона знала, що навіть найгірша історія сексуального життя не є для людини перешкодою на шляху до Бога й грішник із будь-яким минулим може стати видатним святим, якщо буде відданий Господу. Колись і Раав, як розповідає Старий Завіт, була блудницею, однак у кількох уривках Нового Завіту її названо шанованою та благочестивою жінкою віри (Книга Ісуса Навина 2:1; Євангелія від Матвія 1:5; Послання до євреїв 11:31; Послання Якова 2:25).

Слідчий, нарешті, відмовився від спроб дізнатися про особисте життя Сабіни, а через кілька днів її перевели назад у загальну

РОЗДІЛ 26

камеру. Зима тільки наближалася, а тюремна камера вже була схожа на морозильну. Легке пальто та вовняні панчохи Сабіни були тепер предметом заздрості всієї камери, і вона ділилася своїм багатством із співкамерницями. Пальто перетворилося на ковдру, а халат став вихідним одягом для допитів. Коли Сабіна запропонувала свої зношені панчохи дівчині в тонкій бавовняній сукенці, по її блідому обличчі потекли сльози.

— Вурмбранд! — наказав наглядач, щосили намагаючись вимовити «в» на початку її прізвища німецького походження. — Надінь окуляри!

Сліпий марш смердючими коридорами завершився у кабінеті, повному чоловіків. Там стояла цілковита тиша, і Сабіна відчувала, як усі дивилися на неї.

— Зняти окуляри!

Яскраве світло засліпило жінку, але їй таки вдалося розглянути довгу кімнату для допитів, у якій не було вікон. За столом сиділо десять офіцерів у формі.

— Ти знаєш, що сталося з твоїм чоловіком? — запитав один із них. — Сядь. Якщо співпрацюватимеш зі слідством і відповідатимеш на запитання, отримаєш побачення.

На мить Сабіна й справді повірила, що їй можуть дати побачення. Вони з Річардом не вчинили жодного злочину. Можливо, її чоловік уже постав перед судом і його виправдали. Яка наївна вона була на початку свого ув'язнення!

Нескінченні запитання про Річарда та його співробітників зводили Сабіну з розуму. На одні з них вона не могла відповісти, на інші відповідати не хотіла. У жінки паморочилося в голові, а нерви були напружені до краю.

— Тут не можна плакати, — попередив наглядач.

ВУРМБРАНДИ

Але вона не могла зупинитись. Дві години сльози самі собою текли їй щоками. Спочатку офіцери погрожували, а потім почали обіцяти Сабіні свободу. Вони давали їй обіцянки та пропонували гроші.

— Кожна жінка має ціну, — сказав лисий слідчий. — Ти порядна жінка. Ти можеш підняти свою ціну. Юда був дурнем, бо продав свого шефа всього за тридцять срібняків. Адже міг запросити всі триста. Скажи, чого б тобі хотілося? Свободи для тебе та чоловіка? Прибуткова парафія для нього? Ми могли б подбати про вашу сім'ю. А ви могли б бути дуже цінними для нас. Якби лише ви назвали імена зрадників.

Коли він перестав говорити, у кімнаті запанувала тиша. Її порушила Сабіна.

— Дякую, але я вже продала себе, — відповіла вона. — Син Божий зазнав мук і віддав за мене Своє життя. Завдяки Йому я можу досягти небес. Чи можете ви запропонувати вищу ціну?

Річниця весілля Вурмбрандів, 23 жовтня, настала й минула, а осінь невдовзі змінила зима. Сабіна постійно думала про Михая. Він завжди дуже легко підхоплював застуду. Хто його закутує, коли він уночі розкривається? Кожен день у голові Сабіни роїлися сотні сумнівів та тривоги.

У листопаді до камери прийшов сам начальник в'язниці. Невеликій групі жінок було наказано бути готовими через десять хвилин вирушити в дорогу. Ставити будь-які запитання заборонялося. На обличчях співкамерниць Сабіна бачила трепет. Налякані, вони збирали свої злиденні пожитки, чекаючи, що їх або звільнять, або розстріляють.

Через багато років Сабіна дізнається, що насправді її звинувачення ґрунтувалося на доповіді лейтенанта Секурітате Джордже Бору: «Будучи служителем євангельської

РОЗДІЛ 26

лютеранської церкви, яку розташовано за адресою: вулиця Олтени, 45, громадянка Вурмбранд займалася ворожою стосовно комуністичного уряду діяльністю та чинила дії, які спрямовано на підрив комуністичного устрою та марксистських ідеалів...». Звинувачення також стосувалися її віри та заклику молитися за тих, хто перебуває у в'язницях. Звіт закінчувався словами: «...У своїй вірі вона фанатична, вкрай переконлива і має величезний вплив».

Без суду та слідства Сабіну засудили до 24 місяців каторжних робіт у виправно-трудоному таборі. Після цього термін продовжили. Так вона стала однією з багатьох тисяч ув'язнених у трудових таборах, чия рабська праця була необхідна комуністичній економіці і яких класифікували як адмінв'язнів. У газетах уряд вітати зі створенням робочих місць, навіть не згадуючи про арешти та ув'язнення. Держава робила те, що хотіла, і публікувала також те, що хотіла.

Трудові табори з'являлися по всіх куточках Румунії. «Саботажники», які не виконали трудову норму, цигани, злочинці, священники, повії, багаті буржуа — ось широкий спектр людей, які не вписувалися в «комуністичну ідилію» і яких відправляли туди на «перевиховання». Ці табори були величезними, у них постійно перебувало по двісті тисяч чоловіків, жінок і дітей, вік яких коливався від дванадцяти до сімдесяти років і вище. Такими методами в усіх соціалістичних країнах-сателітах проводилася «соціалістична реконструкція». Румунія стала прикладом країни, яка успішно вирішила проблему безробіття.

Перед тим як у Сабіни з'явився шанс скористатися цією «чудовою можливістю» перевиховання, її перевели до пересильної в'язниці Джилава — найстрашнішої в'язниці країни...

27

Через стіну в камеру Річарда на вулиці Рахова долинули слабкі звуки, якесь постукування. Спочатку він подумав, що йому почулося, проте постукування тривало. Незабаром пастор зрозумів, що з ним намагається спілкуватися нещодавно прибулий ув'язнений, який перебуває в камері через стіну. Один удар означав «а», два — «б» і так далі.

— Хто ти? — повільно вистукував незнайомиць.

— Пастор, — застукав у відповідь Річард.

Протягом наступних кількох годин розгорталася гнітюче повільна бесіда, що вимагала безліч зусиль.

— Ви християнин? — запитав Річард.

Пройшов деякий час, перш ніж пролунала відповідь:

— Не можу претендувати на те, щоб називатись ним.

Під час розмови Річард дізнався, що його співрозмовник — п'ятдесятидворічний радіоінженер, який чекає на суд за скоєння тяжкого злочину. Він одружився з невіруючою, відступив від християнської віри й перебував у глибокій депресії. Кожен вечір, використовуючи щойно відкриту для себе систему спілкування, Річард утішав і підбадьорював його. Згодом співрозмовники вдосконалили свою систему. Один удар тепер означав перші п'ять літер алфавіту, два наступні п'ять і так далі. Таким чином, буква «б» позначалася одним ударом, за котрим ішла пауза, а потім ще два; для позначення літери «е» використовувалися два удари, за якими також слідувала пауза, і ще один. Однак

навіть цей удосконалений варіант передачі не задовольняв нового сусіда Річарда. Радіоінженер знав абетку Морзе й згодом навчив її сусіда.

Якось увечері чоловік простукав:

— Я хотів би висповідатися.

За допомогою постукувань він вилив своє серце, почавши зі спогадів про те, як ударив ногою єврейського хлопчика, коли йому було сім років, і закінчивши зізнанням у міріадах інших гріхів. У відповідь Річард процитував йому вірші з Біблії, які порадували й заспокоїли серце сусіда. Відтоді двоє ув'язнених розповідали одне одному історії з життя на волі, жартували й навіть грали в шахи, вистукуючи позиції і рух по шахівниці фігурок, які було зроблено з хліба.

Коли постукування почули наглядачі, Річарда перевели в іншу камеру. Але тепер він знав нову мову спілкування та навчав її кожного свого нового співкамерника. Що частіше його переводили з камери в камеру, то більшої кількості ув'язнених він передавав свої навички. Незабаром більшість із тих, хто відбував ув'язнення в одиночних камерах, навчилися спілкуватися між собою.

Визнання, які чув Річард через бетонні стіни, часто починалися зі слів: «Коли я був ще дитиною...» або «Коли я навчався у школі...» Одиночне ув'язнення обтяжувало розум спогадами про давно забуті гріхи минулого. Спогади про сказане батькам, матерям, братам і сестрам завдавали ув'язненим нестерпних мук, ятрили совість і душу, викликали сором. Образи обмовлених друзів, зраджених дружин і побитих дітей раз у раз спливали у пам'яті, завдаючи немислимі сердечні муки. Жоден гріх не забувався, хоч би скільки часу минуло від часу його скоєння.

Якось уранці, прокинувшись, Річард дізнався, що настала Страсна п'ятниця. Цвяхом, якого пастор знайшов у туалеті, він

ВУРМБРАНДИ

вирівав на стіні камери ім'я «Ісус». Можливо, це слово втішить ув'язненого, який перебуватиме тут після нього...

— Ти підеш у карцер! — крикнув наглядач, який застав Річарда за цим заняттям.

28

Річарда прогнали коридором, а потім заштовхали у вузьку шафу, врізану в стіну. Вона була лише два метри заввишки і пів метра завширшки, і в'язням доводилося стояти в ній, не рухаючись, щоб не поранитися об гострі, як лезо, цвяхи. Коли наглядач зачинив двері, у темряві засяяли кілька маленьких точок світла — отвори для вентиляції. Річард відкинувся назад, умить поранивши собі спину. Тоді він рвонувся вперед, і гострі шипи вп'ялися в нього спереду. У паніці він звивався від гострого болю, а цвяхи все більше впивалися в його руки та груди. Якби він стояв абсолютно нерухомо, то міг би уникнути поранень.

За кілька годин шафу відчинили. Змучений і нездатний навіть триматися на ногах, Річард звалився на підлогу. Короткий відпочинок — і його заштовхали назад у шафу. Часом йому здавалося, що в темряві він задихається. Він спробував утішити себе словами царя Давида: «Коли я піду хоча б навіть долиною смертної темряви, то не буду боятися злого, бо Ти при мені, — Твоє жезло й Твій посох — вони мене втішать!» (Книга Псалмів 22:4).

Карцер тримали замкненим. У темряві Річард не міг навіть поворухнутися, не те що ходити. Він заплющив очі й уявив грецькі печери на Афоні, ті, що висікали у скелях. Там, у келіях, ченці-християни склали молитву, яка звучала як серцебиття: «Господь. Ісус. Христос. Син. Божий. Помилуй. Мене». Річард повторював ці слова годинами. З часом його розум дав команду

ВУРМБРАНДИ

серцю самому повторювати молитву, не замислюючись над словами, поки тіло терпіло муки.

Річард провів у карцері два дні, перш ніж лікар зажадав, щоб його звідти випустили. Через брак сонячного світла та ситної їжі у Річарда перестало рости волосся. Його нігті стали м'якими та сухими. Він важив лише тридцять дев'ять кілограмів. Коли його викрали з бухарестської вулиці, він був гарним чоловіком у розквіті сил. А тепер, розглядаючи себе в уламок дзеркала, який він знайшов у вбиральні, він не впізнавав старого, який дивився на нього. Річард був незнайомцем у своєму власному тілі, тінню свого колишнього «я». Чи впізнає його сім'я? Бляшаний кухлик у кутку камери був єдиним нагадуванням про те, що він був не в пеклі — там немає води.

Щовечора Річард страждав від галюцинацій — величезні банкетні столи, які накрито різноманітними стравами; Сабіна приносить йому таці з копченими ковбасками — його улюбленою стравою; він відчуває смак кожного солоного шматочка, із задоволенням рухає щелепами.

Раптом стіни розступаються, і він опиняється у величезній бібліотеці. На книжкових полицях над ним височіють мільйони книжок. Із захопленням він розглядає романи, поетичні збірки, біографії та численні наукові журнали. Потім бібліотека зникає, а на її місці з'являються тисячі прихожан, які спостерігають за ним і з нетерпінням чекають на його промову, якій згодом аплодуватимуть.

Річард бачив і похмурі видіння. Він ставав свідком жажливих актів насильства та кровопролиття. Він бачив, як наглядачі калічать ув'язнених і завдають їм нестерпних мук. Він часто не міг заснути, переслідуваний сексуальними фантазіями. Його мучили й еротичні сни. Подібно до святого Антонія Великого, який провів тридцять років життя в пустелі, йому також здавалося, що його намагаються спокусити. Він навіть не міг пригадати, як це кохатися із Сабіною. Страждання від

РОЗДІЛ 28

самотності у поєднанні з неконтрольованими симптомами туберкульозу посилювали його сексуальне бажання. Що більше він намагався відсторонитися від цього, то більш збоченими ставали видіння. Річард уже почав думати, що він заслуговує на всі ці тортури й муки. Розчарований і змучений почуттям провини, він волав про допомогу до Бога.

І Бог відповів на його молитву. Так Річард розробив стратегію позбавлення галюцинацій. Він ухвалив рішення думати про них як про ворожих зловмисників-спокус, а не як про свої гріхи. Замість того щоб звинувачувати себе в цих видіннях, він озброївся холодною логікою. Бог дав Річардові блискучий інтелект. За час ув'язнення він написав понад триста віршів, що містили загалом сто тисяч слів. За часів побиття, насильницького шпигування наркотиками та позбавлення сну він забув їх усі. Однак після звільнення вони поступово пригадаються, і він запише їх...

Незабаром Річард розвинув здатність під час допитів блокувати частини свого розуму. Таким чином, йому не потрібно було турбуватися про те, що він видасть імена чи адреси своїх співпрацівників. Він насправді не міг їх згадати. Так само, як лікарі використовують віруси для боротьби з іншими вірусами, Річард вирішив перемогти противника за допомогою його власної зброї. Стріли диявола можна вистрілити назад у нього.

День за днем Річард боровся з галюцинаціями, підкоряючи їх своїй волі. Він відмовився дозволити гріховним думкам панувати в його камері й щиро сподівався на Божу обітницю: «Жодна зброя, що зроблена буде на тебе, не матиме успіху...» (Книга пророка Ісаї 54:17).

29

У 1951 році, відбувши вже три роки одиночного ув'язнення, Річард почав втрачати надію знову побачити своїх дружину та сина. Він згадав про священника, якого знав особисто і якому довелося, вирушаючи в ув'язнення, залишити вдома хвору дружину та шістьох дітей. Голодуючи і не маючи роботи, дві старші дочки, сімнадцяти й дев'ятнадцяти років, щоб утримувати сім'ю, почали працювати повіями. Їх чотирнадцятирічний брат, дізнавшись про те, що старші сестри продають свої тіла, втратив розум і потрапив до психіатричної лікарні. Коли батько-священник повернувся із в'язниці й побачив, як страждає його сім'я, він почав благати Бога: «Господи, поверни мене назад до в'язниці, я не можу це пережити!»

Річард часто молився за цю сім'ю, дивуючись, чому християни з інших країн не втрутаються та не допоможуть своїм братам і сестрам по вірі, які страждають у лещатах комунізму. Він молився і про інших ув'язнених, таких як Флореску. Через трубу до його камери спускали голодних щурів. Він не міг спати, оскільки постійно доводилося від них захищатись. Якщо він засинав хоч на мить, щури одразу ж накидалися на нього. Його змушували стояти вдень та вночі протягом двох тижнів. Його нещадно били, катували розпеченою праскою та різали ножем.

Не зумівши вивідати імена тих, хто служив Богові разом із Флореску, співробітники органів викрали його

РОЗДІЛ 29

чотирнадцятирічного сина Олександра й катували його на очах у батька. Цього Флореску пережити не міг.

— Олександр, я маю розповісти їм те, що вони хочуть! — вигукнув батько. — Я не можу більше терпіти твої муки!

Але син зупинив його:

— Тату, я не хочу бути сином батька-зрадника! Будь сильним!

Слідчі, розлючені впертим опором підлітка, почали катувати його ще жорстокіше й замучили до смерті, розбризкавши його кров по камері батька.

Річард чув і про інші злочини, наприклад, про дівчину, яку спіймали за те, що вона розповідала дітям про Христа й таємно доставляла підпільній церкві Біблії. Комуністи переслідували її, однак, щоб зробити арешт якомога жахливішим і болючішим, провести його вирішили під час її весілля.

У святковий день, щойно розпочалася церемонія одруження, двері церкви відчинилися — і на порозі з'явилися співробітники міліції. Вони підійшли до одягненої в білу весільну сукню нареченої. Побачивши їх, дівчина простягла руки, щоби на неї надягли наручники. Вона востаннє глянула на коханого, потім поцілувала наручники і сказала: «Я вдячна своєму Небесному Нареченому за цю дорогоцінну прикрасу, яку Він подарував мені у день мого весілля! Я дякую Йому за те, що Він обрав мене, як гідну страждати за Нього».

Міліціонери вивели дівчину з церкви, залишивши невтішно плакати її нареченого та братів і сестер по вірі. Її кинули в тюремну камеру, де у її шлюбну ніч її згвалтували наглядачі. Через п'ять років її повернули нареченому — нещасну, розбиту жінку, на вигляд їй можна було дати на тридцять років більше, ніж їй було насправді. Вийшовши на волю, вона сказала йому, що це найменше, що вона могла зробити для свого Христа.

Жорстоке поводження з жінками за часів комунізму завжди перевершувало те, що доводилося переживати чоловікам.

ВУРМБРАНДИ

Річард постійно думав про свою тендітну Сабіну, сподіваючись і молячись, щоб її не заарештовували та не катували.

Узимку на Річарда надівали наручники з гострими цвяхами всередині, що впивалися в його зап'ястя. У сирій холодній камері його трясло від холоду, і наручники робили місиво на його руках. Річард був свідком того, як християн підвішували догори дригом на мотузках і били так сильно, що від ударів їхні тіла розгойдувалися, а самі вони корчилися від болю. Їхні кати гасили об них стільки цигарок, що на їхній шкірі не було живого місця.

Улітку Річарда роздягали майже догола й кидали в «холодильні камери», у яких було так холодно, що їх стіни покривалися інієм. Спочатку німіли пальці на руках і ногах, потім — кінцівки, поки, нарешті, не втрачав тепло весь тулуб, і в'язень починав непритомніти. Тюремний лікар стежив за ним через віконце в дверях і, коли помічав перші симптоми наближення смерті від обмороження, подавав знак наглядачам, і ті випускали його й завертали у ковдри, щоб він відтанув. Однак, щойно він відтавав, його повторно кидали у «холодильну камеру». Це повторювалося безперестанку. І весь цей час слідчий кричав на Річарда, щоб він відповідав на запитання.

— Ми — дияволи! — зловтішалися кати.

Один слідчий цитував Річардові Леніна: «Омлет не приготуєш, не розбивши яєць».

Річард усвідомлював, що його волю надлаmano. Під час ув'язнення на вулиці Рахова йому зламали чотири хребці та багато кісток. Його шкіру було порізано, сколото і вкрито шрамами від численних ножових поранень, а в м'язовій тканині було пропалено вісімнадцять отворів. Недоїдання та брак сну підірвали його імунітет. Постійною загрозою здоров'ю Річарда була пневмонія. Вечорами він лежав при смерті, намагаючись зібрати якнайбільше сил, що залишилися, аби підготуватися до тортур, які продовжаться на світанку.

РОЗДІЛ 29

Утім навіть у своїй скорботі він знаходив зцілення, якого не переживав ніколи раніше. Після кожної тортури він відчував, як гнів і ненависть до його катів залишають його. Якимось чином страждання викликали в нього співчуття до них. На відміну від багатьох інших ув'язнених, які озлобилися на тюремників, Річард навчився любити їх. Він вирішив, що Бог судитиме його не за тим, скільки тортур він зміг перенести, а за тим, як він любив своїх мучителів. Річард вірив, що комуністи не були ініціаторами своїх злочинів. За всім цим стоїть сам диявол.

Комунізм — це зброя сатани проти церкви. Річард часто повторював слова Павла: «Бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла, але проти початків, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби» (Послання до ефесян 6:12).

Комунізм — це не лише політичний рух. Насамперед, це рух духовний — злісний бунт, що прокотився Європою, мета якого — знищити Божу роботу. Комуністи були лише акторами у великій драмі. Річард жалкував про те, що колись теж був одним із них, але оскільки Христос простив йому гріхи, хоч би якими жахливими вони були, він може пробачити гріхи будь-якій іншій людині, навіть своїм ворогам. І якщо в серцях комуністів не було місця для Ісуса, в серці Річарда не було місця для сатани.

Свідчення про страждання християн у в'язниці міста Пітешті, яка була зовсім неподалік, спонукали Річарда залишатися вірним своєму рішення не зректися Христа. Християн у тій в'язниці прив'язували до хрестів. Хрести клали на підлогу, і сотні в'язнів мали справляти свої щоденні потреби прямо на обличчя та тіла розіп'ятих. Потім хрести знову піднімали, і комуністи знущалися з віруючих:

— Подивіться на свого Христа. Який Він чудовий! Який небесний аромат!

ВУРМБРАНДИ

Одного священника, якого довели катуваннями до божевілля, щонеділі змушували збирати людські екскременти й сечу й ними, як хлібом та вином під час вечері Господньої, давати християнам «святе причастя». Після того, як інших виривало огидною речовиною, християн змушували їсти її з підлоги.

Проте навіть у темряві народжувалися герої. Одним із видатних героїв віри був пастор Мілан Хаймовичі, який доблесно терпів побиття за інших ув'язнених. Оскільки в'язниці були переповненими й наглядачі не знали всіх поіменно, Хаймовичі неодноразово добровільно приймав побиття замість інших, коли їх викликали, щоб дати двадцять п'ять батогів. Цим він заслужив повагу ув'язнених і демонстрував приклад Христа в самопожертві заради спасіння інших.

Комуністи знали, що фізичні тортури сприяють отриманню зізнань. Їм також було відомо, яке ефективне промивання мізків. Румунія стала першою комуністичною країною в Європі за успіхом перевиховання через промивання мізків. Ув'язнених, які відмовилися від своїх переконань і зрадили однодумців, винагороджували додатковими пайками, а деяких навіть призначали на посаду слідчих. Кінцева мета полягала в тому, щоб змусити ув'язнених катувати інших ув'язнених.

Ідея такого «перевиховання» народилася у грудні 1949 року в начальника служби безпеки Румунії Олександра Микільського. Для її втілення було обрано заарештованого десятьма роками раніше за допомогу фашистській організації «Залізна гвардія» Єуджена Туркану. Він ініціював проєкт «Організація ув'язнених із комуністичними переконаннями». Для експериментів відібрали п'ятнадцять ув'язнених. Кожен, хто успішно проходив усі чотири етапи проєкту, отримував винагороду й підвищення.

Першим етапом було «зовнішнє викриття», коли ув'язнений мав довести відданість комуністам, визнавши свою провину й зрадивши друзів, які перебувають за межами в'язниці. На другому етапі, «внутрішньому викритті», потрібно було зрадити своїх співкамерників, які допомагали йому після арешту. Третій етап, «публічне моральне викриття», полягав у тому, що ув'язнений мав проклясти те, що він вважав священним. Він мав відмовитися від дружини чи подруги, членів сім'ї та близьких. Четвертий та останній етап остаточно підтверджував його лояльність. В'язень мав «змінити» свого найкращого друга, катуючи його своїми ж руками.

Від результатів проходження ув'язненими всіх чотирьох етапів проєкту залежала репутація Туркану, і він використовував будь-які можливі засоби, щоб мотивувати новобранців. Знаючи, що деякі з ув'язнених були християнами, він опоганював їхні ритуали. Він хрестив їх у цебрах із сечею і екскрементами. Під час Страсного тижня він змушував ув'язнених одягатися співаками та священниками в одяг, облитий фекаліями. Під час таких «літургій» вони демонстрували порнографічні акти й назвали Діву Марію «Великою Повією». Упродовж трьох років Туркану процвітав у своїх експериментах. Його досвід почали переймати інші в'язниці Румунії.

Щодня протягом сімнадцяти годин, тижнями, місяцями, роками Річарда змушували сидіти на самоті й вислуховувати пропаганду, яка звучала гучномовцем: «Комунізм — це добре! Комунізм — це добре! Християнство — це безумство! Християнство — це безумство! Зрїкайся! Зрїкайся!» Ефективність цього методу полягає у його повторенні. Спочатку, першого-другого дня, розум досить легко чинить опір пропаганді. Коли ж дні перетікають у тижні й місяці, мозок стає більш сприйнятливим. Слова сприймаються як друзі, що захищають ув'язненого від жорстоких фізичних тортур. Річард знав, що сила слова може керувати розумом. Він витратив роки на

ВУРМБРАНДИ

запам'ятовування та повторення віршів із Писання. Піддаючись промиванню мізків протягом багатьох років, прослуховуючи комуністичні гасла, що повторювалися, він відкрив для себе зброю, більш грізну, ніж промивання мізків — промивання серця. Розум завжди слухняний серцю, і, якщо Ісус Христос очистив серце, мозок обов'язково піде за ним. «Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!» (Євангелія від Луки 6:45).

30

Останнього року одиночного ув'язнення Річард став надто слабким, щоб його можна було катувати. Кров, що постійно відкашлювалася, викликала стурбованість лікаря, який спостерігав за ним через вічко у дверях камери. Якби Річард помер, він перестав би бути корисним для комуністів. «Ми не вбивці, як нацисти, — хвалився слідчий. — Ми хочемо, щоб ти жив і страждав». Тієї ночі Річарда вивели з будівлі на свіже повітря. Він уже забув, якими на вигляд є місяць та зорі. Свіже повітря було чужим для його легень, але він поспішно глибоко вдихнув, коли його заштовхували до машини швидкої допомоги. Проїжджаючи містом, Річард навіть мимохідь побачив свій будинок. «*Невже мене везуть додому вмирати?*» — запитав він себе.

Коли автівка зупинилася біля тюремної лікарні, Річарда понесли сходами до камери. Увійшов наглядач і підозріло глянув на нього. Він запитав Річарда, що він зробив, щоб заслужити тюремне ув'язнення.

— Я пастор і дитя Боже, — відповів Річард.

Наглядач нахилився і прошепотів:

— Слава Господу! Я — солдат Ісуса!

І він розповів Річардові про вступ до «Армії Господньої», організації, заснованої православною церквою, у лавах якої перебували сотні тисяч членів. Його прізвище було Тачичі. Ризикуючи, що його почують, наглядач обмінявся з Річардом віршами із Біблії. Наслідки того, що його могли впіймати, були

ВУРМБРАНДИ

б жахливими. Інших наглядачів, подібних до Тачичі, кидали до в'язниці на строк до дванадцяти років і піддавали катуванням лише за те, що вони дали ув'язненому яблуко.

Не маючи сили, щоб підвестися, Річард лежав на підлозі, дивлячись на маленьке віконце в стіні. Він уже не пам'ятав, коли востаннє бачив синє небо. Цей колір повністю стерся з його пам'яті. Як, зрештою, і зелений. Трава сяяла силою та життям. Річарда вразив дивовижний звук — щебетання птахів. Він розповів Тачичі про Мартіна Лютера, який, прогулюючись лісом, якось сказав птахам: «Доброго ранку, богослови, ви прокидаєтеся і співаєте, а я, старий дурень, знаю менше вас та турбуюся про все, замість того щоб просто довіряти турботі небесного Батька».

Украй виснажений, Річард поринув у глибокий сон, проте незабаром його розбудив голос.

— Я — Леонте Філіпеску. А хто ти?

Річард напружився, щоб почути слова, які лунали з-за стіни. Це був один із перших румунських соціалістів.

— Борись із хворобою, — сказав чоловік. — Не здавайся! За два тижні нас звільнять.

— Звідки ви знаєте? — поцікавився Річард.

— Американці дають фору комуністам у Кореї і за дві тижні будуть тут.

Проте Річард сумнівався.

— Але навіть якщо вони не зустрінуть протидії, їм, безперечно, знадобиться більше, ніж два тижні, щоб дістатися до Румунії, чи не так?

— Нічого подібного! — заперечив Філіпеску. — Відстань для них — ніщо. У них надзвукові літаки!

Річард дозволив собі на мить повірити у почуте, але прихід до камери делегації одразу повернув його до реальності. За його справою було призначено судовий процес. Через стіл від Річарда сіли жінка й четверо чоловіків. Вони й були судом.

РОЗДІЛ 30

— Для вашого захисту вам призначено адвоката, — заявив голова суду. — Він відмовився від вашого права викликати свідків. Сядьте.

Прокурор почав звинувачувати Річарда, заявивши, що він шпигун імперіалізму й працює у скандинавських церковних місіях та у Всесвітній раді церков, пропагує антикомуністичні ідеали й під виглядом релігійної роботи здійснює приховану діяльність, яку спрямовано на підрив комуністичного ладу. Річард, якого трясло від лихоманки, почувався так, ніби його шкіру одночасно пронизали безліч уколів.

Адвокат навіть не спробував захистити обвинуваченого.

— Вам є що сказати на своє виправдання? — запитав голова суду.

На свій захист Річард сказав лише:

— Я люблю Бога!

Десятихвилинний суд закінчився тим, що Річарда було засуджено до двадцяти років каторжних робіт.

31

Через два дні після суду над Річардом Тачичі нахилився над його ліжком і прошепотів:

— Вас переводять. Нехай Бог буде із вами!

Раптом до камери ввійшли інші наглядчі, заклепали молотками двадцятикілограмові ланцюги на кістках Річарда й повели його на вихід до головних воріт. Під'їхала вантажівка із сорока іншими ув'язненими, і Річарда підняли на борт. Побачивши пастора, дівчина з його церкви заплакала.

— Ви не пам'ятаєте мене? — вигукнула вона.

Річард добре пам'ятав цю дівчину й терпляче вислухав сумну історію, яку вона повідала у перервах між риданнями. Після арешту вона почала красти їжу та провіант.

— Мені так соромно! — ридала вона.

— Я теж грішник, — запевнив її Річард, — спасенний Божою милістю. Вір у Христа — і твої гріхи буде прощено.

Вона нахилилася, щоб поцілувати руку пастора, пообіцявши після звільнення повідомити Сабіні, що бачила його.

Вантажівка доставила ув'язнених до потяга, який прямував у Тиргу-Окна, табір для туберкульозних ув'язнених. Трьохсоткілометровий переїзд тривав добу. Річарда відвели до великого будинку на околиці міста, де його оглянув лікар-християнин на ім'я Алдеа.

— Я сам ув'язнений, — пояснив він, — але мені дозволили працювати тут лікарем.

РОЗДІЛ 31

«Лише один лікар, — подумав Річард, — на весь табір, який переповнено хворими на туберкульоз?!»

— Не брехатиму вам, — сказав лікар. — Ми нічого не зможемо для вас зробити. Вам залишилося жити близько двох тижнів. Спробуйте їсти все, що вам дають, незважаючи на те, що їжа неприваблива.

Протягом наступних кількох днів померли двоє в'язнів. Якось Річард почув, як пацієнт благає лікаря:

— Клянуся, мені краще, лікарю, — хрипів він. — У мене лихоманка, я знаю. Але послухайте, будь ласка! Сьогодні я кашляв кров'ю лише раз. Не відправляйте мене у палату номер чотири!

— Палата номер чотири? — повторив Річард уголос.

— Туди переводять тих, хто не має надії, — пояснив чоловік, який приніс Річардові рідкий суп.

Річард намагався їсти рідину, але його виривало. Через деякий час лікар приніс сумну звістку.

— Вибачте, але я отримав розпорядження, — сказав він Річардові, — перевести вас у палату номер чотири.

Річарда привели у велику камеру з дванадцятьма ліжками та кількома столами. Вікна було закуто залізом, але в них за стінами та колючим дротом можна було розгледіти городи. Загроза зараження рятувала Річарда та інших пацієнтів палати номер чотири від прямої взаємодії з наглядачами, оскільки ніхто не очікував, що хтось із них виживе. В'язням лише приносили до дверей їжу — переважно капусту, боби та ячмінну кашу.

У той час як іншим ув'язненим доводилося працювати в саду на свіжому повітрі, Річард провів наступні тридцять місяців у камері смерті, балансує між світами. Час від часу він упадав у кому, потім прокидався, щоб знову захлинатися власною

ВУРМБРАНДИ

кров'ю. Його спина вкрилася пролежнями, з яких сочився гній. Сусіди по камері намагалися полегшити страждання пастора, перевертаючи його до сорока разів за ніч і рухаючи його кінцівки, сподіваючись полегшити його страждання. Кілька разів вони вже вважали Річарда мертвим і хрестилися, проходячи повз його ліжко.

За два тижні четверо чоловіків, яких було ізольовано разом із Річардом, померли. Після них перед хворобою здалися ще десятки, а на їхні ліжка одразу поклали нових в'язнів.

Туберкульоз швидко прогресував у тілі Річарда. Його груди розпухли, і з них виходило гучне булькання. Він щосили намагався впоратися з рідиною, яка наповнювала легені. Цар Давид якось сказав: «...між мною та смертю не більше кроку!» (Перша Книга Царств 20:3), і Річард неодноразово майже робив цей крок. Коли він заплющував очі, то й гадки не мав, чи відкриє він їх у цьому світі, чи вже в потойбічному.

«Якби тільки ми мали хоч трохи сучасних ліків», — зітхав доктор Алдеа, обстежуючи Річарда. Ходили чутки, що американці створили новий препарат від туберкульозу під назвою «стрептоміцин», проте комуністи заперечували правдивість цих чуток, приписуючи їх західній пропаганді.

Згодом чудовим чином здоров'я Річарда почало покращуватись. На подив лікаря, розум пацієнта прояснився, температура спала, і його легені почали гоїтися. Річард знову почав їсти й свідчити про свою віру з надзвичайним запалом. Щотижня до палати номер чотири приходила смерть, щоб забрати чергову жертву, проте тепер жоден із ув'язнених у ній хворих не помирав атеїстом. Річард став їхнім пастором. Він допомагав навіть найбільш переконаним невіруючим перед своїм останнім подихом укласти мир із Богом. Смерть дала Річардові нову паству — вбивць, злодіїв і фашистів, і кожен із них прийняв надію, яку не міг дати комунізм.

РОЗДІЛ 31

Якийсь час ліжко Річарда стояло між ліжком ув'язненого на ім'я Василеску, який був наглядачем над групою священників у тюремному таборі на Дунайському каналі, та ліжком абата, якого він колись катував. Тепер у камері номер чотири обидва помирали.

Туберкульоз викликав хаос у легенях молодого Василеску, і якоесь уночі він, задихаючись, прокинувся.

— Пасторе, я помираю! — кричав він. — Будь ласка, помоліться за мене!

Усю ніч він то дрімав, то знову прокидався й кричав:

— Я вірю в Бога!

На світанку абат Іску покликав до себе двох сусідів по камері.

— Підніміть мене! — попросив він.

— Ви надто хворі, щоб рухатися, — запротестували ув'язнені. — Ми самі зробимо, що потрібно.

— Підніміть мене!

Його підняли.

— До ліжка Василеску, — попросив Іску.

Абат сів поруч із молодим чоловіком, який колись катував його, і ніжно поклав свою руку на нього.

— Не бійся, — ледь чутно промовив він. — Ти молодий. Ти ледве усвідомлював, що творив. — Він витер піт із чола юнака. — Я прощаю тобі всім серцем, як і всі інші християни. Тобі теж є місце на небесах.

Абат Іску допоміг Василеску помолитися молитвою покаяння й дав йому святе причастя перед тим, як його перенесли назад у ліжко. Тієї ночі і абат, і Василеску померли.

32

В'язниця Джилава знаходилася у приміщеннях форту ХІХ століття із глибоким підземним лабіринтом, у якому було розташовано камери. В оточеній ровом сирій споруді, яку було розраховано на шістсот осіб, тепер утримувалося три тисячі. Джилава була знайома Сабіні. Вона двічі відвідувала цю в'язницю — уперше супроводжуючи дівчину, яка шукала там друга, а вдруге у пошуках Річарда. Обидва рази Сабіна не отримала потрібної інформації. А тепер вона сама потрапила сюди в ролі ув'язненої.

Коли вантажівка, що доставляла в'язнів із Департаменту державної безпеки, раптово помчала вниз, жінки закричали з переляку. Транспортний засіб зупинився, й усі завмерли в очікуванні подальших наказів. Нарешті надійшла команда:

— Зняти окуляри!

Сабіна почала розглядати велике підземне приміщення без вікон із мокрими кам'яними підлогами та стінами, блискучими від вологості. Навколо металися жінки-вартові у формі. Збита мускулиста наглядка з рудим волоссям кричала на новоприбулих і направляла до колеги, яка тримала в руках книгу обліку.

— Усі зайві предмети одягу, — гаркнула сержант Аспра хрипким голосом, — після вступу до цього закладу залишаються тут.

У Сабіни забрали літнє пальто, зробивши про це відповідний запис у книзі. Їй згадалася розмова з двома школярками

тижнями раніше у камері слідчого ізолятора. «Нехай допоможе вам Бог, щоб ви ніколи не дізналися, що таке камера номер чотири в Джилаві», — прошепотіла старша з них.

Коли група жінок, із якими прибула Сабіна, підійшла до важких дверей із залізними ґратами, вона почула страшні слова: «Цю партію — у камеру номер чотири!»

Усередині камери вздовж стін високого склепінчастого приміщення стояли два довгі яруси дерев'яних нар, утворюючи посередині вузький прохід. Зі стелі звисала тьмяна електрична лампочка. У дальньому кінці було невелике вікно, зафарбоване й заґратоване. У затхлій камері стояли спека та сморід. Десятки очей згори зиркали на Сабіну.

— Я Віоріка, старша по камері, — порушив тишу голос, і Сабіна побачила підняту вгору руку. — Дайте їй ліжко в кінці.

Сабіна попрямувала до темного кутка камери, де поруч із відкритим каналізаційним стоком стояло лише одне вбиральне відро. Воно було одне на всіх п'ятдесят жінок, більшість із яких через погане харчування страждали від проблем кишківника. Із ліжок звисали тіла, які було вкрито ранами та шрамами від тортур.

Першого ж ранку, який вони провели в Джилаві, Сабіна почула, як хтось співає християнський гімн. Частиною населення в'язниці були черниці. Наглядачі не зважали на їхній спів.

— Вам дозволено співати? — пізніше запитала Сабіна одну з черниць.

— Нам дозволено співати, — відповіла сестра Вероніка, — а їм дозволено нас за це бити...

Об 11-й годині ранку Сабіна стала в чергу за супом. Кожна жінка отримувала ложку рідини та шматочок чорного

ВУРМБРАНДИ

хліба. Коли в камеру вштовхнули чавунок, спалахнули сварки через несправедливість при розподілі їжі на порції, і приміщення наповнилося лютими криками. Потім з'явилися наглядачі з кийками.

Сержант Аспра репетувала:

— Ми надто сильно шкодуємо вас! Якщо так так триватиме надалі, завтра голодуватимете!

Уся підлога була в калюжах від розлитого супу. З темряви долинали схлипування. Коли наглядачі, грюкнувши залізними дверима, пішли, ридання вирвалися на волю.

— Сьогодні більше не буде їжі й завтра теж! — гаркнула Аспра.

Дівчина, яка сиділа поруч із Сабіною, торкнулася її руки:

— Бідолаха. Ви так і не встигли нічого поїсти.

— Нічого, адже їжа була не дуже апетитною.

— Це через гнилу моркву, — пояснила дівчина на ім'я Єлена, зморщивши носа. — Державний овочевий трест звалив сюди триста тонн зіпсованої продукції, яку ніхто не хотів купувати навіть для свиней. А ми харчуємось цим уже кілька тижнів.

До Сабіни приглядалася велика владна жінка.

— Ти хто? Чому ти тут? — зажадала вона пояснень. — Відколи ти прибула, то не промовила ні слова.

Жінки з цікавістю спостерігали, як їхня співкамерниця люто позиркує на Сабіну зі свого ліжка. Сабіна назвала своє ім'я і сказала, що вона дружина пастора.

— Значить, релігійна, так? А ти знаєш якісь біблійні історії? — поцікавилася сивочола селянка.

— Так, так, будь ласка, розкажи нам щось! — до неї приєдналися й інші голоси. — А то тут так нудно!

Проте чоловікоподібна владна жінка почала поводитися ще ворожіше.

— Ще візьміть і перетворіть це місце на церкву! — сердито прошипіла вона і відвернулася.

РОЗДІЛ 32

— Не звертайте уваги на Ельзу Гаврилоїу, — порадила Єлена. Навіть у темній камері Сабіна бачила, як блищать її очі. — Вона давня членкиня партії і дуже вдячна за надану їй можливість переосмислити свої ідеологічні помилки в Джилаві — «найкращому закладі перевиховання»!

Щоб підбадьорити голодних і зневірених жінок, Сабіна розповіла їм історію про Йосипа та його братів, пояснивши, як може обернутися колесо життя, коли все видається безнадійним. У той час як жменька жінок уважно слухала розповідь Сабіни, решта мешканок камери гула й висловлювала невдоволення. Жінка зловила на собі погляд рудоволосої Віоріки.

— Будь обережна, — прошепотіла вона. — Якщо Аспра почує розмови про Бога, буде біда!

Наступного ранку Віоріка з'явилася у проході між ліжками.

— Нарешті я згадала, хто ти! — вигукнула вона, указуючи пальцем на Сабіну, яка застигла на своєму ліжку на верхньому ярусі в очікуванні. — Я довго не могла згадати. Твоє ім'я мені дуже знайоме. Я думала: *«Де ж я чула його раніше?»*.

Інші жінки здивовано дивилися на Сабіну, очікуючи, що таємниця ось-ось розкриється.

— Так! — триумфально промовила Віоріка. — Вона проповідниця. Дружина цього пастора, як його? — Вурмбранда!

Головна по камері з гордістю оголосила, що її дядько був настоятелем православного храму в Бухаресті й чув виступ Річарда Вурмбранда на конгресі культів.

— Єдиний із чотирьох тисяч присутніх, хто встав і висловився як людина Божа, коли всі інші вітали комуністів, — пояснила Віоріка. — Ви знаєте, що після цього було звільнено міністра культів? — Потім вона повернулася до Сабіни. — Яюсь я побувала у вашій церкві. Богослужіння було чудове!

ВУРМБРАНДИ

Так миттєво Сабіна перетворилася на героїню. Віорика переселила її на найкраще ліжко, що стояло порожнім і було за кілька метрів від відра.

На сніданок Сабіна отримала свій перший *тертч* — страву з вареної кукурудзи — й озирнулася в пошуках чогось, чим можна було б поїсти.

— Вона шукає ложку! — глузливо промовила пані Гаврилоїу. — Хлебчи його!

Сабіна спробувала сьорбати рідку жижу, від якої несло сирістю, з мілкої олов'яної тарілки, проте вона стікала по підборідді. Хлебтати, стоячи на колінах, здалося їй вже надто по-тваринному, тому свій ранковий тертч вона віддала сусідці. Пізніше, однак, Сабіна згадала Гедеона — героя, який вирушив боротися з ворогами Ізраїля. Бог наказав йому відібрати тільки тих солдатів, які хлебтали воду з річки, як собаки, тобто тих, хто готовий прийняти найбільше приниження (Книга Суддів 7:5). Ісус також упокорив Себе до краю. І якщо Він міг прийняти таке приниження, то й Сабіна могла. Коли принесли чергову їжу, Сабіна почала хлебтати її з миски. Однак, навіть хлебчучи, жінки навряд чи споживали достатньо калорій, необхідних, щоб вижити.

У в'язницях комуністи зазвичай тримали ув'язнених упроголодь, тому ті ставали млявими і слабкими, а отже, завдавали менше клопоту. Окрім того, мрії про краще харчування спонукали жінок добровільно погоджуватися на роботи у трудових таборах.

Сабіна та інші християни часто збиралися навколо ліжок черниць, тихо співали пісні й доглядали за пораненими у камері. Більшість ув'язнених належали до православного віросповідання. Неписьменні, вони дуже боялися померти

РОЗДІЛ 32

без священника та останніх передсмертних обрядів. Черниці повторювали слова заупокійної служби над тими, хто помирили, даруючи їм умиротворення та надію.

— Отож, у тебе є досвід роботи з жінками, допоможи нам позбутися сварок, — якось попросила Сабіну пані Ступінеау, найближча союзниця Єлени.

Ця висока статна жінка була заможною вдовою, доки комуністи не відібрали у неї все. Збіднівши, вона виживала, продаючи свічки й прибираючи в церкві, щедрим меценатом якої колись була. Пані Ступінеау видав французький семінарист, який відвідав її церкву. Розпитавши жінку про релігійні переслідування, інформатор Секурітате одразу ж доніс на неї. Їй було всього сорок шість років, але за рік, який вона провела в Джилаві, її волосся повністю посивіло.

Джилава була місцем несправедливості й терору. Заступниця сержанта Аспри, капрал Георгеску, повільна дівчина з плоским обличчям і ще більш плоским розумом, зібрала ув'язнених для виконання фізичних вправ.

— Коли я вимагаю виходити надвір, ніхто не повинен бути останнім. Усі мають виходити разом! — кричала вона. Але п'ятдесят жінок не могли одночасно вийти через одні двері. Однак не могли й сперечатися із Георгеску. — Коли я наказую — ви підкоряєтеся, — шипіла капрал. Її удари та стусани завжди діставалися найстарішим і найнемічнішим, які не могли пересуватися швидко.

— Хіба ви не знаєте, що таке жалість? — якось вигукнула Сабіна. — У Біблії написано, що ті, хто не виявляє жалю до ближніх, самі не отримають його від Бога! (Послання Якова 2:13).

ВУРМБРАНДИ

— Ні, я не знаю, що таке жалість! — проревіла Георгеску. — І знати не хочу!

Сабіна звикла до людей, які люблять та ненавидять, але ці дівчата-стовпи у військовій формі були безжальними і бездумними маріонетками. Якщо їм наказували бити, вони били. Вони пройшли школу, де їм викладали сліпий послух. У минулому багато з них були селянками, які ніколи нічого не мали: ні одягу, який був би ошатнішим, ніж їхня форма, ні іграшок, дорожчих, ніж їхні револьвери. Тепер Румунія стала їхнім царством, і тут вони правили, як хотіли...

Болісні спогади переживали мешканці камери номер чотири. Горе однієї жінки часто викликало жажливі спогади в усіх інших. Протягом багатьох годин ув'язнені корчилися та кричали, знову і знову переживаючи страхи, яких зазнали раніше. Сабіна боролася з божевіллям за допомогою молитви.

«Господи, — волила вона, — допоможи Ти мені вплинути на цих жінок, дай мені мудрості, щоб завоювати їхні душі для Тебе». І Бог дав їй першу можливість уже наступного ранку.

Зранку Сабіна зіткнулася віч-на-віч з Ельзою Гаврилоїу, колишнім членом партії.

— Лише спробуй знову тут проповідувати! Я барабанитиму в двері, поки не прийдуть наглядачі! — погрожувала вона.

Сабіна відповіла:

— Ельза, ви досі віддані партії?

— Безперечно! — відповіла вона. — І ніколи не зраджу своїм переконанням. Мій арешт — це лише непорозуміння.

— Мій арешт також не змінив моєї віри в Христа. Навпаки, вона стала ще міцнішою. І я хочу розповісти людям, Якого Друга вони мають у Ісусі.

— Через тебе покарають усю камеру, — попередила Ельза. — Я не маю наміру страждати за твого Бога. Принаймні тобі Він не дуже допоміг.

— Якщо вам так не подобається Бог, — поцікавилася Сабіна, — то яким же ви Його уявляєте?

Ельза описала фанатика, який протидіє розвитку науки й виманює гроші у пролетаріату, використовуючи вкрадене на будівництво нових церков.

— Те, що ви називаєте богом, звісно, вкрай непривабливе, — погодилася Сабіна. — Однак Бог, Якого я люблю, зовсім інакший. Він розділив злидні трудящих, був вихований серед пригноблених, годував голодних і зцілював хворих. Він учить любові. Він помер за нас...

— Любов! — голос Ельзи здригнувся. — Що в ній доброго? Я сама ненависть! Якби ти знала, як я ненавиджу своїх соратників-зрадників, які запроторили мене сюди. Я бажаю їм потрапити до пекла! Я присвятила партії все своє життя, і ось що вони зробили зі мною... — Вона сумно схилила голову. В її очах забриніли сльозинки. — Може, ще скажеш помолитися: «Пробач їм, Отче?» — прошипіла вона. — І мені теж не потрібне ніче прощення. Це все обман.

Ельза заплакала.

— Мені все одно, — схлипувала вона. — Якщо прийдуть американці, мене повісять. Якщо залишаться комуністи, я згнюю у в'язниці. Яке прощення? — З очей жінки мимоволі потекли струмочки сліз. Через деякий час вона сіла й витерла сіре обличчя краєм спідниці.

— Сабіно Вурмбранд, а ти хитра. Я вимагаю, щоб ти припинила проповідувати, а ти п'ять хвилин уже примудряєшся проповідувати мені.

ВУРМБРАНДИ

Джилава була набита під зав'язку, й ситуація з кожним днем погіршувалася. У камері номер чотири, яку було розраховано на тридцять чоловік, на Різдво тулилися вже вісімдесят. Сабіна продовжувала проповідувати Євангелію своїм співкамерницям і викладала уроки французької та німецької мов, черепком записуючи слова та речення на інсектицидному порошку ДДТ¹. Її друзі також сильно постраждали, багато хто загинув. Чутки про швидкий прихід американців циркулювали по в'язниці, проте їм так і не судилося збутися. А в цей час у камері номер чотири, оточені стражданнями, кувалися майбутні святі...

Якось уранці до камери увійшла капрал Георгеску зі списком у руці:

— Кожна, чиє ім'я я назву, має бути негайно готова до переїзду!

Нарешті імена було зачитано, проте причини від'їзду не повідомили. На той час вже мало хто з жінок сподівався на те, що її звільнять. Але що може бути гірше, ніж Джилава?

День за днем Сабіна чекала, що назвуть її ім'я. І свій шанс вона отримала 6 січня 1951 року, в день дванадцятиріччя Михая. О восьмій ранку її вивели з камери номер чотири й поставили на сильному морозі в очікуванні вантажівок, які невдовзі відвезли ув'язнених до Генцеї, транзитного табору неподалік Бухареста. Після стількох місяців, проведених у підземеллі Джилави, Сабіна насолоджувалася ясним виглядом нічного неба.

¹ ДДТ — інсектицид, що використовується проти комарів, шкідників бавовника, соєвих бобів, арахісу. Поширена побутова назва ДДТ— «дуст». Один з небагатьох справді ефективних засобів проти сарани. Заборонений для застосування в багатьох країнах через те, що здатний накопичуватися в організмі тварин і людини. Обмежено застосовувався в СРСР і багатьох інших країнах (Вікіпедія).

РОЗДІЛ 32

— Звільнення?! — хмикнула довгаста дівчина з темними очима, почувши розмови щойно прибулих, у яких знову з'явилася надія на порятунок. — Які дурниці! — Вона дивилася на Сабіну. — Це пункт відправки на канал.

На розподільчій станції поблизу Бухареста жінки сіли в потяг і вирушили на Дунайський канал. Нарешті вони зможуть працювати на свіжому повітрі. Тепер у них буде достатньо їжі. Через багато годин потяг зупинився, і Сабіна вивалилася на перон, украй стомлена й знесилена. На табличці, що висіла на платформі невеликого придунайського містечка, було написано: «ЧЕРНАВОДЕ». Табір знаходився за багато кілометрів від станції, тому ув'язненим, щоб подолати останній відрізок шляху, довелося йти усю чорну зимову ніч пішки.

Тоді Сабіна й припустити не могла, які жахи очікують її на Дунайському каналі.

33

Шокована, Сабіна широко розплющила очі й зіскочила з ліжка на холодну підлогу тюремної камери. Її серце шалено билось.

— Тварюка! — верещала жінка, що лежала поруч із нею. — Вона стрибнула на моє ліжко!

Сабіна почула в темряві шерех і писк та відчула їдкий запах тварини. Щури!

Перша ніч у Чернаводе була жахливою. Щури постійно переривали сон, на який ув'язненим було виділено лише кілька годин. Прибувши до трудового табору, Сабіна дізналася, що тут ув'язненим часто дають дозвіл на побачення з родичами. Сабіна сподівалася нарешті побачити Михайя, думки про якого щоночі бентежили її розум. Наступного дня Сабіна сподівалася на відпочинок та можливість випрати брудний одяг.

Однак її надія виявилася марною. Уся жіноча частина табору перебувала під владою Доціле Рини, яка відбувала тривалий термін.

— Усім, хто щойно прибув, зібратися на вулиці для відвідування лазні! — закричала Рина.

Сабіна стала в колону разом з іншими жінками й у супроводі озброєної варті замарширувала по замерзлому бруду. У лазні вона роздяглася під пильним оком наглядачів.

Ув'язненими в Чернаводе були освічені жінки та добре виховані молоді дівчата, проте зустрічалися і прості злочинниці, і навіть повії. У присутності наглядачів чоловічої статі повії верещали, вигукували непристойності та демонстрували

безсоромні жести. Наглядачі сміялися і тупотіли чоботами. Рина кричала на ув'язнених, закликаючи до порядку.

Раптом усе довкола Сабіни закружляло. Волога бетонна підлога вислизнула з-під ніг. В очах потемніло. Через напругу в дорозі, голод і сором Сабіна впала непритомною. Жінки віднесли її до барака і поклали на ліжко. Хтось кинув поруч піджак і мішкувату спідницю з брудними сірими та білими смугами. Сабіна намагалася зібратися з силами, щоб одягнути цей одяг. Забите місце пульсувало від удару об цементну підлогу лазні.

Маючи єврейські риси обличчя, Сабіна, певно, мала дивний зовнішній вигляд. Ув'язнені почали кидати на неї цікаві погляди. Оглянувши новоприбулу, «політична еліта» дійшла висновку, що до них вона не належить, і припустила, що вона, мабуть, циганка. З цього моменту в Чернаводе Сабіну зарахували до когорти циган.

Наступного дня, рано-вранці, ув'язнені готувалися до переходу з табору на Дунайський канал. Холодний вітер віяв по рівнині з боку Чорного моря, пронизуючи їхній тонкий одяг. Вартові в теплих зимових шинелях били кожну жінку, яка наважилася поворухнутися, щоб зігрітися. До лав жінок влилися десятки чоловіків.

— Виводжу дві тисячі злочинців та контрреволюціонерів! — крикнув начальник варти, коли колона зрівнялася із залізними сторожовими вежами.

Колоні, здавалося, не було кінця. Вона тяглася в далечінь, як величезний звір, організм, у якому вирувало власне життя. Сабіні згадалися її предки — раби-ізраїльтяни, які у давнину жили в Єгипті й працювали на будівництвах фараонів.

Дунай, друга по довжині річка Європи, протікала через країни, що потрапили до залізних кліщів комунізму. У

ВУРМБРАНДИ

трудовах таборах політв'язнів та злочинців використовували для копання каналу, який мав з'єднати Дунай із Чорним морем. А тих, кому було не до снаги виконати денну трудову норму, чекали голод та жорстоке покарання. Щоб вижити, ув'язненим доводилося їсти собак, змій, мишей і траву. Мініатюрне тіло Сабіни було погано пристосоване до того, щоб навантажувати в тачки замерзлий бруд і носити у воду важкі кам'яні брили. Гострі краї каміння різали її крихітні пальці, залишаючи їх розпухлими і кровоточивими. Уночі їй снилися сни про аспірін і полегшення болю. Недарма цей проєкт у народі називався «смертельний канал».

Ув'язнені в Чернаводі будували вздовж каналу набережну. Жінки наповнювали землею тачки; чоловіки перевозили їх на відстань ста метрів, а потім спускалися з цією вагою по крутому схилу до парапету греблі. Навантаживши перші кілька тачок, Сабіна похитнулася, намагаючись підняти важку лопату мокрої землі на борт.

Над кожною бригадою було призначено бригадира. Він встановлював робочі норми на день та стежив за перебігом робіт. Якщо, доклавши величезних зусиль, бригаді вдавалося виконати норму, наступного дня бригадир збільшував її. Якщо ж норму не було виконано, усю бригаду карали.

— Годі спати! Прокидайся! — за двадцять метрів пролунав голос Рини. — Що, захотіла на цілу ніч у карцер?

Від однієї лише згадки про *карцер* у жилах Сабіни застигла кров. Річард провів два дні в цій домовиноподібній, оббитій шипами шафі. Карцер був звичайним покаранням у таборах, які було розташовано на каналі, і після важкого робочого дня для ув'язнених він був невимовною мукою. А наступного дня треба було знову виходити на роботу, знаючи, що, якщо через втому не вдасться виконати норму, увечері знову буде карцер.

В обідній час ув'язнені отримали пів хліба, трохи супу та вівсяної каші. Ця їжа була кращою, ніж у Джилаві, проте

РОЗДІЛ 33

все ж таки аж ніяк не відповідала раціону, необхідному для виконання непосильної роботи на каналі.

Після обіду ув'язнені працювали ще чотири години. Коли запали сутінки, для повернення до табору їх знову вишикували у величезну колону. Дорогою кілька в'язнів звалилися на землю. Найсильніші чоловіки піднімали тих, хто впав, закидали їхні руки собі на плечі й тягли, намагаючись залишитися непоміченими для вартових. Холодний вітер, здавалося, не припинявся ні на мить.

— Повертаю дві тисячі злочинців! — закричав начальник варти, коли колона нарешті досягла воріт.

— Бадьоренький вітерець! — весело вигукнув один із вартових, кутаючись у товсту теплу шинель.

Сабіна промерзла до мозку кісток. Її руки й ноги покрилися пухирями, які боліли таким же пульсуючим нестерпним болем, як і м'язи, і голова. Наступного дня їй не уникнути сильної застуди.

Ряди ув'язнених у Чернаводе склалися з черствих, втрачених для суспільства злочинців, і Сабіна шукала можливості розповісти їм історії з Писання, щоб посяяти в їхніх омертвілих серцях слова підбадьорення з Євангелії.

— Один видатний Божий чоловік був спочатку шахраєм, — сказала вона жінкам. — Його звали Матвієм. Але коли він зустрів Господа, то був так зворушений, так зачарований Його добротою, що залишив усе своє майно і став Його учнем (Євангелія від Матвія 9:9). — Вона дивилася їм в очі, і смуток, що в них віддзеркалювався, рвав її серце на шматки. — Злодій став святою, прощеною людиною, улюбленою Ісусом, а також досі відомим у всьому світі.

ВУРМБРАНДИ

Одні жінки глузували зі слів Сабіни, а інші, було очевидно, хотіли почути більше. Прірву між кримінальними та політичними ув'язненими (всі заарештовані за релігійними мотивами вважалися політичними) хоча і нечасто, а втім можна було з'єднати місточком.

Перебуваючи на рівній відстані між усіма угрупованнями-ворогами, з любов'ю ставлячись до найгірших злочинців у бараку й указуючи на злочин жінкам із вищого суспільства, Сабіна, цигано-єврейська християнка, звичайно, заслужила не один зневажливий погляд від представників обох груп.

Сабіна розмовляла не лише з тими, хто був поруч. Вона часто уявляла, що розмовляє з Річардом, особливо у роки одиночного ув'язнення, і передбачала його відповіді. Вурмбранди, які протягом багатьох років перебували у вимушеній розлуці, досі були одним цілим.

Сабіна питала всіх, хто працював на каналі, чи не чули вони про її чоловіка. Вона дуже боялася страшних новин, але все ж відчайдушно намагалася дізнатися про долю Річарда. Однак ніхто нічого про нього не чув доти, доки з Вакарешті — в'язниці, куди відправляли безнадійно хворих, — не прибули троє жінок.

— Щоразу, коли ти говориш про Бога, я згадую Вакарешті, — сказала одна з них Сабіні. — Я була там недовго, але там також був проповідник, як і ти.

Серце Сабіни завмерло.

— Ми стояли на сходовій клітці, чекаючи черги скористатися ванною, — продовжувала свою розповідь жінка, — коли раптом почули голос, що долинав із-за дверей камери. Чоловік, який був по той бік дверей, говорив: «Любіть Ісуса і вірте в Божу доброту!» Ми всі були дуже здивовані. Ми розпитували, хто був цей чоловік, але так і не дізналися.

Почувши це, Сабіна була впевнена, що той проповідник — Річард. Його голос звучав, як голос дуже хворої людини.

РОЗДІЛ 33

За кілька днів він перестав проповідувати. Жінка чула, що він помер.

Повернувшись до тюремного барака на самоті, Сабіна впала на залізне ліжко й заплакала. Однак це горе породило у ній нову надію. Вона наполегливо молилася й просила Господа, щоб Він продовжив роки життя та зміцнив здоров'я тієї людини, яка служила Йому вірою і правдою навіть в одиночній камері.

Згодом сльози Сабіни висохли. Вона з нетерпінням чекала дня, коли її зможе відвідати в Чернаводе Михай. Наглядачі роздавали ув'язненим листівки, щоб написати близьким і запросити на побачення. Молячись про те, щоб ці листівки не виявилися пасткою, за допомогою якої влада обманним шляхом мала намір змусити ув'язнених видати імена та адреси рідних та друзів, Сабіна написала Михаєві.

У неділю, коли мав відбутися візит, Сабіна прокинулася задовго до світанку. Віконні шибки з обох боків було покрито інієм. Вона лежала в очікуванні ранку.

Нарешті ранок настав. Сабіна вибігла у двір, сподіваючись побачити відвідувачів, які чекали за воротами. Примруживши очі й прикривши обличчя від яскравого світла сонця, що сходило, вона побачила Михая. Він був високий і худий, у подертому одязі. Вона впізнала чоловіка, який стояв поруч із ним, — це був пастор їхньої церкви. Вона шалено замахала руками, проте вони не помітили її в юрбі інших жінок, які притискалися до колючого дроту, сподіваючись побачити близьких.

Раптом за спиною Сабіни спалахнула бійка, в епіцентрі якої триумфально стояла Рина. Оскільки минулого тижня багато хто не виконав своєї трудової норми, побачення відмінили.

Михай і пастор провели всю ніч у потязі з Бухареста і, можна сказати, викинули на вітер заощадження, яких самі сильно

ВУРМБРАНДИ

потребували. Їм не вдалося навіть перемовитися із Сабіною словом, не те що передати їй одяг та їжу, яку привезли з собою.

Невелика група відвідувачів, людей близько тридцяти, увесь день чекала біля воріт, сподіваючись, що комендант передумає. Однак керівництво було невблаганне, і ближче до вечора відвідувачам таки довелося розійтися.

Ув'язненим дозволили написати запрошення на побачення ще раз. І за кілька тижнів, у неділю, Михайл знову здійснив поїздку до Чернаводе. Цього разу не було жодного покарання. Однак запускали на побачення в алфавітному порядку, і прізвище Вурмбранд (яке починалося на букву W) стояло у списку останнім. Було мало надії, що офіцер дійде до цієї літери до закінчення часу побачень. Ув'язнені жінки позичали одна одній одяг, намагаючись виглядати якнайкраще. Вони повторювали слова, які збиралися сказати своїм рідним. Їм потрібно було встигнути зробити все за п'ятнадцять хвилин. Вони стоятимуть на відстані десяти метрів від своїх відвідувачів, і кожне слово прослуховуватиметься.

Нарешті, ближче до кінця часу побачень, ім'я Сабіни таки прозвучало. Побачивши сина, мати забула про те, що перебуває в ув'язненні, як виглядає і як почувається, вона просто намагалася обійняти його очима. Який він худий і який серйозний! Вона дивилася на нього, а він на неї. П'ятнадцять хвилин пролетіли ніби одна мить. Вони не промовили майже ні слова. Наприкінці побачення Сабіна закричала у простір, що розділяв її з сином: «Михаю, віруй в Ісуса всім серцем!» Вона знала, що її син, як і тисячі інших хлопчиків та дівчаток, залишений напризволяще й поряд немає жодної близької людини, яка могла б вести його по життю та наставляти у вірі. І комуністи використовували це задля досягнення власних цілей.

Слова Сабіни пустили коріння у серці сина, хоча вона про це й не знала. Вони проросли в ньому, подібно до дерева з

РОЗДІЛ 33

маленького насіння, щоб нагадувати йому завжди триматися за Христа. Вартовий штовхнув Сабіну в плече і повів із кімнати побачень назад у барак. Протягом кількох годин жінка не могла говорити. Дорогоцінна пам'ять про сина діяла як заспокійливий бальзам на її стомлену душу, що так страждала...

34

Коли Сабіна була ще дитиною, вона ненавиділа ніч. Тепер вона жадала її як звільнення від убивчої праці на Дунайському каналі. Утім, коли ніч наставала, Сабіна не могла заснути. Вона сиділа й молилася за жінок зі свого барака, із табору, за мільйони ув'язнених у комуністичному світі, а також за християн, які мирно спали на Заході — за тих, які, як вона сподівалася, молилися за християн, які страждають у комуністичних країнах.

Щонеділі в Чернаводе в'язням влаштовували лекції з перевиховання. В актовому залі збирали стомлених жінок, щоб слухати словесні нападки на Бога.

— За цими стінами всі комуністи, — розпочала свою промову лектор. — І лише ви впираєтеся у своєму релігійному божевіллі, і ми відучимо вас від цього. Зараз біля керма комуністична партія, і її керівництво краще знає, у що ви повинні вірити. Тут ви не у в'язниці. Ви перебуваєте в установі перевиховання. Тут ви будуватимете своє щасливе майбутнє! Працювати на благо Батьківщини та майбутніх поколінь! Перевиконуючи трудові норми, ви можете наблизити своє звільнення, звільнення реабілітованого громадянина.

Після лекції з перевиховання розпочинався пропагандистський концерт, під час якого співачки кабаре та дрібні актриси виспівували пісні хвали комунізму. Одна німкеня, колись пухка та симпатична, а тепер виснажена тяготами тюремного життя, патетично склала руки і заспівала. Її голос зривався на високих

нотах. Офіцери в передньому ряді гули та сміялися. Що може бути смішніше, ніж змучена фройляйн, яка висміює сама себе та свою країну? Вона тремтіла, по її щоках текли сльози, але вона продовжувала співати.

Мало хто міг чинити опір цьому цирку. І навіть ті, хто могли, все одно дозволили ідеологічній обробці вплинути на себе. Нерідко бруд, який на них виливали, прилипав до них. Під час таких концертів Сабіна відмовлялася аплодувати.

— Прикинься, яке це має значення? — переконували її співкамерниці. — Чи варто через це напрошуватись на побої?

Але коли Сабіна чула, як обмовляють її Бога, і бачила красу, що втоптується у бруд чоботом, то не могла потурати цьому. Вона ховалася за спини тих, хто стояв у задній частині зали, проте не плескала в долоні.

— Я маю інформацію, що ти не аплодувала під час лекції з перевиховання та післяобіднього концерту, Вурмбранд! — суворо гримала на Сабіну комендантка, хмурячись із-під кашкета. — Твоя поведінка розкриває твою контрреволюційну сутність, яка не піддається належному перевихованню. — Вона облизала губи. — Ми добре ставилися до тебе. Але тепер застосовуватимемо інші методи.

Того вечора замість того, щоб відпустити Сабіну в барак, її потягли до карцера. У залізних дверях зяяли кілька вузьких отворів для повітря. Їжу просовували через невелику щілину знизу. На Дунайському каналі наглядачі насолоджувалися можливістю посадити ув'язненого в карцер.

За кілька годин перебування у карцері ноги Сабіни стали пекти. Щоразу, коли вона рушилася, гостре залізне лезо впивалося їй у бік. «Скільки годин мене тут протримають»? — запитувала стражденна жінка. Сабіна знала, що в цих шафах

ВУРМБРАНДИ

для тортур люди втрачали свідомість, дозволяючи жахливим думкам здолати себе. Але як уникнути цього?

Зі стелі карцера капала вода, і Сабіна вирішила використати цей дратівливий звук, щоб відволіктися. Вона почала рахувати краплі. Одна: є один Бог. Дві: є дві скрижалі закону. Три: Бог є Трійця. Коли рахунок досяг п'ятнадцяти чи шістнадцяти, вона почала все спочатку. Незабаром, коли її здолав розпач, вона закричала:

— Один! Два! Три! Чотири! Один! Два! Три! Чотири!

Згодом слова Сабіни стали безладними. Її розум перейшов із хаосу в спокій, і, хоча темрява породжувала все нові муки, дух її продовжував спілкуватися з Богом. За годину чи дві розум відпочив і повернувся до Сабіни. Її було врятовано!

Незабаром після звільнення Сабіни з карцера полковник Альбон проводив огляд табору. Він обходив Чернаводе, обводячи зневажливим поглядом ряди сірих привидоподібних жінок, і вже збирався йти, коли до нього підбігла дівчина-циганка. Вона таємно зустрічалася із лейтенантом служби безпеки й тепер була вагітна.

Альбон направив доповідь про дисциплінарне порушення у Бухарест, після чого прийшов наказ про переведення жінок із Чернаводе до жіночої трудової колонії, подалі від чоловіків. Так Сабіна опинилася у таборі, який називався «4-й кілометр» (або К4).

З ранку до вечора в'язні табору К4 вантажили на борт баржі важкі кам'яні брили, щоб переправляти їх річкою в потрібне місце та викидати за борт, що неможливо було зробити, не

РОЗДІЛ 34

викликаючи величезних сплесків. Через кілька хвилин після початку робіт усі були вже промоклими до нитки. Крижаний вітер дув із рівнини Береган і заморожував одяг Сабіни. Важкі брили дряпали її пальці й зривали нігті. Жінка запитувала себе, чи зможе вона колись знову стояти прямо.

Увечері, повернувшись до барака, ув'язнені полягали спати у промоклому одязі. Як Сабіна мріяла хоча б про промінчик сонячного світла! Схожа на сірий привид, вона була така худа, що морозний вітер, здавалося, пронизував її наскрізь.

Близько одинадцятої години вечора двері барака з гуркотом відчинилися. У приміщення, кричачи на весь голос, ввалилося з десятків наглядачів.

— Підйом! Усім встати! Комендантський огляд!

Приголомшені й перелякані жінки, тремтячи, вискакували з-під сірих ковдр. У їхніх стомлених очах виднівся страх. Вони заповзали по підлозі, збираючи свої речі. А раптом це переїзд на нове місце?

— Жінки! — до бараку зайшла комендантка в таких начищених чоботах, що в них віддзеркалювалося тьмяне світло ламп. — Я хочу, щоб усі ті, хто може говорити іноземними мовами, зробили крок уперед.

Спершу почали виходити представниці так званого буржуазного суспільства, а серед них і Сабіна. З їхніх імен склали списки.

Упродовж багатьох годин жінкам доводилося здогадуватися про те, що ж насправді означає цей пізній підйом.

— Їм потрібні перекладачі, ось що, — сказала одна з жінок. — Американці йдуть! І французи!

ВУРМБРАНДИ

Засуджені за кримінальними статтями зеленіли від заздрощів при думці про комфортну роботу, яка чекала на їхніх інтелігентних співкамерниць.

Наступного ранку, ледь тягнучи ноги рівниною по дорозі на роботу, Сабіна раділа від передчуття нових перспектив. *«Чи може це бути правдою? — запитувала вона себе. — Перекладацька робота у якомусь теплому кабінеті, подалі від цього вічного вітру... А що як сталися якісь глобальні міжнародні зміни?»* Кар'єр гудів від збуджених чуток...

Того дня Сабіна працювала поряд із мініатюрною єврейкою на ім'я Єссіка. Потай косячись на охоронців, Сабіна пошепки розповіла їй про те, що сталося вчора вночі у їхньому баракі.

— Таке відбувається у кожному баракі кожного табору, — відповіла Єссіка. — Іноді вони також питають, хто є іноземцем. Німці та євреї поспішають назвати свої нерумунські імена, сподіваючись, що їм дадуть змогу емігрувати. — Єссіка підняла великий камінь і кинула його на баржу. — Але на цьому все закінчується. Усе це вигадано, щоб примусити всіх страждати.

Незабаром Сабіна зрозуміла, що Єссіка мала рацію. Це було чергове знущання з метою підірвати волю та послабити розум ув'язнених.

Між мучениками та їхніми мучителями часто виникали стосунки любові-ненависті. Наглядачів і вартових, які били ув'язнених і знущалися з них, ті самі ув'язнені, які носили на своїх тілах синці від палиць, часто називали зменшувально-пестливими іменами. Молоді вартові, яких учили, що всі ув'язнені — бандити, бездумно повторювали ці епітети. Сабіна навчилася остерігатися великооких дівчат із порожнім поглядом, яким заледве виповнилося двадцять, бо вони ставали

жорстокішими, ніж будь-який чоловік — доти, доки діяла їхня ідеологічна обробка.

Але потім їх відправляли на канал і протягом кількох місяців, а іноді й років, вони жили поруч із ув'язненими й проходили разом із ними довгі кілометри шляху дорогою до кар'єрів. Вони стояли над ними, коли ті працювали. І, хоча це було суворо заборонено, іноді вони розмовляли з ними. Через деякий час вони розуміли, що мають справу не лише з «паразитами» і «бандитами», а здебільшого з простими селянками, такими ж, яких багато було й у їхніх власних сім'ях. По всій Румунії відбувалася примусова колективізація, коли у власників відбирали землю та худобу. У міру того, як наглядчі дізнавалися про те, що їхні власні родичі голодують і зазнають арештів та ув'язнення, у їхньому розумі починав сїятися сумнів. Поступово вони переставали пишатися своєю роботою, а згодом і своєю партією. Це обурення, що наростало, було спричинено наслідками діяльності комуністів, призводило до чудових змін у серцях деяких наглядчочок.

Ніна, вартова зі щоками кольору стиглого яблука, яка в минулому неодноразово виявляла доброту до Сабіни, помічала, наскільки молоді були деякі з тих, хто прибував у табір.

— Вона ж іще дитина! — вигукнула якомсь Ніна, побачивши одну з новоприбулих. — Мені казали, що я працюватиму зі злодіями та вбивцями, а тут зовсім юна дівчина!

Ніна потай приносила ув'язненим їжу й передавала записки їхнім сім'ям. Те, свідком чого вона стала в таборі, похитнуло її віру в комунізм.

Сабіна почала обережно розмовляти з Ніною. Вона все ще глузувала в бік релігії, як її було навчено під час профпідготовки. І серце її було закритим. Коли ж Сабіна заговорила про Христа, Ніна вигукнула:

— Ми, комуністи, — найкращі друзі Христа! Якщо існують небеса й суд Христовий, то до нас Він явить найбільше милості.

ВУРМБРАНДИ

Твій чоловік пастор? — запитала вона Сабіну. — Як ти думаєш, скільки людей він привів до Христа? Декілька? Можливо, кілька сотень? — посміхнулася вона. — А ми, комуністи, працюємо над тим, щоб Христос щорічно отримував тисячі клієнтів, які помирають із Його ім'ям на устах. Ми набиваємо ними небо. Він має бути вдячний нам!

Сабіна вислухала Ніну й розповіла їй про Савла з Тарса, ненависть якого до християнства у певному сенсі посприяла тому, що він став Павлом. У Біблії написано, що там, де яскраво проявляється гріх, благодать рясніє в багато разів сильніше (Книга Дії 9; Послання до римлян 5:20).

Згодом Ніна стала християнкою, а це не так легко було приховати. Зрадник може творити свої мерзенні справи й залишатися нерозкритим протягом десятиліть, тому що довкола переважає зло, і він може сховатися в ньому. Під кожним каменем сидить павук. А доброта — рідкісний метелик, який вражає навіть найнесприйнятливіші до краси очі. Ніхто не може не помітити її, а дехто хоче її знищити.

Десять 1951 року Ніна зникла з табору К4.

— Не приймай це так близько до серця, — сказала Сабіна подрузі, яку мучило почуття провини через те, що її дії поставили під загрозу безпеку Ніни. — Вона сама хотіла допомагати вам. До того ж тепер, ставши християнкою, вона має велику радість, навіть перебуваючи у кайданах, і це не порівняти з її життям, коли вона була наглядачкою.

Особисті страждання наділили Ніну великим авторитетом, який допоміг їй свідчити іншим. А якщо вона помре в тюрмі? Тоді її смерть слугуватиме великій меті Бога, а Він не залишить ненагородженою навіть кружку води, яку подано стражденому. Він нагородить і Ніну. Ті, хто вмирають за віру, залишають по собі найбільшу нетлінну спадщину.

35

Із табору колону ув'язнених завжди супроводжувала варта, що складалася з чоловіків. Вони були єдиними особами чоловічої статі, яких упродовж багатьох років ув'язнення бачили жінки. Сабіна спокійно працювала біля берега Дунаю, коли повії, які працювали поруч, почали відпускати непристойні жарти.

— У цього Петра руки, як у горили, — мовила одна. — І чорне волосся на спині! Я впевнена, що він весь покритий ним із ніг до голови. Ось би побачити!

— Є жінки, котрі бачили! — гукнула інша, і її золоті зуби блиснули на сонці.

— Хто знає, що приваблює їх до нас? — дивувалася третя.

— Гадки не маю. Важко уявити собі істот, більш непривабливих і нежіночних, аніж ми. Від нас так тхне!

Усі навколо Сабіни зареготали й почали лаятися. На диво, ніхто їх не зупиняв.

— Святоші не подобаються наші розмови! — окинувши Сабіну зневажливим поглядом, вигукнула одна з повій.

Вартові, які вешталися без діла й палили, коли жінки тяжко працювали, з посмішкою вирячилися на Сабіну. Тієї миті вона й припустити не могла, до яких наслідків для неї приведе безглузде базікання сусідок по бараку.

ВУРМБРАНДИ

— У ногу! У ногу! — проревів вартовий, і жінки попрямували до місця збору, де на них чекали вантажівки. Брудна стежка проходила вздовж річки.

Сабіна відчувала весь час спрямований на неї погляд вартового на ім'я Петро. Він потворно мружився й посміхався. Раптом він штовхнув у бік свого супутника, а потім зненацька повернувся і підставив Сабіні ногу — жінка повалилася у багнюку. Жінки-вартові зареготали. Петро простягнув руку й витягнув ув'язнену. Мокра й слизька, Сабіна кричала від болю, завданого його сталевною хваткою.

— Вельмишановна пані, — прогарчав він, — а тепер вам не завадило б прийняти ванну!

— У Дунай її! — почувся жіночий голос.

Коли Петро хапанув Сабіну за зап'ястя, вона закричала. Другий вартовий схопив її за щиколотки. Знесилені в'язні спостерігали за тим, як жінку розгойдували — в один бік, потім в інший — і як вона потім злетіла в повітря у напрямку крижаної води. У неділю вартові з задоволенням «купали» ув'язнених у холодному Дунаї, виловлюючи їх лише для того, щоб висміяти їхні, обліплені мокрим одягом, тіла.

Весна змінила сувору румунську зиму, але по Дунаю все ще плавали темні крижини. Коли вартові розімкнули руки, Сабіна зі страшним сплеском гепнулася на кам'янисту мілину.

Промені сонця проникали у крижану воду, що зімкнулася над Сабіною, яка почала задихатися. Вона приземлилася на гостре каміння мілкого берега річки й опинилася у владі течії. Коли жінка намагалася видертися на берег по гострих скелях, їй перехоплювало подих. Що більше вона дерлася вгору, то більше завдавала собі травм. Так вона металася в безуспішних спробах урятуватися. Нарешті Дунай здолав її.

Сабіна побачила, як над нею стоїть вартовий із загрозливо-знущальною посмішкою.

— То де ж зараз твій Бог?!

Повернутися до табору з меншою кількістю ув'язнених було неможливо, тому дві руки підхопили її під пахви й потягли по мілководді. Приголомшену та знесилену Сабіну викинули на берег, де її нерухоме тіло лежало, доки в розумі плуталося питання, якому світові належить шум хвиль, — цьому чи вже іншому.

Вартовий продовжував знущатися.

— І чому Він не врятував тебе?!

Зрештою Сабіна відірвала погляд від мерзлої землі.

— Він урятував мене. Вашими руками. І я усе ще жива...

— Із нею все гаразд. Уставай! — наказав жіночий голос. — Ану, рухайся, інакше замерзнеш.

Молода жінка допомогла Сабіні звестися на ноги. Вона спробувала віджати поділ своєї довгої спідниці. Коли вони наздогнали основну колону, ув'язнені кидали на Сабіну сповненні співчуття погляди. У Сабіни нестерпно боліли ребра. Через багато років лікарі підтвердять наявність двох переломів, що неправильно зрослися. Сабіна знала, що в таких умовах лише Бог міг допомогти їй вижити.

— Ось так уже краще. Немає нічого більш відсвіженого, ніж холодна ванна! — побачивши Сабіну, закричав Петро.

Одяг Сабіни був холодний і лип до її тремтливого тіла. Шкіра на руках і ногах здерлася об каміння. Жінка обняла себе руками, щоб зігрітися, і відчула, що біль у боці став нестерпним.

Коли колона повернулася до табору, Сабіна одразу ж почала закривавленими руками викручувати мокрі речі та оглядати свій бік. Уночі вона майже не спала. Кожні кілька хвилин вона переверталася з боку на бік, не в змозі знайти менш болісне положення.

Наступного ранку підняти руки було боляче. Уздовж одного боку простягався величезний багряно-жовтий синець, схожий

ВУРМБРАНДИ

на карту Африки. Сподіваючись на медичну допомогу, Сабіна пішла до лікаря Кретцеану.

— Для робіт придатна! — винесла свій вердикт Кретцеану.

36

Із настанням весни почав розмерзатися і табір К4. Ув'язненим не дозволяли їсти молоді травинки, що з'являлися уздовж дороги до кар'єру, але вони зривали їх, коли вартові не дивилися. Жаби також були бажаними знахідками, їхнє сире м'ясо зголоднілі вважали делікатесом. В'язні навіть змагалися з дикою кішкою за можливість з'їсти жирну зелену трав'яну змію. Захворювання, пов'язані з дефіцитом вітамінів, були звичайним явищем серед жінок. Майже всі страждали від нападів діареї, цинги та загадкових хвороб шкіри. Унаслідок інфікування порізів і забоїв на руках та ногах з'являлися виразки, які згодом досягали в діаметрі дванадцяти сантиметрів. Інфекція, що поширювалася кровоносною системою, знижувала імунітет та сприяла повному ослабленню тіла.

Весняні дні ставали довшими. На заході, за Дунаєм, вечірне небо тішило прекрасним золотисто-багряним заходом сонця. Ходити на роботу стало легше. У канавах, від яких тхнуло вологою та зеленню, тепер виднілися хмари кропиви та коров'ячої петрушки. Земля почорніла й стала мулистою. Дерев наважилися випустити блискуче молоде листя. Ароматне повітря справляло на жінок сприятливий вплив. Світло, листя, трава та сонце змінили все навколо. І самі ув'язнені теж не могли утриматися від змін. Почали зароджуватися нові дружні стосунки...

Оскільки серед в'язнів було багато представниць різних релігійних конфесій, між ними виникали свої суперечки.

ВУРМБРАНДИ

Однак тепер від злоби минулих днів майже не залишилося й сліду. Жінки, здавалося, почали розуміти одна одну. За стінами в'язниці вони не могли жити без суперечок. Але тут, у таборі К4, у них був спільний барак, спільне відро — усе. Тут вони нарешті стали справжніми сестрами.

Незабаром весну змінило літо, і тепер в'язні працювали на сонці до запаморочення. Час тягнувся повільно. Ув'язнені задихалися від спеки, у ротах пересихало. Вони годинами били мотиками по землі, немов машини, які можуть виконувати лише одну функцію.

Одна жінка застогнала:

— Якщо скоро не привезуть води, я зомлію.

— Тільки не втрачай свідомість! — порадила інша. — Тебе закопають ногами.

Сонце піднялося ще вище. Перед очима Сабіни стояв образ Михая — маленького, худорлявого сина з заплаканим обличчям. Скільки відчайдушних материнських молитов здіймалося до Бога на цьому каналі?!

Настав полудень, а ув'язнені від самого світанку не їли й не пили. В імпровізованих вбиральнях на краю дороги роїлися мухи.

Удалині з'явилася вантажівка, яку тягнув старий кінь. Вона зупинилася й почала розвертатися.

— Їжу привезли! — вигукнула одна з жінок.

— Води! Ми хочемо води!

В'язні покидали знаряддя праці й кинулися до вантажівки. На той час вантажівка з їжею прибула на місце. Переляканий водій, спіткнувшись об камінь, неправильно потягнув за поводи. Кінь звернув, і причеп нахилився набік. Вартові, кричачи, кинулися рятувати його.

РОЗДІЛ 36

Кінь став дибки, і кастролі полетіли через борт, змішавши з дорожнім пилом понад двадцять кілограмів варених макаронів. Розлючені, жінки оточили вантажівку й накиннулися на їжу. Вони жменями згрібали з землі липкі макарони й набивали ними роти. Усі інші з жахом спостерігали за цим жалісливим видовищем.

Того дня воду так і не привезли. Під час роботи у Сабіні темніло в очах, у гортані пересохло. Язик, здавалося, розпух. Вона згадала останні слова Ісуса на хресті: «Прагну!» Звичайно ж, Ісус розумів її муки...

У таборі К4 Сабіна дбала як про душі, так і про тіла своїх сестер. Вона доглядала їхні рани, коли їх били, і несла їхній тягар, коли вони не могли більше зробити ані кроку.

Доноси про те, що Сабіна проповідує про Бога, дійшли до заступниці коменданта табору, і їй довелося негайно постати перед жінкою з червоним обличчям, широкими плечима та великими зубами.

— Ти проповідувала в'язням про Бога. Цьому треба покласти край! — зловісно попередила заступниця коменданта.

Сабіна відповіла, що ніщо не зможе перешкодити цьому. Розлючена начальниця підняла кулак, щоб ударити, але раптом зупинилася.

— Чому ти посміхаєшся? — закричала вона.

— Якщо я й усміхаюся, то через те, що бачу у ваших очах, — відповіла Сабіна.

— І що ж це?

— Я бачу в них себе. Той, хто наближається до іншої людини, може бачити в ній себе. Я також раніше була імпульсивною. Я теж сердилася й стискала кулаки, доки не дізналася, як це насправді любити — це бути готовою принести себе в жертву заради істини. Відтоді мої руки більше не стискаються в кулаки.

ВУРМБРАНДИ

Рука заступниці коменданта мимоволі опустилася.

— Якщо ви подивитесь мені в очі, — продовжувала Сабіна, — ви побачите в них себе такою, якою Бог може зробити вас!

Здавалося, начальниця закам'яніла.

— Іди, — лише прошепотіла вона.

Сабіна продовжувала свідчити ув'язненим про Христа, і відтоді заступниця коменданта більше не втручалася.

Здавалося, час у таборі К4 застиг. Усе життя жінок було безпросвітним рабством, а канал був їхнім світом. Безвихідь змусила їх упокоритися перед своєю долею. Навіть новини ззовні були незмінними: голод, нестача всього, пригнічення та вічна надія, що американці прийдуть і звільнять їх із рабства.

Продуктивність праці падала у міру того, як зростало засмучення, й адміністрація табору грала з ув'язненими в жорстокі ігри. Якось наглядачі вибрали близько двадцяти жінок.

— Ви працювали найбільш сумлінно, — оголосили вони. — За це вас достроково звільняють!

Комендант виступив із прощальною промовою, і двадцять трудівниць посадили у кузов вантажівки, вручивши їм у нагороду по буханцю хліба й червоні прапори. Через десять кілометрів униз дорогою на канал, у сусідній трудовій колонії, їх висадили й одразу ж відправили на роботу.

Незабаром Сабіну повезли з табору К4 через усю країну в украй набитих людьми задушливих залізничних вагонах. Ув'язнені обговорювали президентські вибори в США і те, як їхні наслідки можуть вплинути на ситуацію, що склалася в Румунії. Вони досі були впевненими, що Ейзенхауер неодмінно врятує їх.

Хвилювання переросло в страх задихнутися у вагоні. Подорож із такою величезною кількістю хворих жінок завдавала нестерпних мук. На одній зупинці двері відчинилися, й у вагон кинули мішок із їжею. На решту ж майже тижневої подорожі їжі більше не було. Невдовзі розмова перейшла на Сталіна.

— Я знаю, він не може жити вічно, — розмірковувала жінка, яка сиділа поруч із Сабіною. — Але що робить людину таким нелюдом із пекла?!

— Часто обставини. Ними не можна пояснити все, але можна пояснити багато чого.

Сабіна витягла ноги, сподіваючись отримати в цій задушливій металевій коморі хоч якесь полегшення від болю. А потім пояснила, що вона мала на увазі:

— Йосип Сталін був незаконнонародженою дитиною. Кажуть, його батько служив у поліції, а мати була змушена прислужувати в будинку офіцера, від якого й завагітніла. Офіційно батьком Сталіна був п'яниця, який знав, що хлопчик не його син, і тому немилосердно бив його. Сталін вступив до православної духовної семінарії, де до семінаристів ставилися як до ув'язнених, а не як до студентів.

Сабіна розуміла, як Сталін став революціонером...

Коли день знову перетік у ніч, потяг зупинився.

— На вихід! Усі на вихід! — кричали вартові.

Двері розсунулися, і, засліплені яскравим світлом ліхтарів, жінки розгублено закліпали очима. Невже їх усіх привезли сюди, щоби розстріляти?! З криками й плачем вони випадали з вагонів на шпали.

— Вишикуватися в шеренгу! Нікому не відходити від сержанта!

Приблизно через годину повного замішання кілька сотень ув'язнених зігнали в поле, поряд із залізничними коліями. Жінки йшли у темряві під погрозами та стусанами вартових.

ВУРМБРАНДИ

Здавалося, минуло багато годин, перш ніж усі побачили високі стіни нової в'язниці.

Довгі секції світлих огорож, освітлених яскравим світлом електричних ліхтарів. Тяжкі сталеві ворота відчинилися, і ув'язнені увійшли до них нерівними шеренгами по п'ять чоловік. Прокотилася чутка, що це Тиргушор.

— Чому сюди? Чому в Тиргушор? — дивувалися ув'язнені. Це була в'язниця особливо суворого режиму, де відбували покарання найжорстокіші вбивці. Її назва була відома всім у Румунії. Що це може означати?

— Те, що інші в'язниці перепоვნено, — спробувала заспокоїти інших одна з жінок.

У Тиргушорі Сабіну призначили на роботу в швейну майстерню. У цій в'язниці було зібрано найзапекліших злочинців країни: вбивців, гвалтівників, шахраїв, садистів — багато хто з них були божевільними. Жінка, яка сиділа за швейною машинкою поруч із Сабіною, ножицями заколола на смерть лікаря, і Сабіна тривожно спостерігала за тим, як вона відрізає тканину.

Саме у цій в'язниці Сабіна дізналася, що президентом Сполучених Штатів було обрано генерала Ейзенхауера, і почула про звільнення з посад і виключення з лав партії кількох керівників комуністів. А може, це початок порятунку?

Невдовзі Румунією поповзли чутки про те, що уряду довелося відмовитись від будівництва каналу. Ці чутки дійшли до Тиргушора. Згодом вони підтвердилися, і в Тиргушорі стало відомо, що інженерам каналу довелося постати перед судом за розкрадання державних коштів. В умі кожної жінки пульсувало запитання: *«Яка ж користь від десятків тисяч нових засуджених? Можливо, нас тепер звільнять?»*

Минали тижні. Двічі на день у Тиргушорі здійснювали перекличку ув'язнених. Однак мало хто з наглядачів умів рахувати. Ще менше з них могли додати число тих, хто стоїть у передніх рядах, до тих, хто стоїть у задніх. На все це було потрібно декілька годин. Потім почали огляд камер.

Якось перекличка пройшла з дивовижною швидкістю. А за нею одразу ж пролунав зловісний наказ: «Зібрати всі особисті речі!» Ув'язнених Тиргушора знову кудись везли.

У відкритих вантажівках їх доставили до колгоспу «Ферма Розі», де змусили виконувати позбавлену сенсу роботу: покривати виноградну лозу землею, щоб захистити її від холоду. І хоча було вже надто пізно, це, здавалося, нікого не хвилювало. Колишня «житниця Європи» тепер перебувала на межі голоду.

Одного ранку, працюючи в полі, Сабіна знепритомніла і її доставили у тюремну лікарню Вакарешті. Сабіна добре знала цю в'язницю. Колись Річард там проповідував, а Сабіна допомагала прикрашати ялинку. Тепер вона спала на бетонній підлозі в ізольованій камері, у якій не було нічого, крім брудного відра у кутку.

Наступного ранку через вікно Сабіна побачила ув'язнених чоловіків, яких вивели надвір. Коли вони проходили повз її вікно, Сабіна запитала, чи не чули вони про Річарда Вурмбранда. Перші двоє похитали головами, а третій перепитав:

— Вурмбранд? Пастор?

Нарешті хтось знає її чоловіка! Чоловік зупинився під вікном камери Сабіни.

— Я знайомий із ним, — прошепотів чоловік. — Я не шкодую про те, що провів десять років у в'язниці. Вони варті того, тому що пастор привів мене до Христа! А тепер я зустрів його дружину. — Цей чоловік познайомився з Річардом у Тиргу-Окна, проте йому не було відомо, чи він вижив. — Він перебував у камері для тих, хто вмирав, — додав чоловік. — Він завжди говорив про Христа.

ВУРМБРАНДИ

Сабіна не знала, чи живий Річард, проте тепер вона знала, що, перебуваючи в ув'язненні, він так і залишився Річардом, який проповідував Христа й спрямовував до Нього душі.

Сабіну нарешті оглянула добра лікарка, яка прописала їй уколи від цинги та покращене харчування. Рани та струпи на тілі почали гоїтися, а коліт і діарея припинилися. Сабіна навіть почала краще бачити. Одного вечора разом з іншими людьми у військовій формі до палати прийшов замполіт лікарні.

— Коли кожен має доступ до такої чудової лікарні, як ця, кому потрібен Бог?! — запитав він.

— Лейтенанте, — заперечила Сабіна, — поки на землі живуть люди, вони потребують Бога й Ісуса, Який дає життя та здоров'я!

Обурений замполіт вилаяв Сабіну. Однак це не злякало її. Вона продовжила:

— Усі, хто живе у будинку, знають, що він спланований архітектором. Так само, як і всі, кого запрошено на бенкет, знають, що їжу для нього приготував кухар. Нас усіх запрошено на бенкет у цей світ, сповнений дивовижного творіння, і ми знаємо, що цей бенкет приготував для нас саме Бог!

Замполіт хмикнув, посміхнувся і вийшов, грюкнувши дверима. Наступного дня Сабіні було наказано збирати речі. Її повертали до колгоспу «Ферма Розі».

37

— Ніч найтемніша перед сходом сонця, — промовив Річард, співчутливо дивлячись на старшого сержанта Букара.

Сержант помирав у лихоманці, переживаючи жахливі муки совісті за свої колишні злочини. Діючи навіть не за наказом, Букар убив безліч євреїв, зокрема жінок та дітей.

— Я хочу зізнатися всім вам, — насилу прошепотів він. — Я так багато згрішив. Я не можу померти наодинці зі своїми гріхами.

— Ти вже не той убивця, — запевнив його Річард. — Людина може народитися згори!

Наступного ранку стан Букара погіршився. За кілька хвилин до смерті він промовив:

— Я не все розповів учора. Я боявся. — І сержант зізнався, що стріляв у дітей на руках їхніх матерів. Коли в нього закінчувалися набої, він добивав дітей дерев'яним прикладом гвинтівки. Він розповів й інші історії, що крижаніли кров і свідчили про його жагу крові та потребу в прощенні. Потім він схопився за хрест, що висів у нього на шиї, і знепритомнів.

Річард спостерігав, як дихання сержанта стає все більш нерегулярним та важким. Жорсткі лінії навколо його рота, що свідчили про його жорстокість, розслабилися. Він прийняв Ісуса Христа як свого особистого Спасителя і помер із миром.

Професор на ім'я Попп відвів погляд від тіла Букари й задумливо промовив:

ВУРМБРАНДИ

— Я дивуюсь, скільки переконаних атеїстів наприкінці життя стають віруючими.

Річард кивнув головою.

— Колись я жив біля залізниці й удень ніколи не помічав потягів, бо в місті було гамірно. А ось уночі я дуже виразно чув стукіт їхніх коліс. — Пастор сів на ліжко і продовжив: — Так і шум життя може заглушити в нас тихий голос совісті. А коли смерть наближається в тиші тюремної камери, де немає відворотних факторів, людина чує голос, якого не чула ніколи раніше.

Попп став найближчим компаньйоном Річарда. Вечорами вони обмінювалися нескінченними жартами та розповідали одне одному історії. Їх об'єднувала любов до літератури, культури та філософії. Попп допоміг Річардові помитися й одягтися.

— То де ж Бог? — запитав він. — Чому Він не допомагає нам?

Річард розповів йому історію про дівчину, яка після смерті батька поставила пастору те ж саме запитання.

— Дівчина запитала: «Де ж рука Бога, яка, як ти проповідуєш, захищає нас, пасторе?!»

— І що пастор відповів їй? — поцікавився Попп.

— Він сказав: «Вона на твоєму плечі, у вигляді руки твоєї матері».

Річард пояснив, що навіть у в'язниці Христос не залишив їх. Тут Його представляли лікарі-християни. Під загрозою тортур вони контрабандою проносили в камери ліки для ув'язнених. Христа представляли пастори, які самовіддано несли Добру Звістку тим, хто був хворий і помирав. Навіть ті, хто розповідали одне одному історії, були божественним знаряддям, яке допомагало навколишнім людям підбадьоритися та зберегти надію.

Настання Великодня додало приреченим на смерть із камери номер чотири нових сил. А служіння Річарда перетворило атеїстів на християн, убивць — на служителів, а в'язнів — на проповідників. Того ранку до камери контрабандою пронесли пакет для Валерію Гафенку, бійця «Залізної гвардії».

— Відкривай швидше! — крикнув хтось із співкамерників.

Гафенку розгорнув папір і побачив два маленькі шматочки цукру. Ув'язнені не могли повірити своїм очам! Відтоді, як вони востаннє бачили цю прекрасну білу речовину, минули роки. Їхні тіла, виснажені недоїданням, жадали хоч найменшого нагадування про солодкий смак цукру. Всі уважно спостерігали за тим, як Гафенку вирішує, що робити з великоднім подарунком. Він загорнув цукор назад у папір і поклав біля ліжка.

— Поки не їстиму, — сказав він. — Комусь може стати гірше, ніж мені зараз.

Декілька днів потому тіло Річарда почало пульсувати від лихоманки. Він зробився таким слабким, що навіть не міг сісти. В'язні передавали цукор від ліжка до ліжка, доки він не досяг Вурмбранда.

— Це подарунок, — сказав Гафенку. Річард на мить замислився. Усе його тіло жадало цих бажаних кубиків, проте він відмовився з'їсти подарований цукор. Через кілька днів він передав його Сотерісу, літньому грекові-комуністу, який перебував на межі смерті. Сотеріс утік до Румунії наприкінці громадянської війни у Греції і, хоча був заарештований за дезертирство, ніколи не нехтував можливістю похвалитися своїми подвигами. Особливо він любив розповідати про те, як привів молодих жінок на Афон, де їх не було протягом двох тисяч років.

— Ви б бачили, як забігали ці старі хлопчики! — із гордістю вигукнув він.

ВУРМБРАНДИ

Із наближенням смерті Сотеріс благав Бога спасти його. Тихим шепотом про Божу любов і прощення Річард привів зятятого атеїста до примирення з Господом.

Протягом двох років ув'язнені передавали один одному шматочки цукру. Кожен хотів допомогти тому, хто перебуває у більш скрутному становищі. Жоден із них не був настільки егоїстичним, щоб з'їсти дорогоцінні білі кубики.

У камері номер чотири Річард отримав невеличкий перепочинок. Але коли в Тиргу-Окна було запроваджено нову програму перевиховання, торттури відновилися з іще більшою жорстокістю. Коротке відвідування комуніста Формажіу з горезвісної Пітештської в'язниці породило серед ув'язнених страх. Формажіу мав намір застосовувати свої методи й у тихому гірському санаторії, і тепер ніхто тут не був у безпеці.

У в'язницю приїхала група політруків, які прославилися своєю особливою жорстокістю. Колись вони самі були в'язнями, перш ніж довели свою відданість комунізму, знущаючись над побратимами по нещастю. Директор в'язниці дав їм дозвіл катувати хворих на туберкульоз у будь-який час дня та ночі. Тепер ніхто не мав надії уникнути торттур. На кожні п'ятдесят ув'язнених припадало від десяти до двадцяти новоприбулих спецпрацівників.

За найбільш тяжкими торттурами ретельно стежили лікарі та вводили ув'язненим спеціальну сироватку, щоб підвищити їхню терпимість до болю й дати можливість катам знущатися ще жорсткіше. У в'язниці панувало безумство. Річарда та інших ув'язнених роздягали догола, вишиковували в ряд босоніж на холодній кам'яній підлозі та обливали крижаною водою. Шок майже зупиняв їхні серця й посилював хворобу.

РОЗДІЛ 37

Зі скороченням продовольчих пайків голод став звичайним явищем. Руки Річарда зв'язували за спиною й змушували їсти гниюче місиво, яким годували свиней. Один із нещодавно переведених у камеру номер чотири ув'язнених, католицький священник, розповів про своє перебування у попередній в'язниці, у Пітешті, де його кидали у каналізацію, а потім змушували давати християнам святе причастя.

— І ти корився? — зі співчуттям спитав його Річард. Священник заплакав.

— Я пережив більше за Христа.

Система перевиховання набирала обертів, й ув'язнені розкривали таємниці, які раніше приховували від слідчих. Так зраджували дружин, друзів, батьків, пасторів. Тисячі нових жертв зазнавали арештів через визнання, які успішно вибивали з ув'язнених.

Серед в'язнів побільшало самогубств. У в'язниці сусідньої Герли ув'язненим доводилося вдаватися до винахідливості, щоб покінчити із життям. Одні стрибали з високих сходів у прольоти під ними. Інші перерізали собі горло колючим дротом чи склом. Якщо ув'язнений мав достатньо сил, він міг розбити голову об цементну стіну камери, якщо ж ні — випити рідину для прибирання. Православний священник, якому інші методи були недоступні, наклав на себе руки, стрибнувши з двоярусного ліжка. Однак для остаточного результату йому довелося зробити кілька стрибків.

Один із ув'язнених, якого помістили в камеру номер чотири, літній фермер Бадарас, розповів Річардові про злочини, свідком яких він став. Бадараса тяжко побили під час останнього допиту. Він проклинав комуністів і присягнувся помститися їм. Він із жахом розповідав про свого слідчого, особливо жорстокого ката.

— Якщо він колись потрапить мені до рук, — говорив Бадарас, — я здеру з нього шкіру живцем!

ВУРМБРАНДИ

Бадарас щодня молився: «В ім'я Отця, Сина і Святого Духа, Боже, знищ комуністів, змусь їх, свиней, страждати!»

— Навіщо ви таке говорите? — запитав Річард. — Християни не мають так казати!

Бадарас вірив у пекло й хотів, щоб комуністи провели вічність, смажачись на вогні.

— Я говорю так, бо Бог не пустить у рай нікого, хто не проклинає виродків!

— Ми не маємо права сповнюватися ненавистю, — відповів Річард. — Такі люди, як Борис, зламалися під жахливим тиском.

Борис був одним із найбільш ненависних працівників в'язниці, бездушний слідчий, який мало не вбив доктора Алдеа за те, що той чинив опір його садистським методам. Плечі та спина лікаря було покрито рваними ранами, завданими Борисом.

Оскільки впровадження програми перевиховання призвело до сильної ротації ув'язнених, їхнє примирення з Богом стало ще складнішим завданням. Щодня виконували смертні вироки. Чутки про протести та повстання циркулювали з неабиякою силою, особливо серед страждальців, які до арешту обіймали високі посади.

Чи може принести свободу організоване повстання? У камері номер чотири розгорталася дискусія. Чи прийнятно пацієнтам із карантинним туберкульозом брати участь у бунті, чи замість цього потрібно підставити іншу шочку, як наказав Ісус (Євангелія від Матвія 5:39)?

«Ісуса зазвичай уявляють лагідним і смиренным, — розмірковував Річард. — Однак Він був і бійцем. Він вигнав батогами торговців із храму!» Після довгих роздумів Річард вирішив допомогти бунтівникам і переконав у тому ж решту.

Можливість випала 1 травня близько п'ятої години вечора. У День солідарності трудящих багатьох ув'язнених повезли на стадіон у центрі Тиргу-Окна дивитися футбольний матч. Для деяких із них це був перший виїзд за стіни в'язниці.

РОЗДІЛ 37

Незабаром після початку матчу пролунав звук розбитого скла, що сигналізував про повстання. Несподівано для вартових ув'язнені накинулися на них. Ті, хто був достатньо сильним, щоб битися, накинулися на своїх катів. У ході бійки багато ув'язнених було вбито збройною вартою. Гра припинилася. Мешканці міста побігли зі стадіону. Деякі в'язні, які залишилися в лікарні, скориставшись тим, що охорона відволіклася, поперерізували собі гострими предметами зап'ястя.

Коли повний контроль над в'язницею було відновлено, адміністрація розпочала жорстокі розбірки з тими, хто очолив заворушення. Лікарям було наказано відмовляти ув'язненим у медичній допомозі. Повстання зазнало фіаско, проте чутки про нього швидко розлетілися по всій Румунії й настрашили тюремників та підбавьорили в'язнів.

Порожня голка пронизала груди Річарда, пройшовши між ребрами і проникнувши в його стиснуту легеню. Відносно безболісна процедура лікування пневмотораксу¹ тривала всього дві хвилини й проходила з метою введення кисню в наповнений рідиною дихальний орган. Прокинувшись наступного ранку, Річард був здивований тим, як легко йому дихається.

Найхолодніша за минулі сторіччя зима принесла в Тиргу-Окна сильні хуртовини. Два метри снігу покривали двір за матовим від інею вікном камери номер чотири. Не маючи ні додаткового одягу, ні ковдри, Річард тремтів у ліжку. В його пам'яті раз у раз спливали картини тортур у «холодильній камері». Настання холодів перешкоджало доставці продуктів, і продовольчі пайки, що видавали ув'язненим, стали набагато меншими. Хліб був давно забутою розкішшю, і Річард щосили намагався їсти гнилу моркву, яка плавала в супі.

На Святвечір звичні сварки, лайка і жарти змінилися ностальгічним смутком. Річард почав коротку проповідь, але зуби, які безперестанку цокотіли від холоду, робили його мову нерозбірливою. Його кінцівки, замерзлі та обм'якли, тепер відмовили зовсім. Він дивувався, що серце, як і раніше, продовжує качати кров по хворому тілу.

Різдвяну проповідь, на тому місці, де її перервав Річард, підхопив молодий чоловік на ім'я Арістар. Цей фермер, який

¹ Пневмоторакс — скупчення повітря або газів у плевральній порожнині, коли повітря тисне на легеню, викликаючи її колапс.

не мав університетської освіти, так говорив про Різдво, ніби Христос народився в його власному сараї!

За кілька тижнів Арістар помер. Але напередодні Різдва його слова — полум'яні та переконливі — викликали сльози у всіх, хто його слухав. Незабаром хтось заспівав різдвяний гімн. Спочатку спів звучав тихо, але потім, підхоплений іншими, голосно розлетівся над ліжками туберкульозних хворих. Мелодія була чудова. Вона нагадала Річарду про щасливі зимові спільні вечори з Сабіною. Звук відлунням пролетів коридором, і всі, прислухаючись, затихли. Навіть наглядачі, що скупчилися в своїй комірчині біля теплої грубки, не переривали співу.

У лютому Річард та його друзі викопали Арістара в твердій, як сталь, мерзлій землі неглибоку могилу. Повернувшись до камери номер чотири, вони побачили, що місце Арістара вже зайнято музикантом на ім'я Аврам Радоновичі.

До арешту Аврам працював музичним критиком у Бухаресті. І тепер у «камері смерті» постійно звучали чудові уривки з творів Баха, Бетховена та Моцарта, які він співав. Незважаючи на те, що туберкульоз не дозволяв Аврамові співати на повну силу, прекрасні мелодії відбивалися від стін і радували ув'язнених.

Одного разу музикант неабияк здивував присутніх, коли витяг звідкись маленьку пошарпану книжечку.

— Де ти це взяв? — поцікавився Річард. Він не бачив цієї книги протягом багатьох років, окрім як під час галюцинацій.

— Це Євангелія від Івана, — таємниче вимовив Аврам.
— Мені вдалося сховати її, коли за мною прийшли. Бажаєте почитати?

Річард поводився з Євангелією так, наче це був птах зі зламаними крилами. Крихкі сторінки були для нього

ВУРМБРАНДИ

більшою цінністю, аніж ліки від туберкульозу. Він перегортав кожну сторінку, вражений та окрилений її посланням. Його погляд випадково впав на уривок, який він не бачив із часу свого арешту.

Покарання за те, що його спіймають із Біблією, коштувало кількох секунд читання. Річард був згоден навіть на страту, адже в руках він тримав джерело життя! Насолодившись цілющою силою Слова, яка наповнила його душу, Річард передав книгу далі камерою.

Наступні тижні було присвячено обговоренню Євангелії. Ув'язнені завчали напам'ять текст, захоплюючись його простотою. Раз у раз розпалювалися дискусії, зокрема й із професором Поппом, у якого постійно були свої аргументи.

— Я намагався молитися, — сказав Попп, — але між читанням православних молитов, які я вивчив у дитинстві, та випрошуванням у Всевишнього милості, якої я не гідний, сказати Богові мені особливо нічого. Мої слова злітають увись, але думки залишаються долі.

— Мені подобається думати, — відповів професору Річард, — що Ісус стоїть поруч зі мною і що я можу говорити з Ним так само, як говорю з вами.

Попп ніколи не чув про можливість так просто розмовляти з Богом і з цікавістю слухав Річарда.

— Люди, які зустрічалися з Ісусом у Назареті та Віфлеємі, не читали Йому молитви. Вони розповідали Йому, що у них на серці. Так само маємо чинити й ми.

Таким чином, одним махом Річард зруйнував останній бар'єр, який утримував Поппа від кроку до віри. Він усім серцем звернувся до Христа. А потім сказав Річардові:

— Коли я вперше побачив тебе, у мене було передчуття, що ти можеш мені щось дати!

Тепер професор вирішив відплатити Річардові за його доброту.

РОЗДІЛ 38

— Я дещо приховував від тебе після переведення в Тиргу-Окна, — пошепки сказав він. — Лікар Алдеа вважає, що в твоєму стані ця звістка може виявитися згубною.

Річард сидів на краю свого ліжка, із нетерпінням дивлячись на професора.

— Твоя дружина зараз у в'язниці. Вона на каналі.

39

Серце Річарда стислося. Він знав, що трудові табори на Дунайському каналі відомі насильством над жінками. Він чув про офіцера на ім'я Кормос, який згвалтував тридцять жінок-в'язнів. Пізніше його самого засудили до тюремного ув'язнення за звинуваченням у «підриві авторитету режиму».

— Вона була дуже хвора, але вижила, — спробував заспокоїти Річарда професор Попп. — Їй відомо, що ти в безпеці.

Почувши новину, Річард утратив контроль над емоціями. Сусід по камері, якого перевели з тюремної лікарні до Вакарешті, де Річард провів місяць після одиночного ув'язнення, розмовляв із Сабіною у лікарні.

— Твоїй дружині сказали, що ти помер ще 1950 року, — продовжив Попп, — але ж вона не повірила; вона впевнена, що ти живий, попри докази, які їй надали.

Протягом кількох днів Річард не міг їсти. Сабіна була в руках полковника Альбона, якого всі так боялися, начальника табору «Поарта Альба», одного з трудових таборів на Дунаї. Річард спробував уявити, наскільки наляканою має бути Сабіна, і незабаром його думки перетворилися на кругообіг самоосуду. Це він винен у тому, що одружився з нею, що привів її до Христа, що став пастором і служив у підпільній церкві. Якби він вибрав іншу кар'єру, його люба подруга життя була б у безпеці. *А його син?* Річард упав у такий розпач, якого не переживав роками.

Отець Сурояну, помітивши страждання Річарда, промовив:

— Щоб усміхатися, потрібно задіяти сімнадцять м'язів обличчя, а щоб насупитися — сорок три!

Річард глибоко поважав отця Сурояну відтоді, як познайомився з ним у тюремному дворіку. В нього була довга біла борода, що розвівалася на вітрі. Аура святості та влади наповнювала кожне приміщення, куди він заходив. Він ніколи не вітав інших ув'язнених словами «Привіт!» або «Доброго ранку!», а завжди біблійним закликком «Радій!».

У Сурояну було більше причин для скорботи, ніж у Річарда або будь-кого іншого з ув'язнених. Його дочку покалічено, а її чоловіка — ув'язнено. Іншу дочку засуджено до двадцяти років тортур. Син-християнин помер у в'язниці, а інший син, який ненавидів Христа, усе життя боровся із релігією. Усі його онуки стали сиротами.

— Ти пережив так багато, — похмуро відповів Річард. — Як ти можеш радіти?

— Завжди є вагома причина радіти, — відповів Сурояну, з любов'ю поглянувши на Річарда. — Бог не тільки на небесах, Він і в серці. І кожен день, коли ти не радієш, є втраченим, сину мій! Ти ніколи не зможеш його повернути.

Річард знав, що мудрець правий. Він і сам часто втішав ув'язнених цими самими словами. Однак новина про арешт Сабіни примусила його забути про радість. Як він міг наставляти інших, коли сам перебував так далеко від обіймів Пастиря?!

Пам'ятаючи настанови отця Сурояну, вперше за кілька днів Річард помолився. Він дякував Богові за спасіння життя Сабіни й за те, що побачить її знову, чи то в цьому житті, чи то у вічному. Він радів, що Бог надав йому можливість свідчити про свою віру наволишнім людям.

Раніше люди приходили до церкви послухати проповідь, коли їх кликали церковні дзвони, а тепер, у місцях не настільки віддалених, аудиторія Річарда завжди була з ним. І замість того, щоб проповідувати раз чи два на тиждень, він міг проголошувати

ВУРМБРАНДИ

Євангелію щохвилини та щодня — і не лише словами. Усе життя Річарда, як і життя отця Сурояну, стало проповіддю, яку вони виголошували із новими запалом і частотою...

У 1953 році, перебуваючи у в'язниці Тиргу-Окна, Річард страждав від гострого зубного болю, який накочувався на нього хвилями. Ходіння камерою приносило полегшення, проте тягнути за собою двадцять п'ять кілограмів металу, що сковували кістки, було нелегко. Регулярні побиття, постійний голод, жар, зменшення ваги, озноб і кривавий кашель робили свою справу. Медичну допомогу хворим і так надавали вкрай рідко, а після бунту керівництво взагалі звільнило таких лікарів, як, наприклад, стоматологи.

Згодом ув'язненим у Тиргу-Окна дозволили щомісяця отримувати з дому посилки. Річард відправив докторові Філону, своєму колишньому лікареві, який жив у Бухаресті, видану у в'язниці листівку з проханням надіслати йому їжі та цигарок. Хоча сам Річард ненавидів куріння, він знав, що це буде величезною радістю для інших в'язнів.

Якось Річард звернувся до Філона з цікавим проханням і молився, щоб лікар зміг зрозуміти зашифроване послання про «старий одяг доктора Філона».

Сімейний лікар був не таким високим, як Річард, тому його одяг не підійшов би Річарду за розміром. Однак доктор Філон мав доступ до стрептоміцину, багатонадійного нового препарату із США, за допомогою якого можна було вилікувати туберкульоз.

Річард боровся із цією хворобою вже протягом двох із половиною років. Він був єдиним ув'язненим у камері номер чотири, який не помер.

Десятки його сусідів здалися перед цією страшною бідою. Майже через місяць після того, як Річард відправив листівку

РОЗДІЛ 39

з зашифрованим проханням, він отримав посилку, в якій було заховано сто грам стрептоміцину — доза, достатня на лікування одного хворого. Однак, як і у випадку з кубиками цукру, замість того щоб прийняти ліки самому, Річард попросив генерала Ставрата, одного із ув'язнених-християн і колишнього військовослужбовця румунської армії, передати його найбільш хворому з них.

Найближчим до смерті був фашист із «Залізної гвардії» на ім'я Султанюк. Ставрат кинув на Річарда обурений погляд.

— Краще прийми його сам, — сказав він.

Але ніщо не могло переконати Річарда змінити рішення.

Знаючи, що ліки було запропоновано євреєм і християнином, Султанюк відмовився їх прийняти. Щоб переконати його, Річарду доведеться вдатися до тактики, яка згодом започаткує нову дружбу...

40

Час, який Сабіна провела на свинофермі колгоспу «Ферма Розі», був найважчим періодом її ув'язнення. Їжа заледве дозволяла жінкам виживати. Щоранку о п'ятій годині вони насилу сповзали з ліжок у тому ж брудному лахмітті, в якому лягли спати з вечора. Свині бігали по щиколотку в гнильній жижі, а по всій фермі поширювався мерзенний нудотний сморід. Сабіна та інші жінки набивали шлунки жомом, яким годували свиней.

Із «Ферми Розі» Сабіну перевели до Генчі, транзитного табору, з якого понад два роки тому її відправили на канал.

— Тут юрби жінок! Табір набитий, як ніколи раніше, — перешіптувалися між собою ув'язнені. — Що ж відбувається?

У бараки Генчі зібрали сотні жінок із таборів по всій Румунії. Або уряд планував якусь нову, ще більш масштабну схему рабської праці, або... Ніхто не наслідювався навіть висловити надію. Усі вони пережили надто багато й надто часто обманювалися.

Наступного дня пролетіла чутка: десять людей із управління безпеки вивчають досьє ув'язнених. Досьє! А може, це насправді означає свободу?

Жінок почали викликати на допити. Допити були схожі на ті, яких ув'язнені зазнавали в минулому, проте цього разу їм ставили питання із ввічливістю. А до кінця місяця невеликі групи жінок уже почали залишати Генчу.

РОЗДІЛ 40

Нарешті настала черга Сабіни. Головував за столом товстий майор із рожевим, як у немовляти, обличчям. Його руки нагадували маленькі товсті ковбаски, якими він, розмовляючи, весь час розгрібав предмети, що лежали на столі.

Для релігійних ув'язнених було приготовано декілька особливих питань.

— Ви маєте знати, громадянко Вурмбранд, що тут я сильніший за Бога. Принаймні, Він досі не продемонстрував тут жодних чудес. — Двоє його помічників захоплею посміхнулися від його дотепності. — Але ви це розумієте? Чи справді ви усвідомили марність релігії? Чи зрозуміли ви, що в комуністичному суспільстві Бог зайвий, що ви більше не потребуєте Його? Якщо вас колись випустять звідси, ви будете вражені здобутками останніх років. І це лише початок!

Новий золотий кант на його погонах виблискував на сонці, коли він перебирав документи у папці.

Сабіна зітхнула й відповіла:

— Я знаю, що вас тут наділено владою. І, ймовірно, у вас є документи про мене, про які мені навіть не відомо і які можуть вирішити мою долю. Але Бог також веде Свою книгу, і ні ви, ні я не мали б життя, якби Бог не дав нам його. Тому чи залишить Він мене тут, чи звільнить, — я знаю, що Його воля мені на благо.

Майор grimнув обома кулаками по столу.

— Ви невдячні, громадянко Вурмбранд, невдячні! Мені дуже шкода, що ви не змогли отримати урок, і я маю доповісти про це керівництву.

Ще кілька хвилин майор гнівно кричав. Проте через три дні ім'я Сабіни зачитали знову. Її долю вирішувала влада, набагато вища, ніж майор...

Незабаром Сабіна вже стояла в очікуванні на засніженому дворі під будівлею адміністрації зі своїм жебрацьким клунком у руках. Інші теж чекали. Навіть тепер жінки не були впевненими,

ВУРМБРАНДИ

що їх звільнять. Перша впевненість прийшла тільки тоді, коли їх вивели за ворота, обмотані колючим дротом, і наказали стояти на дорозі, поки наглядач розпочав тривалий процес роздачі якихось аркушів паперу.

— Вурмбранд Сабіна, місце народження — Чернівці, 1913 рік...

Сабіна взяла документ. На ньому великими літерами було написано «Свідоцтво про звільнення». Решту їй прочитати було важко, бо вже темніло. Сабіну та інших звільнених посадили у вантажівку й повезли з Генчі на околицю Бухареста.

Сабіна вибралася з кузова й побрела зі своїм брудним смердючим вузликом передмістям. Уперше майже за три роки вона бачила людей, які поспішають додому після роботи, сім'ї, які роблять покупки.

Якщо її будинок усе ще існує, якщо щось взагалі ще існує, скоро вона буде там. Тепер Михаю вже чотирнадцять. Що ж роки зробили з ним?

Навколо сяяли вогні, з усіх боків долинали різноманітні запахи. Сабіна подивилася у бік зупинки трамваю номер сім. «Чи буде хтось ласкавий оплатити мій проїзд?» — запитала Сабіна. З десяток людей одразу ж запропонували гроші. У кожного, здавалося, у в'язниці був родич чи друг.

Коли трамвай проїжджав вулицю Перемоги, у пам'яті Сабіни спливали сумні спогади про відділення міліції, куди її привезли після арешту. Відтоді тут нічого не змінилося. Гігантські портрети чотирьох «геніїв» людства — Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна — як і раніше, зверхньо дивилися на всіх, хто проходив повз.

Сабіна вийшла з трамвая біля добре знайомого їй багатоквартирного будинку й піднялася сходами. Двері відчинила подруга.

— Сабіно! — від несподіванки вона скрикнула й одразу затиснула рукою рота, зробивши крок назад. — Невже це ти?

РОЗДІЛ 40

Жінки обнялися, і на очі Сабіни накопилися сльози. Хтось побіг за Михаєм. Серце Сабіни, здавалося, зупинилося, коли вона побачила сина, який увійшов у двері. Він був високим, блідим і таким худим! Тепер він був уже хлопцем.

Коли мати і син обнялися, сльози, нарешті, потекли їй по щоках Сабіни. Михайл витер їх рукою.

— Не плач так сильно, мамо, — тихо промовив він.

Тієї миті Сабіні здавалося, що всі її прикрощі позаду і їй ніколи більше не доведеться знову плакати...

41

То був 1953 рік; наступного дня після звільнення Сабіна разом із Михаєм пішли у великий парк Бухареста, Чишміджіу. Був незвичайний весняний день. Від зимового сну прокидалися гіацинти. Після багатьох років ув'язнення та молитов Сабіна та її син, нарешті, були знову разом.

Сабіна не знала Михая, якому тепер виповнилося чотирнадцять років. Він став юнаком! Сабіна повела сина стежками, якими вони ходили, коли Михайл був ще дитиною. «*Чи вірить він усе ще в Бога?*» — запитувала себе мати.

Вона згадала, як у п'ять років не за роками розвинений син уже був завзятим благовісником, а в сім років привів до Христа професора, який пізніше став членом їхньої церкви. Відтоді життя Михая було сповнено травм. Чи вдалося комуністам, які на багато років відібрали у Річарда й Сабіни їхнього сина, відвернути його від віри? Антихристиянська пропаганда агресивно насаджувалась у школах і часто досягала успіху в тому, щоб відвертати учнів із християнських сімей від віри.

Сабіна розповіла синові про роки позбавлення волі, про те, як змушена була працювати на берегах Дунайського каналу і як сильно сумувала за ним, як щодня думала про нього та підносила до Бога молитви за нього.

Потім Михайл вразив матір словами:

— Ми не критикуємо природу за те, що доба складається з дня та ночі, зі світла та темряви. Я приймаю той факт, що у людях живе зло. Тож не будемо називати їх нелюдями.

Як Сабіна раділа цим словам! Михай не вагався у вірі. Навпаки, він відкинув хибне комуністичне вчення та виховання.

Він був правий. Бог створив і сонце, і місяць; перше — щоб світити вдень, а друге — вночі. Бог навіть сказав, що ніч гарна. Але як підліток може відповідати на ненависть із такою зрілістю? Багато дорослих не здатні пробачити своїх ворогів або навіть просто пошкодувати їх. Сабіна захоплювалася тим, що її син досяг успіху там, де інші зазнали невдачі. Вона дивувалася його стійкості, а в його голосі чула любов і доброту.

Прогулюючись під квітучими плодовими деревами, Михай сказав:

— Ти, мамо, та й батько також — ви обрали хресний шлях як найкращий спосіб служити Богові. Я не знаю, чи обрав би його я, чи ні. Я почуваюся ближче до Бога в таких місцях, як це, де красиво, де немає страждань та приниження.

Малі діти часто радіють маленьким радощам, і Михай не був винятком. Бог посилав у його молоде життя маленькі насолоди.

— Поглянь на Божі лілії, — нагадав син Сабіні, — це не коштує грошей. Чому б просто не залишитися в саду, не вдихати запах квітів та любов Бога?

Сабіна відповіла:

— Ти знаєш, що коли Ісуса розіп'яли, Він був недалеко від саду. Що б ти зробив, якби, перебуваючи у саду, почув крики побитої невинної людини? Катівні Вакарешті та Джилави недалеко звідси. Там люди зазнають тортур у той час, коли ми милуємося квітами. Та й Міністерство внутрішніх справ зовсім поряд, на цій же вулиці.

— Тобі було дуже важко, мамо? — поцікавився Михай.

Сабіна відповіла синові так, як у молоді роки сама не повірила б:

— Михаю, ми євреї і діти Божі. Найбільше завдавали нам страждань не фізичні катування, а те, що нас зробили рабами ілюзорного світу й намагалися відокремити від духовного.

ВУРМБРАНДИ

Історія каналу показує, наскільки марною може бути праця, якщо за нею не стоїть Бог. — Михайл кивнув у знак згоди, а Сабіна продовжила. — Адже, зрештою, будівництвом каналу так нічого і не було досягнуто, як, утім, нічого не досягли ні грецькі республіки, ні перша єврейська держава, ні Римська імперія, ні єгипетські та китайські цивілізації, ні Британська імперія. Усі вони належать до світу ілюзій.

Однак тепер слова вже не мали жодного значення. Мати і син насолоджувалися залишком прогулянки в мовчанні, радіючи возз'єднанню після того, як уже було втратили надію знову бути разом.

Пізніше того ж вечора Михайл прийшов до кімнати Сабіни з книжкою «Порівняльні життєписи» Плутарха у руках. Прочитавши матері про життя Катона, він сказав, що палац тирана Сулли був нічим іншим, як місцем страти, оскільки там зазнавали тортур і помирали багато людей. Катону було тоді чотирнадцять років, як і Михаю.

Бачачи, як проносять голови знатних персон, і помітивши, як люди таємно зітхають при вигляді такого страшного видовища, Катон поцікавився, чому хтось не вб'є Суллу. Його вчитель відповів, що люди бояться тирана набагато більше, ніж ненавидять його.

Тоді Катон запропонував: «Дайте мені меч, щоб я міг убити цю людину й звільнити свою країну!»

Михайл закрив книгу й промовив:

— Катон має рацію. Я почувуюся так само, як і він. Я хотів би просто насолоджуватися життям, але іноді дивуюся, чому так багато молодих людей нічого не роблять, адже тільки один хлопчик, як я, міг би врятувати країну від тирана. Про це сказано по всьому Старому Завіту. Хіба такі думки не від Бога?

РОЗДІЛ 41

Сабіна на мить замислилася.

— У сучасних умовах це б не допомогло. І насильство — не найкращий спосіб. Ми маємо спробувати викоренити тиранію, а не вбити тирана. Ми маємо ненавидіти гріх, але любити грішника.

— Мамо, — відповів Михай, — але ж це найважче.

Сабіна кивнула й поцілувала сина на сон. *Так, це найважче!*

42

Майже через тиждень після звільнення Сабіну розбудив дзвін бухарестських дзвонів. Спочатку звук линув від соборної вежі Святого Спиридона, потім до нього приєдналися навколишні церкви та середньовічні монастирі, й дзвін злився у чудову жалобну мелодію.

Помер Йосип Сталін. Це сталося 5 березня 1953 року. Сабіна вийшла надвір і підставила обличчя під тепле сонячне сяйво. Незважаючи на те, що ця зима була найжахливішою за останні тридцять років, у повітрі, здавалося, ширяли провісники нової надії. Трамвайні вагони, як завжди, прогрімали рейками й засвистіли на повороті, ніби вони були атракціоном у парку розваг. Незважаючи на заборону публічних зборів, люди заповнили ринкові площі, щоб дізнатися, хто помер.

Сабіна йшла вулицею Перемоги, роздивляючись людей, які крокували поруч із нею. Усі магазини, школи та фабрики призупинили роботу заради важливого оголошення, яке раптово протріщало із зазвичай неробочих гучномовців. «Дорогі товариші! Трудівники Румунської народної республіки! Президія Верховної ради СРСР з глибоким сумом інформує партію та всіх румунських трудящих про те, що від тяжкої хвороби помер Голова Ради міністрів СРСР, секретар ЦК комуністичної партії, Йосип Віссаріонович Сталін. — Аудиторія з полегшенням зітхнула. — Життя мудрого вождя та вчителя народу, товариша, вірного учня та соратника великого Леніна обірвалося».

РОЗДІЛ 42

У динаміках залунала жалобна музика. Однак для Сабіни та більшості інших людей дзвін дзвонів ознаменував не смерть, а зорю нової надії. Уперше за тривалий час вона відчула полегшення. Трансляція тривала, інформуючи населення про те, що смерть людини, яка присвятила себе знищенню християнства, ознаменує богослужіння у всіх церквах.

Через роки донька Сталіна, Світлана, розкриє подробиці останнього дня життя батька¹. За її словами, Сталін помер страшною смертю. Коли в нього стався крововилив у мозок, який вразив частини мозку, які відповідають за дихання, він почав повільно й болісно задихатися. Протягом останніх дванадцятьох годин життя його дихання ставало все більш ускладненим, губи почорніли, і поступово він задихнувся. За кілька хвилин до смерті його очі розплющилися й обвели урядових чиновників, членів сім'ї, друзів і медичний персонал, які зібралися біля смертного ложа, жахливим, зловісним, жорстоким поглядом. Потім він несподівано підняв ліву руку в загрозливому жесті, вказуючи на щось нагорі, ніби проклинаючи всіх у кімнаті. Після цього він віддав дух.

Якби Сталін присвятив своє життя тому, щоб записати імена вбитих ним християн, цей атеїст усе одно не зміг би завершити свій перелік.

Повернувшись додому зі школи, Михай знайшов Сабіну на горищі, вона слухала закордонні радіопередачі про смерть Сталіна. Він приніс спеціальний випуск газети, який роздобув дорогою додому. «Скінтея», єдина в Бухаресті газета, надрукувала панегірик довжиною у цілу сторінку та статтю, в якій полум'яно оспівувався славний спадок товариша Сталіна. Плакати про цього померлого вождя комунізму супроводжували Михая скрізь, де б він не проходив.

¹ Svetlana Alliluyeva, *Twenty Letters to a Friend: A Memoir*, trans. Priscilla Johnson McMillan (New York: Harper Perennial, 2016), 10.

ВУРМБРАНДИ

На одній із радіостанцій диктор процитував вірш 14-го розділу Книги пророка Ісаї, в якому описано занепад Вавилонської імперії, яка колись поневолила євреїв: «То ти заспіваєш оцю пісню глумливу про царя Вавилону та й скажеш: «Як гнобитель минувся, минулося гноблення!»» (Книга пророка Ісаї 14:4).

— Що ти думаєш про це? — запитав Михайл після закінчення передачі.

— Я не відчуваю спраги помсти, — відповіла Сабіна. — В останні хвилини життя в серці людини, яка дивиться у вічі смерті, можуть відбутися кардинальні зміни. Однак, на жаль, у житті Сталіна такі зміни, схоже, не сталися...

Сабіні не було сумно. У Румунії настане нова ера, кінець рабських трудових таборів, тортур та багато іншого зла, породженого комуністичним режимом. Незабаром після смерті Сталіна через гостру потребу підняти рівень життя населення Румунії уряд ухвалить рішення змістити пріоритети з будівництва великих громадських об'єктів на виробництво товарів народного споживання. Сабіна співпереживала євреям, які повернулися з рабства до Єрусалима. Дочитавши останні слова статті, яку було надруковано в «Скінтеї», вона прошепотіла рядок із великодньої молитви: «Ми були рабами фараона в Єгипті, й Господь рукою всемогутньою звільнив нас».

18 липня 1953 року, через чотири болісних роки після початку будівництва, проєкт Дунайського каналу заморозили, попри те, що було завершено лише сьому частину робіт. Чутки, які дійшли до Сабіни у Тиргушорі, справді виявилися правдою. Проєкт мав продемонструвати силу комунізму, проте людські витрати на будівництво каналу виявилися приголомшливими. Казарми, добре відомі Сабіні, закрили назавжди. Крізь бетон у бараки тепер пробивалися трава та бур'яни, по підлозі повзали

РОЗДІЛ 42

змії, на яких колись полювали в'язні, щоб угамувати свій голод. Непосильна праця десятків тисяч чоловіків і жінок, яких було поневолено на берегах каналу, виявилася марною.

Румунські інженери вважали, що канал усе одно не можна було б ввести в експлуатацію. Вони попереджали, що для нього та інших іригаційних проєктів все одно виявилось б недостатньо води. Головних інженерів і планувальників цього проєкту було заарештовано. Двох із них розстріляли. Ще тридцять отримали термін до двадцяти п'яти років кожен. Будівництво каналу відновилося лише через двадцять три роки, проте цього разу не з використанням рабської робочої сили, а за допомогою найсучаснішого обладнання.

Вавилон теж колись пишався створеними ним іригаційними системами, що зрошували знамениті висячі сади. Свідками величі цього чуда світу колись були євреї. Але, подібно до руйнування персами Вавилону, Чорне море тепер знищувало канал і навіть сліду від нього не лишило.

43

Сабіна почувала себе воскреслою з мертвих. «Якщо мені вдасться вийти звідси, — мріяла вона, коли ще перебувала у в'язниці, — я буду щаслива жити на хлібі й воді всі дні мого життя».

Після майже трьох років принижень, голоду та непосильної праці мрія Сабіни нарешті здійснилася. Тепер вона насолоджувалася свободою. Зламані ребра та закривавлені пальці загоїлися. Ніякі Петри більше не кидали її в крижану річку. Майбутнє знову видавалося світлим, і вона не могла бачити тіні, яка нависала над небокраєм.

— Де ваша трудова книжка? — гаркнув чиновник урядової установи.

— Я колишня засуджена, — сказала Сабіна, якій довелося простояти в черзі більше чотирьох годин.

— Нічим не можу допомогти. Немає роботи й трудової книжки — немає й продовольчої картки.

Сабіна вийшла надвір, не знаючи, де тепер добувати їжу. Із поверненням із берегів каналу її страждання не припинилися. Комуністи конфіскували їхнє із Річардом житло на вулиці Олтені в історичному районі Бухареста, Вакарешті. Після кількох днів вистоювання в чергах та заповнення бланків Сабіні з Михаєм дозволили зайняти погано утеплене горище будинку, в якому було розташовано їхню колишню квартиру. Там не було ні води, ні туалету. Взимку там було дуже холодно, а влітку надто задушливо. Стелю вкривали плями грибка. На

хитких ліжках із вирваними пружинами було неможливо спати. Вікно виходило на цегляну стіну. Колишнім засудженим, таким як Сабіна, доводилося тулитися в непридатних для проживання перенаселених квартирах, без зручностей та опалення.

Їжі катастрофічно не вистачало, а електрику подавали рідко. Щоб придбати предмети першої необхідності, продавали сімейні реліквії. Одна з подруг Сабіни продала все своє майно — столові прибори, простирадла, килимки та книжки, щоб купити ліки для хворого батька. До Сабіни стікався потік друзів, які благаали повідомити їм щось про їхніх родичів та близьких.

— Сабіно, будь обережна у своїх розмовах, — застерігали найближчі друзі. — Тут *усюди* інформатори!

Незабаром жити з Сабіною та Михаєм прийшла трудівниця підпільної церкви на ім'я Жанетта.

Потім на їх і без того переповненому горищі оселилася Маріетта, молода жінка, яка страждала на епілепсію. Одного прекрасного дня вона з'явилася на порозі їхнього будинку з темно-синіми колами під очима, у зношеному чорному пальті. Вона простягла Сабіні й Михаю невеликий згорток, перев'язаний шнуром — дві французькі булочки, за якими вона простояла в черзі дві години.

— Як тут затишно! — вигукнула Маріетта, вдихаючи аромат картоплі, що смажилася на плиті. Разом вони розділили мізерну трапезу.

— Ну, Маріетто, як бачиш, це не будинок. Це просто старе горище, комірчина, яку колись ми використовували, щоб зберігати старі речі, коли ще жили внизу, — почала Сабіна. — Але якщо хочеш, ми могли б втиснути сюди ще одне ліжко. Думаю, ми зможемо десь знайти матрац.

Через тридцять років вулицю Олтені буде знесено, а історичні культурні та релігійні пам'ятки — стерто з лица міста, щоб

ВУРМБРАНДИ

звільнити місце для житлових багатоповерхівок та урядових установ. А поки Сабіна, її син та подруги жили на крихітному горищі за залізною завісою.

44

Коли Річард дізнався про звільнення Сабіни, у нього піднявся настрій, і він почав розмірковувати над тим, як би допомогти Султанюку. Він був готовий пожертвувати своїм здоров'ям, віддавши йому свій стрептоміцин. Пастор завів розмову зі співкамерником на ім'я Йосип, добродушним вісімнадцятирічним хлопцем, якого заарештували під час спроби додзвонитися до сестри в Німеччину. Ставши заручником у політичній грі, Йосип зазнав жорстоких тортур і був засуджений до виправних робіт на Дунайському каналі, недалеко від місця, де відбувала вирок Сабіна. Незабаром Йосип захворів на туберкульоз. Його молоде обличчя тепер було понівечене виразкою.

— Я ненавиджу Бога! — Йосип сплюнув. — Якщо будете продовжувати набридати мені своїми розмовами, покличу наглядачів. Дайте мені спокій!

Річардові було цікаво, чи справді Йосип був таємним інформатором. Якщо слідчим не вдавалося самим отримати у в'язня необхідну інформацію, до нього в камеру підсаджували «стукачів». Можливо, Йосип був одним із них. Однак Султанюк перебував у небезпеці — він міг померти будь-якої хвилини, і можливість допомогти йому була варта ризику.

Річард попросив Йосипа сказати Султанюку, що стрептоміцин йому віддав хворий, який співчував фашистам, а потім сам присягнув йому в тому, що ліки — не його. Фашист, що перебував на межі смерті, нарешті прийняв порошок, і через кілька днів його здоров'я повністю відновилося.

ВУРМБРАНДИ

— Стрептоміцин був справді не мій, він належав Богові, — згодом пояснив Річард Йосипу. — Я віддав його Богові в туйми, коли отримав його.

Цю розмову почув ув'язнений католицький єпископ.

— Пане Вурмбранде, як ви вважаєте, чи потрібно під час допитів говорити правду?

— Звичайно, ні! — відповів Річард. — Я не відчуваю докорів сумління, коли відповідаю перше, що спадає мені на думку, якщо це допоможе ввести в оману тих, хто намагається зловити у пастку моїх друзів. Невже я повинен надати їм інформацію, яку вони використають проти Церкви Божої? Я служитель Божий! Це той випадок, коли жахливе слово «*брехня*» використовується для того, що, як підказує нам інстинкт, є правильним. Я поважаю правду, але готовий збрехати, щоб урятувати друга.

— Що ж ви називаєте брехнею? — поцікавився Йосип.

— Ти хочеш почути від мене визначення? Совість того, хто керується Святим Духом, у будь-яких життєвих обставинах підкаже, що сказати й що не домовити. Адже ти не думаєш, що клятва, яку ти дав Султанюку з приводу стрептоміцину, була брехнею, чи не так?

— О, ні, — відповів Йосип і розплився в усмішці. — Це був прояв любові.

Річард вловив пом'якшення в серці Йосипа й запитав:

— Чому ти кажеш, що ненавидиш Бога?

— Чому?! — вигукнув Йосип. — Спочатку розкажіть мені, чому Бог створив туберкульоз.

— Я можу пояснити, — запропонував Річард, — якщо ти спокійно вислухаєш мене.

Йосип підпер голову рукою.

— Я готовий слухати всю ніч, якщо ви можете пояснити.

— Одна паличка живе та заквашує тісто, — почав Річард. — Інша живе та пошкоджує легені дитини. Жодна з них не знає,

РОЗДІЛ 44

що вона робить, але я схвалюю одну й засуджую іншу. Самі собою вони не є ані хорошими, ані поганими; ми визначаємо їхню корисність залежно від того, зручні вони для нас чи ні. Ми хочемо, щоб увесь всесвіт пристосувався до нас, проте ми — лише його нескінченно мала частина. Те, що ми називаємо поганим, часто є просто незавершеним добром.

— Щоб довести це в моєму випадку, доведеться потрудитися, — сказав Йосип.

— Чотири тисячі років тому жила людина на ім'я Йосип. Його продали в рабство власні брати, і він пережив у Єгипті багато несправедливості. Потім він став прем'єр-міністром і зміг врятувати свою землю та невдячних братів від голоду. Тому поки, як і Йосип, ти не знаєш кінця історії, ти не зрозумієш, чи є те, що з тобою відбувається, злом чи благом для тебе.

— А як бути тим, хто не дожив до того, щоб знову побачити свободу? — поцікавився Йосип.

— Лазар помер у злиднях і хворобах, але у притчі Ісус каже нам, що він був «віднесений Ангелами» на вічне благословення (Євангелія від Луки 16:20–22). Після смерті кожен із нас отримує свою нагороду, і лише тоді, коли ми побачимо кінець, зможемо все зрозуміти.

За кілька тижнів Йосип отримав звістку про те, що незабаром його звільнять. Його плани на майбутнє, яке він сподівався провести в Америці, залежали від опанування англійської мови, і Річард пообіцяв навчити його. Йосип дуже переживав, чи не завадить його понівечене туберкульозом обличчя у справі працевлаштування.

Річард підбадьорював юного друга:

— Російський письменник Микола Островський був сліпим, паралізованим і настільки бідним, що йому доводилося записувати свої праці на обгортковому папері. Шиллер, Шопен і Кітс, як і ми, страждали від туберкульозу. Великі люди часто були хворими.

ВУРМБРАНДИ

— Пасторе, — одного разу після довгих роздумів сказав Йосип, — якщо Ісус такий самий, як ви, то я люблю і Його.

Наглядач, який увійшов до камери Річарда, зажадав, щоб він одягнувся, а потім повів його, закутого в кайдани, коридором до великої зали, де на нього чекав відвідувач.

Крізь залізні ґрати вікна Річард мигцем побачив знайомий худий профіль.

«Мій син! Невже це справді він?!»

Протягом тривалих років Річард уявляв, що він скаже Михаю, коли побачить його знову. Він згадав про те, як Сабіна повідомила йому про свою вагітність, і про те, як молоде подружжя танцювало від захоплення, що незабаром святкуватиме появу на світ свого первістка. Що думає Михай про батька? Чи впізнає його?

У кожному кутку кімнати для побачень стояли наглядачі, пильно спостерігаючи за перебігом розмови. Однак тієї миті для Річарда зникло все: стіни, вікна, слідчі, які прослуховували їхню розмову з метою отримати інформацію. Тут були лише дві людини: худий зарослий батько та його улюблений син.

Річард здивовано дивився в очі Михаю. Коли батька заарештували, хлопчикові виповнилося лише дев'ять років. Тепер же, через шість років, його син був уже майже чоловіком. У нього навіть побрилися молоді вусики.

— Мама каже, що навіть якщо ти помреш у в'язниці, ти не маєш сумувати, бо ми знову зустрінемося в раю.

— Як вона? — спитав Річард. — Чи достатньо вдома їжі?

— У неї знову майже все гаразд, — запевнив син батька. — У нас є їжа. Наш Отець дуже багатий.

Михай пересипав розмову віршами з Біблії, видаючи наглядачам мало інформації про Сабіну. Річард був

РОЗДІЛ 44

схвильований, почувши, як Бог захищає його сім'ю. На відміну від дружин сотень інших ув'язнених, Сабіна не подала на розлучення. Радісні новини виявилися сильнішими ліками, ніж стрептоміцин. Незалежно від того, скільки років темряви на нього чекало, тепер Річард міг витримати залізну хватку комунізму, знаючи, що його дружина і син нарешті в безпеці.

45

Здоров'я Сабіни потроху покращувалося. Однак кожне глибоке зітхання все ще завдавало сильного болю під зламаними ребрами. Лікарі, здивовані тим, які катування Сабіна пережила під час ув'язнення, запевняли, що біль носить тимчасовий характер і найближчими місяцями вщухне.

Одного ранку, проходячи вулицею Олтені, Сабіна помітила пошарпаного чоловіка маленького зросту з рідким волоссям. Він пильно глянув на неї, перш ніж зачепити її плечем. Сабіна не звернула на це особливої уваги, поки через кілька хвилин не засунула руку в кишеню, де знайшла акуратно складену записку.

«Мабуть, це він сунув її мені в кишеню!» — подумала жінка. Вона піднесла її до світла і прочитала: «І буде в той день, як Господь дасть тобі відпочинок із терпіння твого та з неспокою твого, та з праці тяжкої, яку ти був мусів робити...» (Книга пророка Ісаї 14:3).

«А може, та людина — ангел?»

Цього Сабіна не знала, проте відчувала любов, якою віяло з записки. Куди б вона не подивилася, скрізь бачила Божу милість. Яким невідомим благословенням став для неї Бухарест! Коли вона бачила на вулицях перехожих, її серце сповнювалося радістю. Боротьба досі не закінчилася, як не закінчилася і підтримка від членів підпільної церкви, що її Бог так учасно посилав їй.

Лише через роки Сабіна дізнається назву руху християнського опору, частиною якого стала. Підпільна церква, що діяла прямо

в залізному кулаку комунізму, не мала офіційної назви. Вона не могла похвалитися ні величними соборами, ні церквами зі склепінчастими стелями. Її пастори не носили ні химерних мантий, ні особливого клерикального одягу. Їх не можна було розрізнити ні за саном, ні за отриманими ними науковими ступенями. Члени підпільної церкви не дотримувалися комуністичних законів, і це було їхньою єдиною відмінністю. Вони були послідовниками Христа, які виконували свої обов'язки у страху Божому й послуху Святому Письму. Ні більше, ні менше.

Підпільна церква існувала завжди. Протягом усієї історії церкви через загрозу покарання безліч християн не могли поклонитися вільно, як хотіли. Упродовж століть цілі громади ризикували життям, збираючись для поклоніння єдиному істинному й живому Богові в підпіллі.

Сабіна знала, що доти, доки існують уряди, які переслідують християн, існуватиме і підпільна церква. Після звільнення вона свідчила навколишнім про те, що Бог учинив у її житті. Тим, хто відчував страх, вона пояснювала, що насправді християни є вільними, вони громадяни міста, будівельник та архітектор якого Бог. Навчання людей цій істині й стало основним служінням Сабіни, а роки її ув'язнення лише додали її посланню достовірності.

Чимало колишніх друзів Сабіни тепер уникали її і, боячись утратити роботу, не сміли навіть підійти до її будинку. Інші, коли чиновники запитували їх, чи знайомі вони із Сабіною, заперечували навіть це.

Якось, проходячи повз університет, в якому навчалася в юності, Сабіна зустріла викладача, якого дуже добре знала. Вона оклинула його, щоб привітати, саме тоді, коли повз нього проходив його колега.

— Ви помилилися, громадянко. Я не знаю вас! — відповів Сабіні професор і відвернувся, соромлячись подивитися їй у вічі.

ВУРМБРАНДИ

Церкву Вурмбрандів тепер очолювали два молоді лютеранські пастори. Вони намагалися керувати зібранням у міру своїх здібностей, проте їхнє вчення ґрунтувалося на книгах, а не на тюремних стражданнях. Вони мали великі знання історії попередніх епох, але коли доводилося застосовувати ці знання в умовах комуністичної Румунії, їм було важко впоратися.

На відміну від них Сабіні вдавалося підтримувати та надихати братів та сестер. Іноді її бентежило те, що так багато віруючих стукали за порадою саме у її двері. Однак вона завжди відчиняла їх, щоб підбадьорити стурбовані душі, які потребували поради, втіхи та молитви.

До віруючих, які постраждали за віру, християни в Румунії ставилися з особливою повагою. Як і за часів ранньої церкви, переслідуваних батьків і матерів підносили на п'єдестал. Їм поклонялися як героям віри, як святым. Кожне слово, що виходило з уст Сабіни, сприймалося як істина Євангелії. Але вона опиралася людській славі та ідолопоклонству й забороняла людям ставитися до себе з перебільшеною повагою, нагадуючи, що вона лише слуга Христа.

Сабіна знала, що мученики не роблять істину — істина робить людину мучеником.

— Мамо, із мене досить. Я більше не піду до школи! — того дня Михайл повернувся додому рано з пораненим поглядом і твердим рішенням ніколи більше не повертатися туди, звідки він щойно пішов.

— Що означає «із мене досить»? — здивовано перепитала Сабіна.

— Я більше не піду туди!

— Але ж ти маєш здобути освіту! — Сабіна не розуміла сина.

— Тільки не там! — відрізав Михайл.

Михай пояснив Сабіні, що у школі його кандидатуру запропонували висунути для вступу до лав піонерської організації. Цієї честі могли удостоїтися лише найкращі учні. Однак, вступивши в піонери, він мав носити червоний галстук. Михай категорично відмовився.

— Я не носитиму червоного галстука! — відрізав він. — Це символ партії, яка тримає мого батька у в'язниці.

Учителька, також єврейка, боячись утратити роботу, вилаяла Михая й відправила додому. Сабіна знала, що синові необхідно здобути освіту, і переконала його наступного дня повернутися до школи.

Більшість викладачів, особливо євреї, ненавиділи свою роботу, тому що не могли вільно викладати свій предмет. Їх змушували додавати до планів уроків комуністичну пропаганду. Сабіна знала, що насправді Румунія ніколи не була комуністичною країною, вона була країною, яку пригнічували комуністи.

Наступного дня учителька Михая, обійнявши його, дозволила повернутися до класу. Вона була готова до наслідків. Відтоді вона завжди захищала Михая. Інші вчителі знали, що Михай був сином політв'язня, і поважали його за мужність. Іноді він навіть наважувався виступати проти атеїстичної пропаганди. Часом він програвав суперечки, але лише тому, що не міг іще, як дорослий, встежити за поворотом думки та доказів учителів. Проте він знову й знову ставав на захист своєї віри.

Тоді, коли Сабіна перебувала у в'язниці, Михай залишився під опікою «тітки Аліси», учительки недільної школи.

— Поки ти побудеш моєю мамою, — сказав їй Михай.

Аліса дбала про сина Сабіни відтоді, як йому виповнилося одинадцять років. Колись вона була керівником відділу освіти, проте після відмови вступити до комуністичної партії її

ВУРМБРАНДИ

звільнили. Аліса перебивалася репетиторством з французької та підготовкою учнів до іспитів.

Дізнавшись про тяжке становище Аліси, одне літне подружжя здолало дводенний шлях, пробираючись манівцями до Бухареста, щоб уникнути викриття, і віддало їй більшу частину своїх заощаджень. Пані Михайловичі, ризикуючи життям, пройшла десятки кілометрів від свого села до Бухареста пішки з мішком картоплі, щоб віддати Алісі все, що в неї було, і тим самим допомогти їй прогледувати Михая. Про її візит стало відомо міліції, і жінку так сильно побили, що вона більше не змогла оговтатися від травм.

Бідність Аліси не завадила їй прийняти Михая у свою сім'ю, незважаючи на те, що їй і так доводилося самотужки дбати про літнього батька. Усі троє мешкали в одній кімнаті. Жінка з любов'ю витрачала ті лічені копійки, які їй вдавалося заробити, на потреби своїх утриманців.

Аліса дбала і про інших дітей, чиї батьки перебували у в'язницях або яких було вбито. Сміливість та мужність цієї жінки врятувала багатьох неповнолітніх, які жили на вулицях, голодували й могли б померти.

Завдяки Алісі Михай змів зустріти Сабіну після звільнення словами:

— Мамо, я на вашому з батьком боці. Я люблю Господа!

Відвідування школи було важким випробуванням для Михая. У всі предмети було додано атеїстичну пропаганду — від точних наук до літератури. Дітям промивали мізки, демонструючи численні фільми. Під час пропагандистських виховних годин християнство висміювали. У кожній школі існував «куточок безбожника», де виставляли фотографії та книги з кольоровими ілюстраціями, що висміювали священників та пасторів, які вели аморальне життя.

Сабіна намагалася допомогти Михайю протистояти пропаганді, якою його обробляли у школі. Сама колись атеїстка, вона знала,

як боротися із промиванням мізків. Колись Річард допоміг Сабіні подолати власні сумніви.

Він сказав, що ніхто не потребує доказів існування природи. Духовні істоти усвідомлюють приховані реальності, які так само реальні, істинні та доказові, як і все, що відбувається у природі.

Святого Духа, наприклад, не можна побачити очима. Але ні один християнин, сповнений Духа, не сумнівається у Його існуванні. Ісус порівнював Духа з подихом вітру: «Дух дихає, де хоче, і його голос ти чуєш, та не відаєш, звідкіля він приходить, і куди він іде. Так буває і з кожним, хто від Духа народжений» (Євангелія від Івана 3:8).

Сабіна не могла бачити вітер, як і не могла заперечувати його подих. Так само вона сподівалася вселити в Михая віру й навчити бачити невидиме. Вона хотіла укріпити його віру, щоб та, як вітер, могла виявитися під час випробувань та допомагати йому вистояти.

— Церква має як тілесний, людський бік, так і святий, божественний, — невпинно повторювала синові Сабіна в особливо важкі для нього дні. — І таку ж двоїсту природу має кожен християнин. А Божа сила в ньому проявляється через покаяння та прощення.

Вурмбранди знали багатьох пасторів, які впали у тяжкий гріх, проте Сабіна нагадала Михаю, що у шкільній літературі ніколи не розповідається про каяття цих священнослужителів. «Вони показують лише їхню гріховну сторону, але приховують позитивну, — зазначила вона. — Будь-яка людина може припуститися помилки. Але коли ми шкодуємо про скоєне й розкаюємося, у нас сяє Божа благодать».

Якось у школі вчитель сказав класу, що цар Давид був убивцею та перелюбником. Повернувшись додому, Михайл запитав:

— А чому цар Давид захотів одружитися з дружиною Урії?

— Біблія не приховує правди, — відповіла Сабіна. — Вона розповідає про те, що люди можуть грішити й припускатися

ВУРМБРАНДИ

помилку. Але коли ти добре замислишся, то зрозумієш, що саме комуністи брешуть та спотворюють факти.

Життя кожної матері-християнки було полем бою. Кожен вечір їм доводилося відвойовувати у серцях своїх дітей позиції, що їх протягом дня займали комуністи. Вороги перебували у всеозброєнні: вони пропагували атеїзм у школах, через літературу, по радіо та телебаченню. Однак у Михая була зброя, набагато потужніша, ніж усе це — приклад християнства в дії, який подавала його мати. Теорії та філософії можна оскаржити, проте ніщо не може спростувати силу молитви матері.

Сабіна та інші християнки навчилися бути жорсткими, як воїни на полі битви. І якщо вони не могли вести бій із ворогом на лінії фронту, то обов'язково мали перемогти його вдома.

Самі зазнаючи переслідувань, члени підпільної церкви ніколи не забували допомагати осиротілим дітям.

Деякі християни виїжджали з Бухареста, боячись, що їх змусять стати інформаторами. Інші, проте, піддалися тиску. Примус зраджувати інших християн став у Бухаресті настільки нестерпним, що до Сабіни часто приходили християни, щоб сповідувати свої злочини і просити пробачення.

— Ми в пастці, — говорила одна жінка. — Ми любимо Господа. Ми любимо тебе й Михая, але ми не в змозі протистояти загрозам та шантажу.

Сабіна слухала її зізнання:

— Мій чоловік втратить роботу або, ще гірше, його заарештують. Нас змушують повідомляти про всіх, хто відвідує церкву, а також про те, що говорять парафіяни. Ми намагаємося розповідати лише те, що не завдасть вам шкоди, але вам треба бути дуже обережними!

Комуністи розділили домівки, нацьковуючи членів сім'ї одне проти одного. І якщо їм не вдавалося змусити дитину нашіптувати на своїх батьків, вони знаходили цікавого сусіда, колегу або друга, який був готовий зрадити своїх ближніх. Секурітате збирала велику кількість інформації про кожную подробицю життя Сабіни: про їжу, яку вона купувала, про те, що вона готувала, куди ходила, якими вулицями пролягав її маршрут, про людей, із якими вона розмовляла впродовж тижня. Дівчат допитували про юнаків, із якими вони зустрічалися. І всю цю інформацію ретельно документували, щоб потім на її основі арештувати та ув'язнювати християн.

Основною реакцією церкви на ситуацію, що склалася, стала підпільна діяльність. Тому за комуністичної системи багато тисяч таємних дітей-християн носили червоний галстук. А дорослі обіймали високі державні посади. Вони їхали у віддалене місто, де їх ніхто не знав, щоб пастор таємно здійснив християнський обряд одруження чи хрещення їхніх дітей.

Усюди були інформатори. На горище до Сабіни їх приходило сотні. Вона завжди говорила їм: «Доведіть щирість свого каяття й розкажіть про те, як за нами здійснюється спостереження. Назвіть імена офіцерів, яким ви надавали інформацію. Розкажіть, де і коли ви зустрічаєтеся з ними».

Інформація, яку Сабіна діставала від інформаторів, які розкаювалися, допомагала врятувати багато життів християн і запобігти сотням арештів. Сабіна створила таємну групу, яка поставила собі на меті — не дати комуністам вистежувати християн. Разом з іншими членами підпільної церкви Сабіна стежила за діями представників органів безпеки й попереджала сім'ї християн, перш ніж ставало надто пізно. Вона очолювала стеження за співробітниками Секурітате на вулицях, фотографувала їх та вивчала їхні контакти.

Вистежити полковника Ширкану, який очолював роботу, спрямовану проти підпільної церкви, було вкрай ризиковано,

ВУРМБРАНДИ

однак Сабіна стежила за ним так само наполегливо, як і він за нею. Щодня вона виходила з дому в один із ним час, невпинно спостерігала за його діями й вивчала його звички. Зрештою, коли Сабіні вдалося встановити велику мережу його контактів, її нетрадиційні методи спрацювали, і безліч пасторів та сімей, які в іншому разі зазнали б допитів, вдалося врятувати. Сабіна вважала, що церкву потрібно захищати будь-якою ціною, навіть якщо для цього доведеться по одному вистежувати всіх інформаторів.

Михай також став ідеальним розвідником. Будучи ще підлітком, він не цікавив Секурітате, але його вуха завжди були на сторожі, а очі вбирали все. Михай спостерігав за інформаторами й переказував почуте й побачене матері. Сам переживаючи звичайні для підлітка труднощі, він допомагав зміцнювати підпільну церкву й надихав багатьох.

Обоє — і Михай, і Сабіна — знали, що будь-яка помилка, велика чи мала, може призвести до їхнього тюремного ув'язнення або до чогось гіршого...

46

Якось Михай повернувся зі школи, заливаючись сміхом, коли ж Сабіна поцікавилася причиною веселощів, розповів матері жарт:

— Гітлер, Наполеон та Александр Македонський у пеклі взяли вихідний, аби подивитися парад, що проходив на Червоній площі у Москві. Коли повз Гітлера проїжджали колони танків, він сказав: «Якби я знав, що Радянська армія настільки сильна, я ніколи не напав би на Союз». Александр Македонський зауважив: «Якби в мене була така армія, як ця, я завоював би весь світ». А Наполеон, відірвавшись від читання радянської газети, промовив: «Якби всі газети були такі слухняні, як «Правда», світ ніколи б не дізнався про те, що сталося під Ватерлоо!»

Сабіна знала, що Михай почув цей жарт не від вчителів, і всміхнулася. Закінчивши навчання у школі, її п'ятнадцятирічний син не міг продовжувати здобувати освіту: діти політичних ув'язнених не мали права навчатися у виші. Тому в нього з'явилася маса вільного часу.

Якось давній друг Річарда почув, як Михай грає на фортепіано, і запропонував йому роботу настроювальника.

— Я налаштовую інструменти у Державному оперному театрі, — сказав він. — Мені потрібен помічник із тонкими пальцями та гарним слухом.

Михай мав і те, й інше. Щоб влаштуватися на цю роботу, йому довелося заповнити анкету, що складалася з шістнадцяти

ВУРМБРАНДИ

сторінок. Від нього вимагалось вказати адреси двох сусідів на кожній вулиці у кожному місті, де він жив за останні двадцять років.

— Підготуйте сусідів, щоб вони знали, що сказати, коли до них прийдуть із Департаменту безпеки, — попередив настроювальник.

Одним із питань в анкеті було: «Чи був ваш батько заарештований?» Михай на мить замислився й написав: «Ні», тихо прошепотівши: «Його *викрали* на вулиці. Це не арешт».

Михай працював настроювальником музичних інструментів із зарплатою, яка становила для їхньої зубожілої сім'ї величезну суму. Він також отримав продовольчу картку, що дозволяла купувати хліб та інші продукти. Через кілька місяців друг батька виявив, що у Михая чудовий слух і він легко визначає ноту та тональність.

— Він робить свою роботу краще, ніж я, попри те, що я працюю тут уже сорок років! — якимось сказав він Сабіні.

Однак через вісімнадцять місяців Михай утратив роботу. Хтось повідомив владним органам, що він син політв'язня, і в настроювальника не було вибору, окрім як звільнити його. А втім до цього часу юнак уже став спеціалістом із ремонту різноманітних музичних інструментів, набув власне коло клієнтів серед музикантів Бухареста й продовжував заробляти гроші для сім'ї.

Щоб утримувати сім'ю, Сабіна також шукала різноманітних випадкових заробітків. Спочатку це була артіль із розведення шовкопряда, про яку Маріетта прочитала в журналі: «Вирощування шовкопряда в домашніх умовах стане доповненням до ваших прибутків і сприятиме будівництву соціалізму».

Михай не міг стримати усмішку.

— Маріетта, мабуть, спить і бачить себе у шикарній вечірній сукні з доморощеного шовку!

— Ні, серйозно, — наполягала Марієтта, почувши його слова. — Шовк дорого коштує!

Михай потягнувся до журналу й промовив:

— Так, але все, що ви виростите, доведеться здавати у державну артіль. Як ви вважаєте, скільки вам платитимуть? А де ми триматимемо цих черв'яків? Якщо ви гадаєте, що я погоджуся їсти за столом, на якому стоятиме коробка брудних старих шовкопрядів, то ви глибоко помиляєтесь.

Усі засміялися.

— Ми могли б їх тримати під твоїм ліжком, — запропонувала Сабіна.

— Може під *твоїм* ліжком, — відказав Михай.

Проте Вурмбранди вирішили вирощувати черв'яків-шовкопрядів на кухонному столі. Михай почав уголос читати інструкцію:

— Перед тим, як перетворитися на метелика, шовкопряд створює навколо себе кокон, при розмотуванні якого утворюється шовкова нитка завдовжки багато сотень метрів. — Він замовк і стривожено поглянув на Сабіну: — Тут розмотувати буде трохи незручно, правда?

Сабіна тримала личинок шовкопряда у картонній коробці з пробитими у верхній частині отворами. Попелясто-сірі гусениці довжиною близько семи сантиметрів харчувалися листям шовковиці, які Михай збирав на сусідньому цвинтарі. Із вражаючою швидкістю поїдаючи листя, гусениці загорталися у свій шовковий кокон.

Сабіна розмотала шовк із ста коконів і здала в артіль.

За всю роботу вона отримала суму, якої виявилось достатньо для придбання продуктів лише на два дні.

47

Після вирощування шовкопрядів Сабіна розпочала іншу роботу — виготовлення швейних та в'язаних виробів. Гроші, які Михай заробляв налаштуванням музичних інструментів, доповнювали бюджет сім'ї, і таким чином Вурмбрандам вдавалося відтермінувати виселення з квартири.

Того року відбувався Міжнародний фестиваль молоді. З різних країн світу до Бухареста почала з'їжджатися комсомольська молодь. За три місяці до початку фестивалю з магазинних полиць зникла їжа. По вулицях потягнулися нескінченні черги голодних людей. Лише після тривалих пошуків та вистоювання у чергах Сабіні вдавалося роздобути шматочок вершкового масла чи трохи борошна.

На початок фестивалю полиці магазинів раптово наповнились широким асортиментом товарів. Протягом трьох днів делікатеси, екзотичне м'ясо та овочі були на кожному столі. Румуни не їли так ситно ще від довоєнних часів!

— У гастрономі я бачив коробки з фігами, — вигукував Михай, — і цукерки, загорнуті в золоті обгортки!

Сабіна намагалася годувати Михая найкращою їжею, бо знала, що достаток триватиме недовго. Після закінчення фестивалю протягом кількох місяців дефіцит продуктів був ще гіршим, ніж до нього. Влада Бухареста витратила всі резерви, сподіваючись змусити іноземних гостей подумати, що румуни щодня харчуються вдосталь. Ніщо не було так далеко від істини...

Порядні сім'ї змушені були красти їжу, щоб не дати своїм дітям померти. Робітникам фабрик місяцями затримували зарплатню. Бухарест повернувся у свій звичайний стан: знову перетворився на місто, сповнене брехні та доносів.

Оскільки дедалі більше заарештовували пасторів, на плечі їхніх дружин лягало багато роботи у підпільній церкві. Як і Сабіна, десятки жінок стали служительками-самоучками, які вчилися проповідувати прямо в час проповіді, щоб продовжувати працю своїх чоловіків. З усіх куточків країни до Бухареста з'їжджалися жінки, щоб попросити поради чи допомоги. Під одягом вони перевозили християнську літературу. Потім, сховавшись від сторонніх поглядів, вони запам'ятовували її зміст та переказували його під час проповіді.

Щоб комунізм розвалився, цінним був кожен боєць-християнин, незалежно від того, чоловік це чи жінка. І коли, щоб нести смолоскип істини, не вистачало чоловіків, їхнє місце посідали жінки, і світло Євангелії продовжувало сяяти.

У християн були свої сигнали. Уночі у вікні запалювалася свічка. Тоді брати й сестри піднімалися сходами й ледве чутно стукали у двері. Вони заходили до маленької кімнати. У льохах та на затхлих горищах підпільна церква збиралася для поклоніння, співу та проповіді. Там було замало кисню навіть для того, щоб горіла лампа. Вона ледь мерехтіла, відтак кімната, в якій поклонялися діти Божі, була напів темною. Жодне місце, навіть найтемніше і найогидніше, не було занадто незручним. Ісус, Світло світу, може освітити найтемніші горища та підвали.

Переслідування церкви дедалі більше нівелювало міжконфесійні межі та відмінності. Під загрозою тортур не мало значення, до якої церкви належить людина: католицької, православної, лютеранської чи методистської. Божим людям

ВУРМБРАНДИ

удалося збудувати міцніші мости, ніж стіни, які колись їх розділяли. За часів комунізму християнство в Румунії стало таким, яким воно було у перші кілька століть після смерті Христа.

Після зустрічі Сабіни з пастором Греку змінилося її розуміння тактики розвитку церкви за умов комуністичного панування. Греку був служителем дозволеної та контрольованої державою церкви, ліцензію на проведення богослужінь якій дали лише тому, що він був відомим через своє зловживання алкоголем.

Священники, які п'ють, були чудовими прикладами порочності християнства в очах комуністів. Плакати з їхнім зображенням виставляли на загальний огляд, а в навчальних закладах демонстрували ілюстрації з книжок. Проте владі не було відомо, що Греку вживав алкоголь лише для того, щоб замилувати очі комуністам. Його порок був чеснотою. Він допомагав не викликати підозри й продовжувати своє справжнє, підпільне служіння.

Пастор Греку став головним натхненником та підтримкою Сабіни. Він ніс підпільне служіння, яке виходило далеко за межі, які встановила держава. Греку вчив дружину Річарда, як запозичувати тактику проникнення в організації-конкуренти, якою користувалися комуністи. Досі вони проникали в церкви та семінарії, до лав священнослужителів, тепер же настав час церкви. Тепер церкві належало проникнути до лав інфільтраторів.

— У Євангелії від Матвія, 21:13, Христос назвав храм вертепом розбійників, — одного разу пояснив пастор Греку Сабіні, — але після Його смерті та воскресіння апостоли навмисно продовжували нести там служіння. Нестандартні обставини потребують нетипових дій.

Проте Сабіна вагалася і ніяк не могла наважитися.

— Багато наших братів і сестер опиняться перед моральною дилемою. Ставши членами комуністичної партії, вони будуть змушені чинити так, як не личить християнинові. Віруючі люди обов'язково видадуть себе, і їх буде виявлено протягом місяця.

Пастор згідно кивнув.

— Деякі з них можуть виявитися добрими акторами. Молодим це буде набагато легше. Для них не стане проблемою вступити до комсомолу. Потім піти на роботу в міліцію. А звідти — до Департаменту безпеки та в партію, — переконував Сабіну пастор Греку.

Перебравши в пам'яті кожного потенційного добровольця, Сабіні вдалося набрати лише жменьку тих, кому можна було б довірити таку місію, адже вона могла коштувати їм свободи і навіть життя. І якщо вони приймуть виклик, то їм доведеться зайти глибоко на територію ворога, де підпільна церква не зможе їх захистити. Тут не можна допустити зради, оскільки на кін поставлено безліч життів. Лише один зі ста членів церкви знав про таємний план Сабіни.

Якось увечері в розмові з Сабіною у неї вдома Греку висловив сумнів, чи не заперечуватимуть батьки, щоб їхні діти взяли на себе настільки небезпечне завдання.

Сабіна відповіла:

— Коли я навчалася у школі, нам розповідали про короля Стефана Великого. Після того, як його поранили на полі бою, йому вдалося дістатися до воріт свого замку. Коли він постукав, його мати запитала: «Хто там?» «Це ваш син, Стефан!» — відповів король. «Ти не можеш бути моїм сином. Мій син ніколи не залишив би свою армію на полі бою й не утік би. Я не хочу тебе знати!»

Сабіна знала багатьох матерів, готових пожертвувати навіть своїми дітьми заради служіння Божому Царству.

— Вони мають бути цілковито віддані Богові!

— Я знаю, як вони почуватимуться, — відповіла Сабіна. — Якби комуністи довели мені, що Річард помер у в'язниці, я б не лише засмутилася, а ще й пишалася б. Якщо мати пишається сином, який умирає за свою країну, наскільки більше вона може пишатися сином, який став мучеником за Ісуса Христа!

ВУРМБРАНДИ

Ці відважні слова підбадьорили Греку.

— Померти, принаймні, це швидкий процес, — сказав він.

— Але ж є й інші форми мучеництва.

— Так, їх безліч, — зазначила Жанетта. — І пожертвувати своєю внутрішньою цілісністю та християнською репутацією буває набагато складніше, ніж пожертвувати волею чи, можливо, навіть життям.

Пастор Греку встав, збираючись іти, але ще раз глянув на двох мужніх жінок:

— Як дивно, мабуть, жити у світі, де за віру людині не доводиться платити високу ціну!

48

Якось Сабіну відвідала подруга Марієтти, вісімнадцятирічна Труді, тиха, розумна й красива дівчина з темним пухнастим волоссям та блискучими очима, які привертали увагу навколишніх.

— У в'язниці, — сказала їй Сабіна, — наглядач говорив нам, перш ніж почати бити: «Ви хотіли стати мучениками, отож тепер страждайте!» І ми страждали. Але навіть у найгірші часи наші серця були сповненими радості, оскільки ми знали, що страждаємо за Ісуса як перші християни. — Труді слухала уважно. — Однак тепер у наших силах зробити щось більше. І ти, Труді, можеш нам у цьому допомогти.

Труді не боялася ризикувати життям заради Бога. Вона мала струнку фігуру та міцне здоров'я. Поведінка дівчини переконувала Сабіну, що вона — не та людина, яку можна легко зламати. Будучи старшою дочкою у великій родині, вона протягом багатьох років доглядала своїх братів і сестер, які часто хворіли, і була відома своєю сміливістю та співчутливістю.

Сабіна пояснила Труді, що підпільній церкві потрібні дівчата, які повинні вступити до комсомолу.

— З'явилася чудова нагода, — сказала вона, — і нею необхідно скористатися. — Очі дівчини засяяли від хвилювання. — Полковник Ширкану, який служить у Департаменті безпеки, попросив свого сержанта знайти дівчину, яка б допомагала з роботою по дому. У них великий будинок в одному з найкращих кварталів міста. Його дружина досить екстравагантна та

ВУРМБРАНДИ

дурна, проте досить добра. Якби ти влаштувалася на це місце через службу зайнятості, то могла б здобувати для нас багато корисної інформації.

Труді нічого не відповіла. Вона слухала з величезним інтересом.

— Вони нічого не запідозрять, — насамкінець промовила Сабіна. — Сержант попросив дружину попитати серед подруг. І вона сказала нам. Ніхто не знає, що вона є християнкою.

— Але що я маю робити?

— Спершу нічого. Влаштуєшся, звикнеш. Краще познайомишся з усіма в домі. Я помітила, що люди люблять розповідати про свої проблеми. Пам'ятаєш, як літня пані Томазіу вчора показувала нам своє варикозне розширення вен?

Дівчина хвилинку поміркувала над словами Сабіни, а потім мужньо взяла на себе це завдання.

Труді вдалося влаштуватися на роботу у будинок полковника Ширкану. Минули місяці відтоді, як дівчина стала домашньою працівницею, і Сабіна почала хвилюватися про її безпеку. Незабаром Труді передала Сабіні термінове повідомлення через учительку, пані Ландауер.

Труді чула, як по телефону Ширкану згадав ім'я пастора-інформатора, котрий часто приходив на зустрічі. *«Невже він зрадив нас?!»* — запитувала себе Сабіна. Незабаром той пастор прийшов до Сабіни і розповів, що перебуває під загрозою тривалого ув'язнення та що його здоров'я погіршується, і це змусило його співпрацювати із Ширкану. Глибоко засоромлений, він покинув Бухарест і більше ніколи туди не повернувся.

Після цього Труді повідомила ім'я студентки, яка також могла бути інформаторкою. Коли Сабіна запитала дівчину про це, вона спочатку все заперечувала. Сабіна поклала руку їй на плече й сказала:

— Будь ласка, будь чесною. Ми добре знаємо, до якого тиску вони вдаються. Багато людей із власної волі зізналися нам у тому, що їх змушують писати доноси. Ти можеш розповісти нам, своїм друзям, про все, що сталося.

Студентка не витримала й стала навколішки поруч із Сабіною.

— Я ішла вулицею, — пояснила вона, — коли поруч зупинився автомобіль і двоє чоловіків сказали: «Ми з міліції. Сідай». Вони нікуди не відвезли мене, просто возили містом протягом кількох годин. Вони казали, що я маю щотижня повідомляти їм про все, що відбувається і про що говорять у вашому домі та в церкві. І якщо я відмовлюся, сказали вони, з моєю сім'єю станеться непоправне.

Вона клялася, що не повідомила нічого, що могло б зашкодити підпільній церкві, але Сабіна могла лише сподіватися на це...

Знову й знову Труді надавала найціннішу інформацію. Однак найефектнішим її даром виявилася здатність перетворити будинок полковника на таємний притулок для тих самих людей, яких він намагався вистежити. Труді повідомила Сабіні, що тепер, коли Ширкану видерся високо по комуністичних сходах, його родина стала користуватися величезними привілеями. Він возив дружину та дітей на тривалий відпочинок у гори та на море. А вдома як сторожа залишав Труді, якій довіряв. Пані Ширкану називала дівчину «своїм маленьким скарбом».

«А чому б не провести зустріч тут, у будинку Ширкану? — одного разу написала Сабіні Труді. — Вони далеко, протягом кількох днів їх не буде, а будинок великий і з кількома виходами. Ніхто нічого не запідозрить».

Пропозиція Труді захопила Сабіну. І насправді, кому на думку могло спасти, що християни надумують проводити свої таємні зустрічі в будинку людини, яка очолює боротьбу з ними?

У призначений вечір до будинку, явно нервуючи, один за одним через певні проміжки часу прибули Сабіна та ще пів десятка керівників підпільної церкви. Усміхнена Труді

ВУРМБРАНДИ

зустрічала гостей так, ніби будинок належав їй. Керівництво підпільної церкви не звикло до особливої розкоші, і будинок став їм бажаною відмінністю від темних сирих підвалів, у яких вони зазвичай зустрічалися.

Щоразу, коли Ширкану від'їжджав у відпустку, Труді влаштувала в будинку ворога церкви найбагатолюдніші в усьому Бухаресті богослужіння.

49

Сабіна дорожила Біблією, яку Річард подарував їй 1938 року, в рік її навернення до Господа. Кожна друга сторінка в ній була чистою для нотаток, і протягом багато років Сабіна записувала там свої думки, коментарі та духовні одкровення. Це був свого роду щоденник, книга, присвячена головним віхам її духовного життя. Багато нотаток було зашифровано, щоб представники влади не могли прочитати їх, якщо Біблію все ж конфіскують.

Під час різних зустрічей із християнами Сабіну розпитували про час, який вона провела у в'язниці та на каналі. Спочатку спогади були надто жакливими, щоб про них говорити. Їй було не до снаги підібрати потрібні слова. Але помалу Михайл допомагав матері переосмислити її переживання й почати про них розповідати. Йому вона говорила про те, як її били, як кидали в Дунай і змушували носити важке каміння, як, щоб вижити, вона змушена була їсти траву та змії.

— Як ти могла пережити все це і не здатися, не зректись Христа? — якось запитав Михайл.

Сабіна відповіла йому, сказавши, що на івриті деякі події з майбутнього описано у перфектному часі, яким зазвичай позначаються дії, що відбулися і які завершено на час оповіді. У 53-му розділі Книги пророка Ісаї таким чином передбачено прихід Месії та Його страждання. Хоча пророцтво було написано за вісімсот років до пришествя Христа, про події йдеться так, ніби це відбувається в минулому, а не в майбутньому. Коли під час Свого земного служіння Ісус прочитав пророкування про

ВУРМБРАНДИ

Свої тяжкі страждання, Він, безперечно, помітив час, у якому вжито дієслова. Він читав про ці події на івриті, ніби вони вже сталися, але досі чекали на Нього в майбутньому.

— Саме так я почувала себе під час страждань, — згадує Сабіна. — Я відчувала радість від вічної присутності Святого Духа. Я перебувала в райському місці, з якого ніхто не міг мене викрасти. Де були страждання, через які мені судилося пройти? Найбільш недоторканна частина мого розуму стверджувала, що вони належать до минулого. Я пережила страждання давно, тоді як справжньою реальністю була радість від близькості до Господа.

Якось Сабіна з ностальгією перегортала сторінки своєї Біблії, перечитуючи нотатки, які колись написала про Річарда. Якоїсь миті їй почало здаватися, що вона чує його молитви та відчуває його присутність у кімнаті. Вона уявила, як його висока постать схилилася над нею, і майже відчула дотик його губ, майже почула слова підтримки. Усе життя Сабіна зберігала дорогу їй зношену священну книгу, дорогоцінний конспект усього, чого її навчив Бог.

Біблії були рідкістю у підпільній церкві, і багато християн приходили на горище Вурмбрандів лише для того, щоб послухати, як Сабіна читає Слово Боже. Через її збільшувану популярність відвідування таємних зустрічей і зібрань підпільної церкви ставало все небезпечнішим. Вона рідко могла вийти на околиці, щоб не помітити за собою стеження.

Однак на Михая не поширювалася популярність матері, він міг бути присутнім як на таємних, так і на відкритих зустрічах, багато з яких відбувалися під виглядом свят. До тридцяти молодих людей збиралося в будинку чи у великій квартирі. Заходячи до помешкання, ще в коридорі, вони шумно вітали господаря з якимось святом. Вмикався програвач, гриміла танцювальна музика, й у вікнах перехожі могли бачити, як молодь танцює.

РОЗДІЛ 49

Через деякий час танці припинялися, і один із молодих людей проповідував Євангелію. Потім лунали молитви про ув'язнених за віру. Після цього для сусідів програвали ще кілька записів, потім знову поклоніння. Такі збори іноді маскували під святкування днів народження, ювілейні урочистості й навіть пікніки. Магнітофон можна було взяти з собою будь-куди, навіть у недільний похід до сільської місцевості, який також перетворювався на молитовне зібрання. На всіх шляхах, що вели до місця збору, розміщували дозорців. Якщо хтось з'являвся в полі їхнього зору, вони подавали попереджувальний знак.

Кожну деталь планували наперед: місце, час, паролі. Усе це робило богослужіння надзвичайно напруженим. Ті, хто йшли на них, знали, що можуть не повернутися. Відважні підлітки були присутні там на свій страх та ризик. Для багатьох із них це був останній раз, коли вони бачили свої сім'ї. Мелодію кожного гімну виконували з відважною переконаністю. Кожен проповідник говорив свою проповідь так, ніби це була його остання проповідь. Слова віри могли означати і в'язницю, і смерть, тому вони були особливо вагомими.

50

Через кілька місяців після звільнення Сабіни темними сходами на її горище піднявся чиновник із Міністерства внутрішніх справ — товстун із гучним голосом і прямим проділом у копиці чорного волосся. У руці він тримав набитий паперами портфель, який виглядав так, наче він ось-ось лусне.

— Ти мати? — запитав він.

— Так, — відповіла Сабіна.

— Яка ж ти мати, якщо зовсім не дбаєш про свою дитину? Хіба ти не хочеш, щоб син здобув освіту, працевлаштувався й добре заробляв?

Звісно ж, Сабіна дуже хотіла цього.

— То чому б тобі не змінити прізвище? Як ти можеш називатися матір'ю?! — вигукував він.

Чоловік умовляв Сабіну впродовж кількох хвилин. А вона мовчки дивилася на нього. Що менше вона говоритиме, то швидше він висловить свою обовязкову програму й повідомить, навіщо прийшов насправді...

— Яка користь, — не замовкав він, — бути зв'язаною з чоловіком-контрреволюціонером, якого ти все одно більше ніколи не побачиш!

Сабіна дозволила чиновнику завершити свою думку, щосили опираючись спокусі перебити його. Він сказав, що для такої розумної молодії жінки, як Сабіна, розлучення з ворогом народу — це питання здорового глузду. І якщо вона не зробить

цього зараз, то все одно неминуче змушена буде зробити у майбутньому.

— Ти думаєш, що довго зможеш протистояти державі у своїй сліпій, безглуздій упертості? — Він перейшов на крик: — Тобі потрібен інший чоловік, інший батько для твоєї дитини!

Сабіна теж хотіла закричати: «Як ти смієш говорити мені таке в моєму домі?!» Однак вона розуміла, що в цьому випадку її найкращий захист — це мовчання.

— Я вийшла заміж за свого чоловіка не лише для того, щоб жити з ним за щасливих часів, — спокійно відбила Сабіна. — Нас з'єднано назавжди, і, хай що станеться, я не розлучуся з ним!

Чинovníк сперечався і переконував ще з пів години, утім Сабіна нічого не відповідала. Нарешті він відступив, несхвально похитавши своєю великою круглою головою, і його кроки залунали вниз сходами.

— Рано чи пізно ти прийдеш до нас, — настрахав він насамкінець. — Усі приходять, так і знай!

Цей чоловік мав рацію. Сабіна знала багато дружин, які під тиском розлучилися зі своїми чоловіками. Комуністи докладали величезних зусиль, щоби примусити дружин в'язнів подати на розлучення. Це робилося для того, щоб зламати волю в'язня й змусити його припинити чинити опір або, ще краще, припинити жити. Адже звістка про розлучення ламає людину. Повідомлення про те, що від ув'язнених відмовилися дружини, стали причиною незліченних зізнань та зрад.

Розлучення також допомагало залучити дружин до комуністичного способу життя. Жінок, які отримали розлучення, було легко звести зі справжнього шляху. Безліч дружин покинули своїх чоловіків. А деякі навіть своїх дітей.

Щоб отримати розлучення, від дружини була потрібна лише згода. Решта було справою чинovníків. Вони займалися розлучним процесом та призначенням матеріальної допомоги

ВУРМБРАНДИ

тепер уже неповній сім'ї. А за кілька днів у в'язниці чоловікам повідомляли: «Твоя дружина покинула тебе!»

«Кому я тепер потрібен? — думав ув'язнений. — Який же я буду дурень, що як не плюну на все й не підпишу те, що від мене хочуть, аби тільки вийти на волю!»

Але навіть якщо чоловік і підписував добровільне зізнання, його не звільняли ще протягом кількох років. А тим часом дружина вже мала дітей від іншого чоловіка й виховувала їх у комуністичному дусі. Сабіна знала багато християнських сімей, які так було зруйновано.

У в'язниці Сабіна неодноразово чула, як жінки кажуть: «Якою дурепою я була, коли сварилася з чоловіком через дрібниці. Якщо коли-небудь вийду звідси, то буду найлюблячішою і найвірнішою дружиною на світі!»

Однак, опинившись на волі, дружини часто чинили зовсім інакше. *«А чому б і не розлучитись, якщо кажуть, що так мені буде краще? Чоловік може провести у в'язниці все життя. Як мені прогостувати дітей без продовольчої картки та роботи?!»*

У такий спосіб вони вмовляли себе погодитися із владою. Але Сабіна вже одного разу сказала «так» і ніколи не скаже це слово іншому чоловікові!

Сабіні було сорок три роки. Вона залишилася одна з сином-підлітком, якому потрібно було допомогти подолати найскладніший етап у житті, коли він по-особливому потребував батька. Здоров'я Сабіни покращилось, і краса, яку вона колись спостерігала у дзеркалі, потроху поверталася. Від Річарда не було жодного слова звістки. *«Живий він чи мертвий?»* Роки проносилися з лякливою швидкістю, і Сабіна почувала себе вразливою перед спокусою.

РОЗДІЛ 50

Її вразливість було пов'язано з чоловіком на ім'я Павло, привабливим холостяком приблизно сорокарічного віку, атлетичної статури. Він жив в одній кімнаті з літніми батьками. Павло був добрим і м'яким чоловіком, який знав, як змусити Сабіну сміятися — тобто був схожим у цьому на Річарда. Михайл дуже любив Павла, й іноді той водив його в кіно та допомагав із домашнім завданням.

«Ось чоловік, із яким жінка могла б жити в любові та довірі», — думала Сабіна. Вона намагалася боротися з цією думкою, але, коли Павло брав її за руку й дивився їй у вічі, вона не могла забрати свою руку. У ній виникало бажання, і раптово оживав минулий потяг до інтимних стосунків.

На щастя, пастор Греку зауважив, що відбувається з Сабіною, і відверто заговорив із нею.

— Ти знаєш, як я люблю і ціную тебе, — сказав він. — І моє ставлення не зміниться, хай що станеться.

Пастор говорив із зазвичай не властивою йому емоційністю:

— Я знаю вас із Річардом уже багато років. Сподіваюся, ти знаєш про те, що, незалежно від того, згрішиш ти чи подолаєш спокусу, втратиш віру чи збережеш її, я все одно дбатиму про тебе так само, тому, що я знаю, хто ти, а не що ти зробила. — Сабіна знала, до чого веде Греку. — Тож пробач мені за те, що питаю: що відбувається між тобою та Павлом?

Сабіна мовчала. А він продовжував:

— Не думай, що в моєму житті не було таких спокус. Будь ласка, відповідай на моє запитання.

— Він закоханий у мене.

— І ти також закохана у нього?

— Я не знаю. Можливо. — Сабіна відчувала, як червоніє від сорому.

Пастор, помовчавши, додав:

— Річард мав звичай говорити: «Жодна пристрасть не здатна подолати перешкоду розуму». Дай собі час подумати про те,

ВУРМБРАНДИ

яку шкоду ти можеш заподіяти своєму чоловікові та Михаю. — Сабіна добре пам'ятала ці слова чоловіка. — Я прошу тебе ухвалити жорстке рішення, найскладніше з усіх: більше не бачитися з цією людиною.

Сабіна знала, що пастор Греку має рацію. Вона уникала зустрічей із Павлом протягом кількох тижнів, поки він сам не перестав робити спроби зустрітися з нею.

Пізніше Сабіна дізналася, що пастор Греку також говорив і з Павлом, нагадавши про те, що Річард страждає у в'язниці. У своїй кімнаті вона опустила на коліна в молитві розкаяння за миттєву слабкість.

За чотирнадцять років ув'язнення Річарда були й інші спокуси. Переживши їх, Сабіна могла краще співпереживати тим мукам, яких за цей час зазнавав Річард. Коли її аморальне минуле спонукало повернутися до колишнього способу життя, жінка була близькою до того, щоб поступитися чоловікам, які закохувалися у неї.

Але вона сказала Річарду «так», тому буде вірною своєму слову, доки смерть не розлучить їх. Вона покладатиметься на Божу допомогу, щоб сказати «ні» всім іншим чоловікам...

51

У червні 1955 року Річардові стало відомо, що його переводять до іншої в'язниці. Камера номер чотири не змогла відібрати у нього життя, а його ліжка потребували інші ув'язнені, які вмирали від туберкульозу.

— Ми нічого не можемо вдіяти, — сказав йому лікар Алдея. — Бережіть себе. І якщо вам до рук знову потрапить стрептоміцин, нікому його не віддавайте!

Річард слізно попрощався з професором Поппом.

— Ми ще зустрінемося, — пообіцяв він. — Я впевнений.

Коли наглядач вигукнув ім'я Річарда, його вивели на вулицю, де чекала група ув'язнених — дивна компанія в латаному одязі з поголеними головами. Ледве живі люди не могли швидко рухатися й щосили намагалися виконати наказ вишикуватися в пряму лінію. Потім коваль одному за іншим сковував щиколотки довгим ланцюгом. За спиною коваля стояв офіцер із адміністрації в'язниці. Коли настала черга Річарда, він посміхнувся:

— О, Василе Георгеску! У тебе, звісно ж, знайдеться що сказати з приводу того, що тебе заковують у залізо?

— Так, лейтенанте, — відповів Річард. — Я можу відповісти вам піснею.

Офіцер склав руки за спиною й посміхнувся.

— Прошу, прошу! Я впевнений, що ми всі хотіли б почути пісню.

ВУРМБРАНДИ

Річард голосно заспівав перші рядки гімну Румунії «Відкинемо розбиті ланцюги...» Інші ув'язнені, вражені сміливістю Річарда, дивилися на лейтенанта, чекаючи на його реакцію.

Коли коваль перестав стукати по ланцюгах, Річард сказав офіцерові:

— Ви, комуністи, стверджуєте, що розбиті ланцюги залишилися позаду, але цей режим закував у них більше людей, аніж будь-який інший. Ніколи ще в історії Румунії не було так багато людей у ланцюгах.

Транспорт прибув до того, як офіцер устиг відповісти. Річарда та інших ув'язнених запихнули в потяг, де вони просиділи протягом кількох годин, перш ніж він рушив.

Холодний весняний вітер продував вагон наскрізь, проникаючи крізь шпарини у вікнах. Протягом усього 320-кілометрового шляху Річард милувався лісами та горами. Серед ув'язнених поповзли різні чутки. «Куди нас везуть?» — тривожно запитували вони.

Коли за вікном з'явилися стіни сумнозвісної в'язниці Крайова, усе прояснилося. Потяг зупинився, двері вагонів відчинилися, й ув'язнених почали виганяти у двір. Вартові збивали з них ланцюги та зганяли у невеликі групи. З камер за стінами в'язниці почулися вигуки: «Тут немає місця! Ми вже й так задихаємось!»

Річарда штовхнули у тьмяно освітлене приміщення. Зачепившись, він упав на напівоголеного в'язня, який лежав на підлозі. Коли двері зачинилися, і очі Річарда поступово звикли до темряви, він розгледів десятки смердючих скелетів. Одні лежали на розставлених у ряди двоярусних ліжках. Інші сиділи на підлозі, притулившись до стін. Усі задихалися. Від смороду Річард мало не знепритомнів. Він зумів лише сказати, що він пастор.

Річард перебував у цій жахливій камері протягом двох болісних місяців. Йому дозволяли виходити тільки для того,

щоб винести відра з фекаліями до вигрібної ями, яка була в лісі неподалік. Він поділився ліжком з Нассімом, мусульманським служителем, який 1945 року чув його виступ на конгресі культурів.

— Добре, що я почув твій голос у темряві, — сказав Нассім. — В обличчя я тебе не впізнав би.

Нассім і Річард стали справжніми друзями. Разом вони проводили задушливі ночі, обговорюючи релігію та політику. Річард часто переконував свого худого нового товариша з'їдати кожен ложку супу, яку їм давали, незважаючи на огидний гнильний сморід капусти.

— Як ти можеш це їсти? — обурювався Нассім.

Річард зробив ковток мерзеної рідини й відповів:

— Я згадую, що мої друзі в Америці зараз їдять курку-гриль, і, коли роблю перший ковток супу, дякую Богові за них. Потім я тішуся за друзів із Англії, які їдять ростбіф. І роблю ще ковток. Таким чином, я радію з моїми друзями, які живуть у різних країнах, і завдяки їм я живий.

Ув'язнені, такі як Нассім, приходили й ішли, проте в камері залишався задушливий сморід. Іноді обговорення їжі тривало всю ніч. Щойно прибулий ув'язнений, генерал Калеску, колишній голова військової юстиції, ділився чудовими спогадами: риба під шафрановим соусом, трюфелі, теплі тости зі свіжим нормандським маслом. Він розповідав про екзотичні бургундські й хокські вина, нескінченні ріки шампанського й найкращі сигари у світі. Щоразу, коли він описував таку розкіш, ув'язнені ковтали слину.

Якось Калеску звернувся до Річарда.

— Ви любите качку, чи не так, пасторе? Або якийсь коктейль?

Річард справді любив запечену качку. Однак його задовольнила б і простіша страва — курка, картопля та полуничне варення. Коли в камері починалися шалені ностальгічні дебати про гастрономію, часто відчинялися двері й в'язням вносили

ВУРМБРАНДИ

чергове барило гнилого супу. Річард ніколи раніше не куштував настільки огидної їжі.

Єдиний виняток заскочив засуджених зненацька. Якось їм принесли чавунок цибульного супу, *справжнього* тушкованого м'яса з картопляним пюре та свіжою морквою. Кожен ув'язнений отримав по дві булочки та кошик із яблуками. Того дня вони були на сьомому небі від щастя. Пізніше Річард дізнався, що на екскурсію в'язницею приїхала делегація жінок із Великобританії, Франції та США. Повернувшись додому, вони захоплювалися тим, як добре годують ув'язнених у виправному закладі Крайова.

Річард знав, що або комунізм знищить Захід, або комунізм буде знищено Заходом. Слова президента Ейзенхауера вселяли надію: «Варто мені застібнути останній гудзик мого мундира, як бранців Східної Європи буде звільнено!»

Річарда бентежило питання: *чи моляться західні християни за своїх братів і сестер, які гниють у в'язницях за залізною завісою?* Річард сподівався, що моляться...

Якось Річард сказав Нассімові:

— Якщо я почну пробивати дно у човні, в якому ми разом пливемо, і скажу: «Не втручайся. Це мій бік човна», — ти погодишся?

Нассім похитав головою.

— Правильно! Тому що через дірку в моїй частині човна зрештою потонемо ми обидва! — підбив підсумок Річард.

Подібно й із усесвітньою церквою. Апостол Павло у 1 Посланні до коринтян 12:26 сказав: «І коли терпить один член, то всі члени з ним терплять; і коли один член пошанований, то всі члени з ним тішаються». Річард сподівався, що пастори, місіонери та церкви на Заході оприлюднюють ситуацію, у якій

РОЗДІЛ 51

опинилися Божі святі за комуністичною залізною завісою, і свідчать про їхні страждання.

— Я тішуся за тих, хто живе на Заході, — казав він, — що вони мають комфортабельні будинки, бібліотеки, що вони можуть поїхати у відпустку, слухати музику, любити своїх дружин та дітей. Але я пам'ятаю і другу частину 15-го вірша 12-го розділу Послання до римлян: «Плачте з отими, хто плаче!» Я впевнений, що на Заході багато тисяч пам'ятають про нас і підносять за нас полум'яні молитви.

За два місяці після відправлення з в'язниці Крайова Річард устиг побувати в низці в'язниць по всій Румунії. Переїзди залізницею здавалися нескінченними. Випадковий промінь світла, що потрапив у вагон, висвітлював пекельне видовище: двадцятикілограмові ланцюги, виснажені, ледве живі скелети з запалими щоками та гострими підборіддями. Іноді з заціпеніння Річарда виводили крики щойно підсадженого у вагон ув'язненого, проте більшу частину часу він перебував у напівсвідомому маренні, нездатний відрізнити одну в'язницю від іншої. Коли потяг прибув до в'язниці Поарта-Альба, бандит по імені Калапод ударив Річарда по спині й закричав:

— Так ось цей святий преподобний, котрий любить злодіїв та грабіжників!

— Пане Калапode, — відповів Річард, — Ісус був не проти порівняти Себе зі злодієм, коли говорив про Своє повернення (Євангелія від Матвія 24:43–44).

Калапод бридливо скривився.

— Подібно до того, як люди, яких ви пограбували, не знали, що ви прийдете, — вів далі Річард, — так одного разу вночі Ісус прийде й за вашою душею, а ви не будете готові до цього.

ВУРМБРАНДИ

Потяг проїжджав повз покинутий трудовий табір на каналі, де раніше працювала Сабіна. Річард знав, що тепер вона у безпеці, живе десь у Бухаресті. Він не бачив дружини вже вісім років. І не минало жодного дня, щоб він не згадував про неї й щоб його уява не малювала її чудовий образ.

У Поарта-Альбі в примітивні хатини, що стояли в оточенні покинутих казарм та диких чагарників, заселили по п'ятдесят ув'язнених. «Бачила б це Сабіна», — подумав Річард. Але його швидкоплинний напад меланхолії перервали вартові, які почали заганяти ув'язнених у потяг для переїзду до іншої в'язниці.

Потім була страшна в'язниця Герла, пекельна яма, що знаходилася глибоко в горах Трансильванії. Оскільки у Річарда з кожним днем прогресував туберкульоз, його помістили в крило, яке називалося лікарнею. Лікарка, висока тендітна жінка на ім'я Марина, щойно закінчила медичний навчальний заклад. Герла була її першим місцем роботи, і вона виявилася не готовою до жахливого видовища — пацієнтів, які масово вмирали. Виш не підготував Марину до жорстокості, свідком якої їй довелося стати.

— Вам потрібне хороше харчування та свіже повітря, — сказала вона, оглядаючи Річарда.

Річард засміявся, попри те, що по щоках лікарки текли сльози.

— Хіба ви не знаєте, де ми, докторе Марино?

Марина зніяковіло відповіла:

— Так нас навчали на лекціях.

За кілька днів Марина зустріла високопоставлених офіцерів.

— Товариші, — сміливо звернулася вона до них, — цих людей не було засуджено до страти. Держава платить мені, щоб я дбала про їхнє життя так само, як платить і вам, щоб вони були у безпеці. Я прошу лише про умови, які дозволять мені виконувати мою роботу.

— То ти на боці засуджених злочинців! — накинувся на дівчину один із офіцерів.

РОЗДІЛ 51

— Можливо, для вас вони злочинці, — не розгубилася Марина, — а для мене — пацієнти!

За кілька років непосильної роботи молода лікарка захворіла на ревматичну лихоманку й померла.

У 1956 році Річарда під охороною привели до великої зали, де поставили чекати на відвідувача. Він згадав побачення з Михаєм, яке відбулося багато років тому в схожій залі у в'язниці Тиргу-Окна. Під впливом вимог, які було висунуто на Женевській конференції на найвищому рівні, румунський уряд змушений був дозволити побачення ув'язнених із їхніми родичами. Але багато з них більше не мали сімей, які могли б приїжджати на ці побачення.

Річард дуже непокоївся, і його хвилювання посилювалося з кожною хвилиною. Раптом його обличчя розпливлось у широкий усміщці.

Сабіна! Усі ліки світу не допомогли б йому більше, ніж присутність дружини. Подружжя одразу оточили двадцять співробітників в'язниці, готових слухати розмову, яка ось-ось почнеться за маленьким дерев'яним столиком.

В'язниця дуже зістарила Сабіну. Але її прекрасна усмішка, яку так добре пам'ятав Річард, стала ще прекраснішою. У його дружини був умиротворений вигляд.

— Удома все гаразд? — поцікавився Річард, тримаючись за стіл.

— Так, у нас усе гаразд, — відповіла Сабіна. — Слава Богові! Спостерігач одразу ж перервав її і закричав:

— Згадувати Бога не дозволяється!

— Моя мама ще жива? — запитав Річард.

Сабіна кивнула.

— Дякувати Богові, жива.

Спостерігач закричав ще голосніше:

ВУРМБРАНДИ

— Я ж казав, згадувати Бога заборонено!

— Як твоє здоров'я? — співчутливо промовила Сабіна.

Річард намагався приховати кашель, що мучив його.

— Мене тримають у тюремній лікарні...

Спостерігач знову перервав:

— Розповідати про місце утримання заборонено!

— А що з судом? — поцікавився Річард. — Чи є надія на апеляцію?

— Обговорювати судовий процес заборонено! — знову крикнув спостерігач.

Після нескінченних перебивань Річард нарешті тихо промовив:

— Повертайся додому, люба Сабіно. Нам усе одно не дадуть поговорити.

Сабіна всміхнулася і встала, а Річарда повели назад у камеру. Озирнувшись через плече, він кинув останній погляд на дружину, щосили намагаючись зберегти у пам'яті її образ на прийдешні місяці.

52

У червні 1956 року Річарда перевели з в'язниці Герла у Вакарешті у в'язницю поряд із Бухарестом, де колись давно його заарештували. Тепер ще більше, ніж будь-коли, ночами його мучив туберкульоз — напади холодного поту та кашлю з кров'ю. Втрата ваги та рани, які було завдано за вісім із половиною років позбавлення волі, відібрали у нього здоров'я. Його били, копали, різали, палили, морили голодом і холодом та безперервно катували, проте він не зрадив ні своїх друзів, ні своєї сім'ї, ні свого Спасителя.

У бухарестській в'язниці Річард двічі проповідував ув'язненим.

— Терпіння, терпіння та ще раз терпіння, — казав він.

Дізнавшись про це, наглядачі одразу ж потягли пастора на допит.

— Отже, ти вчиш їх терпіти, доки прийдуть американці й звільнять їх! — кричав офіцер служби безпеки. — Ти переконуєш їх, що комунізм буде повалено! Це контрреволюційна брехня!

Через тиждень у камеру Річарда влетів наглядач і закричав:

— На допит негайно! Ворушись, мерщій! Швидко! Машина чекає!

Машина?

Річард пройшов знайомим коридором у двір в'язниці. Але машини не було. Там стояв лише клерк, який вручив йому аркуш паперу. Річард узяв його й, прочитавши, ледь не знепритомнів. Це була ухвала суду про його звільнення.

ВУРМБРАНДИ

— Але я відбув лише вісім із половиною років, — здивувався Річард, — а мій вирок — двадцять...

— Ти маєш негайно покинути територію. Це рішення суду.

— Але мені ще лишилося майже дванадцять років! — дивувався Річард.

Його суперечки розсердили наглядача.

— Перестань сперечатися. Геть уже, йди!

— Але ж подивіться на мене! — Річард указав на свою рвану сіру робу й такі самі штани. — Мене заарештує перший же патруль!

— У нас не передбачено одягу для ув'язнених, які звільняються! — ще більше сердячись, закричав наглядач. — Ану, забирайся геть!

Тепле червнєве небо манило Річарда. Він вийшов за сталеву браму, яка одразу ж зачинилася за ним. Йому не хотілося розлучатися зі своїми співкамерниками, але тепер *він був вільний*.

«Боже, — голосно благав він, — допоможи мені радіти більше не тому, що я вільний, а тому, що Ти був зі мною у в'язниці». Він ішов на самоті довгою порожньою дорогою, що тяглася через зелені поля.

Навколо дзижчали комахи й паслися корови, які, здавалося, не помічали скелета, який проходив повз них.

Річард тягнув своє стомлене тіло по високій польовій траві приблизно п'ять кілометрів. Він зупинився, щоб помилуватися квітами, які росли впереміш із колючками. *«Мені найбільше подобаються ось ці!»*

Одяг Річарда, брудне лахміття, прилип до його спітнілого тіла. Однак він не нарікав. Це лахміття було дороге йому, адже воно стало свідком багатьох років дивовижної благодаті та Божого провидіння.

Побачивши Річарда, до нього підійшло літнє подружжя.

РОЗДІЛ 52

— Ви *звідти*? — співчутливо поцікавився чоловік. Річард кивнув головою, і чоловік вручив йому монету.

— Назвіть свою адресу, — попросив Річард, — щоб я міг повернути вам борг.

— Ні, ні, не треба! — благав чоловік.

Потім біля Річарда зупинилася жінка-християнка. Він сказав, що він — пастор. Разом вони деякий час посиділи на узбіччі дороги, розмовляючи про милість та красу Христа. Потім жінка засунула руку в кишеню й дістала монету.

— Це вам на проїзд, — сказала вона.

— Що ви? Не треба! У мене вже є! — запротестував Річард.

— Тоді візьміть заради нашого Господа!

Коли Річард дістався околиць Бухареста, навколо нього почали збиратися люди, запитуючи, чи не чув він про членів їхніх сімей, які відбувають ув'язнення. Річард наполягав на тому, щоб оплатити поїздку в трамваї, але водій відмовився взяти гроші. Коли він пройшов у салон, кілька пасажирів одночасно схопилися, щоб поступитися йому місцем.

Поруч із Річардом сиділа жінка з кошиком полуниці на колінах.

— Ви, мабуть, цього року ще не їли? — поцікавилася вона.

— Не їв вісім років, — відповів Річард.

— Ось візьміть трохи! — і жінка простягла йому жменю соковитих стиглих ягід. Він їв м'які ягоди, як дитина, одну за одною.

Коли трамвай під'їхав до будинку Річарда, він вийшов і попрямував до вхідних дверей. Як дивно було стояти перед дверима без наглядців та слідчих, без стусанів та штрикання у спину! *«Що подумає моя сім'я, коли побачить мене в такому вигляді?»* — Річард глибоко зітхнув, потягнувся до ручки і вперше майже за десятиліття сам відчинив двері.

— Татку! — почув Річард гучні вигуки, і Михайл кинувся в його обійми. Йому було вже сімнадцять років. Він був набагато сильнішим за Річарда, якого на radoщах мало не повалив із ніг.

ВУРМБРАНДИ

Сабіна обняла Річарда за шию. За ці роки він забув її дотик. У блаженстві сім'я святкувала возз'єднання.

— Перш ніж ми поцілуємося, — сказав Річард, — я маю щось сказати. — Сабіна ще сильніше притулилася до Річарда. — Не думай, що я перейшов від нещастя до щастя! Я перейшов від радості бути з Христом у в'язниці до радості бути з Ним у своєму домі. Я прийшов не від чужих людей до своїх, а від своїх у в'язниці до своїх удома.

Сабіна плакала, а Річард притискав до себе її худе обличчя.

— Тепер, якщо хочеш, — сказав він з усмішкою, — можеш мене поцілувати.

З усіх куточків Бухареста християни телефонували Сабіні, щоб почути захопливу новину про звільнення Річарда. Гості потоками ринули на їхнє крихітне двокімнатне горище. Коли Річард ходив у магазин або просто йшов вулицею, усі, хто його зустрічав, намагалися допомогти йому. Вони з Сабіною гуляли містом і дякували Богові за Його втручання у їхнє життя.

Лікарі не могли повірити, що Річард прожив вісім із половиною років без належної медичної допомоги. Його легені було понівечено слідами від шрамів, які залишив туберкульоз. У лікарнях йому давали найкращі ліжка в палатах, що добре провітрювалися, на сонячному боці. З усієї країни до Річарда з'їжджалися брати, і йому доводилося переходити з лікарні до лікарні, щоби не привертати уваги влади. Його здоров'я покращувалося.

До двадцятої річниці з дня весілля Річард не мав ні копійки, щоб купити дружині подарунок. Однак йому вдалося роздобути гарного записника в добротній палітурці, у котрій щовечора він записував любовні вірші. Сабіна з вдячністю прийняла

подарунок чоловіка. Їй було достатньо того, що вона знову може обіймати його.

— Татку, — сказав Михай, — ти стільки пережив... Я хочу знати, чого тебе навчили всі твої страждання?

Річард обійняв сина за плечі й відповів:

— Михаю, за час, який я провів у в'язниці, я майже забув Біблію. Але чотири важливі істини я зберіг у пам'яті. Перша: Бог існує. Друга: Христос — наш Спаситель. Третя: вічне життя є. І четверта: любов — це найкращий шлях.

— Саме це я і хотів почути, — задоволено відповів Михай.

Під час ув'язнення батьків супутниками Михая стали гіркота та ізоляція. Він щосили боровся за виживання. У віці тринадцяти років йому довелося позичати гроші, щоб відвідати матір у виправно-трудоному таборі на каналі. Він розповів про візит Річардові, згадавши про те, у якому брудному одязі була його мати і яке заплакане у неї було обличчя. Він добре пам'ятав, як Сабіна прокричала йому через два ряди залізних ґратів:

— Михаю, віруй у Господа Ісуса всім серцем!

— Мамо, якщо навіть у в'язниці ти досі можеш вірити, — прокричав у відповідь Михай, — то я теж маю вірити!

Через чотири місяці після звільнення Річарда Михай вступив до маленької богословської семінарії у Сібіу, сподіваючись стати місіонером в Індії. День за днем від досліджував чудову бібліотеку, переймаючи знання у своїх викладачів і працюючи над курсовою роботою про Вільяма Бута, засновника «Армії спасіння», та Чарльза Сперджена, найвідомішого баптистського проповідника вікторіанської епохи.

...Річард ліг на дерев'яне ліжко, яке Сабіна позичила у сусідів. Вона поцілувала його та побажала йому доброї ночі, накривши чистими м'якими ковдрами. Річард жадав спокою та тиші, але сон утікав від нього. Колишній ув'язнений бездумно дивився у стелю. Відсутність болю була майже відчутною. Не

ВУРМБРАНДИ

було ні криків катованих в'язнів, ні гнилого морквяного супу, ні погроз слідчих, ні тортур. На свій подив і захоплення, Річард на свій розсуд міг самотужки вмикати й вимикати світло. Окрім того, замість звичайного відра в кутку кімнати тепер він міг користуватися сучасним туалетом, а в підвалі навіть мити руки під струменями холодної води.

Не в змозі заснути, Річард розгорнув Біблію. Тепер у нього була повна Біблія! Євангелія від Івана допомогла йому вижити у в'язниці, але тепер він жадав освіжити в пам'яті Старий Завіт. Він забув навіть порядок книг у ньому. Після невдалої спроби знайти Книгу Даниїла він перейшов до 4-го вірша Третього послання Івана: «Я не маю більшої радості від цієї, щоб чути, що діти мої живуть у правді». Річард підвівся з ліжка і попрямував до кімнати Михая. Скільки разів у в'язниці він мріяв зробити це! Тепер його мрія нарешті здійснилася...

До 1956 року все очевидніші ознаки десталінізації вселяли народу Румунії нову надію. На XX з'їзді КПРС наступник Сталіна Микита Хрущов виголосив свою знамениту промову засудження на адресу колишнього радянського вождя та його діяльності. Величезний штат міліції та Департаменту безпеки Румунії було значно зменшено. Із західними країнами було проведено переговори та підписано торгові угоди. Однак найбільш визначним стало звільнення сотень політичних ув'язнених, таких як Річард. Проте страх бути зрадченим єдиновірцями й тими, хто вірив у Бога формально, усе ще був. І найкращим захистом була мережа довірених друзів.

Протягом двох із половиною років Вурмбранд служив у підпільній церкві. Він не мав офіційного дозволу проповідувати, а наслідки нелегальної релігійної діяльності

були катастрофічними. У разі викриття пасторові загрожував повторний термін ув'язнення.

Проте Річарда неможливо було переконати. Бог покликав його на пасторське служіння незалежно від того, чи схвалював уряд його діяльність, чи ні. Річард активно користувався своєю свободою. Ідучи на служіння, він ніколи не повідомляв ні Сабіні, ні Михаю, куди прямує. Таким чином, якщо будь-кого з них заарештують, вони не матимуть жодної інформації про його підпільну діяльність.

За підтримки дружини Річард продовжував служити Богові, незважаючи на постійні небезпеку та страх. Його служіння було підпільним, і зустрічі відбувалися таємно, часто на горищах, у підвалах та в шопах далеко від центру міста. Християни збиралися, щоб почути його свідчення про хоробрість, мужність і стійкість. На доказ достеменності своїх свідчень Річард демонстрував свої шрами та закликав підпільні громади дякувати Богові й прославляти Його за вірність. Щоб у сусідів не виникало підозри, християни часто святкували «дні народження». Іноді сім'я, що складалася лише з трьох чи чотирьох членів, відзначала тридцять п'ять днів народження за рік.

Богослужіння підпільної церкви нагадували Річардові зібрання ранньої церкви, коли християни, яких переслідували Нерон, Діоклетіан та інші римські імператори, вимушено ховалися в катакомбах та печерах і там поклонялися Богові. Переслідування дуже зближували віруючих різних конфесій. Тепер їхній ворог був сильнішим за відмінності, які колись розділяли їх. І якщо отець ранньої церкви Тертуліан мав рацію в тому, що кров мучеників — це насіння Церкви, то Румунія, як колись і Римська імперія, стала величезним полем із рясними сходами із новонавернених християн.

Оскільки підпільна церква часто не мала можливості збиратися в приміщеннях, Річард проводив богослужіння

ВУРМБРАНДИ

в полях на околицях Бухареста. Він любив проповідувати на свіжому повітрі. Небеса були для християн храмом, щебетання птахів — найкращим органом, аромат квітів — ладаном, а місяць і зорі — палахкими свічками. Після завершення служіння пастор зникав у темряві, як привид, покладаючись на захист своїх друзів. Михайл жартівливо назвав батька проповідником-привидом.

53

За часів комунізму румунським студентам не дозволялося читати твори християнських авторів, а книжки таких філософів, як Платон, Аристотель, Іммануїл Кант, і навіть видатні праці Альберта Ейнштейна неможливо було відшукати. Багато студентів університету зверталися до Річарда, щоб він допоміг їм у навчанні. Якось про допомогу в написанні курсової роботи попросив студент-богослов із Клузького університету.

— Яка тема твоєї роботи? — поцікавився Річард.

— «Історія літургії у лютеранській церкві», — відповів той.

Річард, сам лютеранин, почав із докору студентові-богослову за те, що він належним чином не готується до переслідувань, які чекають на нього вже в недалекому майбутньому.

— Почати роботу варто з ідеї, — продовжив він, — що голови молодих людей не можна забивати історичними дослідженнями, якщо завтра вони зазнають загрози мучеництва за віру.

— Що ж тоді нам вивчати? — здивувався юнак.

— Треба готуватися до жертви та до мучеництва.

Річард показав студентові свої шрами й розповів про жахіття, які пережив за ґратами. Пастори, які служать у комуністичні часи, мають бути готовими до смерті. Перш ніж перейти до другорядних питань історії літургії, Річард зосередив увагу на тому, щоб засвоїти більш важливі уроки.

— Наш викладач каже, що Бог дав три одкровення, — якось сказав Річардові інший студент-богослов. — Перше через Мойсея. Друге — через Христа. А третє — через Карла Маркса.

ВУРМБРАНДИ

Річард уже неодноразово чув цю нісенітницю, тому вирішив вирушити до Клузького університету та проповідувати у його стародавньому соборі. Новина про майбутній візит пастора Вурмбранда блискавично розлетілася серед студентів. Розповсюджувати письмові роботи Річарда було неможливо, оскільки в комуністичній Румунії їх було заборонено. А будь-кого, кого спіймали за читанням нелегальних матеріалів, могли заарештувати.

Багато років тому Річард пообіцяв одному з ув'язнених підтримати членів «Армії Господньої» — течії у православ'ї, яка зазнавала переслідувань із боку держави. Річард вирішив відвідати патріарха Юстиніана Марину, вважаючи, що він може допомогти у розв'язанні цієї проблеми. Марина дуже обережно підійшов до вибору місця зустрічі. Він привітав Річарда в громадському місці й повів у сад, подалі від мікрофонів та вух обслуги.

— Ви патріарх, — почав Річард. — До вас звертаються за посадами та зарплатами, і скрізь, куди ви йдете, вам доводиться проповідувати та співати. І я подумав, що маю сам заспівати вам.

На обличчі Марини Річард побачив здивування.

— Це гімн членів «Армії Господньої», — продовжив він, — який я вивчив у в'язниці.

Потім Річард заспівав. Він благав Марину допомогти членам «Армії Господньої».

— Вони не мають гнити у в'язницях лише тому, що належать до певної церковної спільноти.

Марина обіцяв допомогти, проте Річарда переслідувало гостре відчуття, що патріарх відійшов від Бога. Марина додав, що його руки зв'язано й він може мало зробити, оскільки сам перебуває під пильним наглядом Іустина Мойсеску, митрополита Яського.

І якщо Марина піде з церковної посади, то новим патріархом стане Мойсеску, а це сильно зашкодить церкві.

Пізніше Річард дізнався, що їхню розмову підслухав секретар Марини й повідомив про неї Мойсеску.

— Значить, Вурмбранд дістався вже й до тебе?! — сказав Мойсеску Марині. — Настав час йому повернутися до в'язниці.

Річард вирушив проповідувати до Клузького університету. Чутки про його приїзд випередили його, і в міліцію негайно почали надходити попередження про те, що Річард засуджуватиме марксизм і провокуватиме заворушення серед студентів під виглядом лекцій із християнської філософії. Після прибуття до Річарда підійшов баптистський пастор і з гордістю повідомив, що він є інформатором, який доніс на нього владі.

Проте ця новина не шокувала Річарда. Він знав багатьох зрадників, подібних до цього. У комуністичній Румунії існувало чотири категорії служителів. Перша — це ті, кого під тортурами змусили видати імена християн. Друга — це пастори, які пасивно підкорилися владі та здавали їм інформацію, аби лише не опинитися у в'язниці. Третя категорія складалася з служителів, які отримували задоволення від того, що шкодили тілу Христовому, або від того, що отримували винагороду за співпрацю з владою. І, нарешті, четверта категорія — це такі служителі, як Річард, які відмовилися здатися, навіть перенісши нелюдські катування та втративши дозвіл на релігійну діяльність.

Зрадник-баптист повідомив про Річарда також донощиків-фанатику на ім'я Ругоджану, який негайно скористався цим. Він пишався тим, що винюхував таких «контрреволюціонерів», як Річард, і тепер, звичайно, сидів на передній лаві в соборі в очікуванні проповіді.

ВУРМБРАНДИ

На вечірне богослужіння зібралось п'ятдесят студентів та кілька професорів. Річард звернув їхню увагу на дилему теорії Дарвіна. Якщо комуністична Румунія відкинула всі західні ідеї, чому Клузький університет усе ще викладає теорію еволюції, яку запропонував англієць?!

Ругоджану нахилився вперед, із цікавістю стежачи за ходом думки Річарда.

— Якщо ви вірите, що Бог створив вас, то намагатиметеся стати подібними до Нього; якщо ж ви волієте вірити, що походите від мавп, ви ризикуєте перетворитися у тварину!

У понеділок і вівторок у соборі зібралось ще більше студентів, а до п'ятниці проповіді Річарда слухали вже тисячі — увесь університет. Він знав, що багато присутніх поділяють його віру, але бояться наслідків. Тому він розповів їм про пастора, який прийняв мученицьку смерть від рук фашистів і який колись сказав:

— Віддаючи своє тіло тим, хто хоче бити нас і знущатися з нас, ми віддаємо його в жертву Богові. Ісус, знаючи, що настає час Його розп'яття, сказав: «Мій час близький» (Євангелія від Матвія 26:18). Ми маємо сприймати страждання як честь, якої нас удостоїв Бог.

Тієї миті в приміщенні стояла така тиша, що було чути, як пролітає муха. Річард обвів поглядом присутніх. Він помітив, як старанно робить записи Ругоджану.

— Не дозволяй стражданням заскочити тебе зненацька! — продовжував Річард. — Часто думай про це. Живи відповідно до цінностей Христа та Його святих!

Потім він розповів про християнина з ранньої церкви, який сильно постраждав за часів римських гонінь. Якось він сказав дружині, що знайшов дієві ліки від болю. Річард продовжив:

— Він сказав: «Я склав рецепт чаю, який чудово діє проти страждань та скорботи. Він містить сім трав, і я перелічу їх». — Парафіяни уважно слухали, а Річард вів свою розповідь далі: —

Перша трава називається задоволенням: будьте задоволені тим, що маєте. Можливо, я ходжу в лахмітті й гризу картоплю, але мені було б набагато гірше, якби імператор кинув мене голим до в'язниці, де взагалі немає нічого цього! Друга трава — це здоровий глузд. Радію я чи переживаю смуток і страх від того, що я все одно буду у в'язниці, то навіщо ж мучити себе? Третя трава — це пам'ять про свої гріхи: порахуйте їх і, виходячи з того, що кожен гріх заслуговує на день у в'язниці, підрахуйте, скільки життів ви провели б за ґратами. Отож, радійте, що відбулися так легко! Четверта — це спогад про скорботи, які Христос радо переніс за нас. Якщо єдина Людина, яка могла вибрати Собі долю на землі, обрала біль, яку велику цінність Він, мабуть, бачив у ньому! Порозмірковуймо ж над тим, що страждання, які ми долаємо з душевними спокоєм та радістю, дарували нам викуплення. П'ята трава — це усвідомлення того, що страждання посилає Бог-Отець не для того, щоб завдати нам шкоди, а щоб очистити й освятити нас. Ціль страждань, через які ми проходимо, — наше очищення та підготовка до небес. Шоста трава — це усвідомлення того, що жодні страждання не можуть зашкодити християнському життю. Якщо для людини головне — тілесні насолоди, то біль і в'язниця покладуть край її життю. Але якщо ядро її життя — істина, то її не може змінити жодна тюремна камера. В'язниця не може завадити мені любити; залізні ґрати не можуть зламати віру. І якщо моє життя складається з цих ідеалів, я можу бути спокійним будь-де. І остання трава в рецепті — надія. Колесо життя обертається, і навіть перший намісник царя може опинитись у в'язниці, так само як і я можу опинитися в палаці, а можливо, і посісти трон.

Річард ненадовго замовк і знову обвів поглядом аудиторію. Потім промовив:

— Відтоді я п'ю цей чай бочками і рекомендую всім вам. Це надзвичайно дієвий рецепт!

ВУРМБРАНДИ

Коли проповідь Річарда наближалася до завершення, Ругоджану піднявся і, не оглядаючись, попрямував до виходу з собору. Річард зійшов із кафедри, а присутні збуджено загомоніли. Студенти аплодували й пробиралися крізь переповнені лави, щоб потиснути руку пасторові. Після служіння Річард зателефонував Сабіні, щоб розповісти про успіх проповіді. Сабіна раділа служінню чоловіка, проте побоювалася неминучих наслідків...

Наступного дня Річарда викликав єпископ. Раптом у його кабінеті з'явився Ругоджану й вигукнув, звертаючись до єпископа та тицяючи пальцем на Річарда:

— Це він! Що ти скажеш на своє виправдання? Із твоїх вуст ллється потік зради, я сам чув!

Річард спокійно поцікавився у донощика, якою саме частиною його проповіді він був незадоволений. Ругоджану був незадоволений *усією* проповіддю, а особливо рецептом «чаю від страждань».

— А що не так із моїм чаєм? — запитав Річард. — Яка з трав вам не сподобалася?

Ругоджану почервонів від злості.

— Ти казав, що колесо крутиться, — відрізав він. — Це контрреволюційна брехня! Ти помиляєшся, думаючи, що комунізм повалять! Тепер колесо більше не повернеться. Комунізм тут назавжди!

— Але ж я нічого не говорив про комунізм, — відповів Річард. — Я просто сказав, що колесо життя обертається.

— Ні! Ти мав на увазі саме падіння комунізму, й усі чудово зрозуміли, про що ти говорив.

РОЗДІЛ 53

Ругоджану продовжував звинувачувати Річарда в тому, що своїми нападами на уряд він отрує розум молоді. Перед тим як вибігти з кімнати, він повернувся до єпископа й крикнув:

— Можете бути певні, що він ніколи більше не проповідуватиме! Вурмбрандові — кінець! Йому кінець!

Коли Ругоджану виходив із будівлі, автомобіль, що проїжджав повз, виїхав на тротуар, щоб не збити собаку, і врізався прямо в Ругоджану, притиснувши його до стіни. Донощик помер на місці...

54

Розповіді про останні слова Ругоджану та його миттєву смерть передавалися з вуст у вуста по всій Румунії. Річард більше не міг залишатися непоміченим. У січні 1959 року жінка з церкви повідомила Сабіні, що сотні екземплярів проповідей Річарда надруковано та поширено по всій країні. Поліція провела обшуки в її будинку й конфіскувала нелегальну літературу.

Сабіна передчувала нову хвилю терору, яка ось-ось обрушиться на церкву. У липні попереднього року з небаченою силою було відновлено боротьбу з релігією та прийнято низку законів, жорсткіших, ніж будь-коли раніше. Навіть за незначні злочини тепер засуджували до найвищої міри покарання. Тисячі християн, зокрема й неповнолітніх, було арештовано й відправлено «в очерет» — розчищати болота навколо дельти Дунаю. За наказом Хрущова в рамках семирічного плану з «викорінення залишків забобонів» по всій Східній Європі заарештовували священників, а церкви закривали або переобладнували на клуби, музеї та зерносховища.

Крихітне горище Річарда і Сабіни стало епіцентром життя підпільної церкви. Щовечора Річард молився: «Боже, якщо є ув'язнений, якому я зможу послужити, відправ мене назад до в'язниці». А Сабіна нерішуче додавала: «Амінь».

У середу, 15 січня, Бог відповів на молитву Річарда. О першій годині ночі співробітники Департаменту безпеки, вибивши двері, увірвалися на горище Вурмбрандів. Раптом загорілося світло.

— Річард Вурмбранд? Ідьте до іншої кімнати. І чекайте там.
Річард і Сабіна спостерігали за тим, як дванадцяттеро людей у формі відчиняли шафи, висували ящики, розкидали по підлозі папери. На письмовому столі Річарда знайшли аркуші з нотатками, машинописні проповіді, Біблії. Усе це було вилучено разом із невеликим записничком, який Річард подарував дружині на двадцятиріччя від дня їхнього весілля.

— Будь ласка, не забирайте в мене цей записник, — благала Сабіна. — Це особиста річ, подарунок. Він не має для вас жодної цінності.

Проте записник конфіскували, не звертаючи на прохання Сабіни жодної уваги. Капітан, який керував арештом, надів на Річарда наручники, щоб забрати його. Сабіна докорила офіцерові:

— Як вам не соромно? Так поводитися з невинними людьми!

Річард простягнув руки до дружини, проте працівники міліції перехопили їх.

— Я не вийду з цього будинку без опору, якщо ви не дозволите мені обійняти дружину! — пригрозив Річард.

— Відпусти його, — наказав капітан. Річард разом із дружиною, оточені співробітниками міліції, схилили коліна в молитві, а потім заспівали гімн «Ісус Христос — основа церкви, її Господь». На плече Річарда опустилася важка рука, і капітан, зворушений до сліз, тихо промовив: — Час іти. Уже майже п'ята година.

— Передай Михаю, що я його люблю... А також пасторові, який зрадив мене! — попросив Річард Сабіну, коли його вели сходами донизу.

Потім його заштовхали у фургон. Коли загудів мотор, Сабіна вигукнула: «Річарде! Річарде!» — і бігла за фургоном по обмерзлій вулиці, доки він не зник за рогом. Потім вона зупинилася, захекана й убита горем, і палко помолилася: «Господи, я віддаю свого чоловіка у Твої руки. Я нічого не можу

ВУРМБРАНДИ

зробити, але Ти можеш пройти через замкнені двері. Ти можеш поставити навколо нього ангелів. Ти можеш повернути його!»

Через п'ять із половиною років Бог відповів на молитву Сабіни...

55

Аліса чекала Михая в невеликому парку поряд із семінарією в Сібіу. Вона розуміла, що, дізнавшись про повторний арешт батька, він буде пригнічений. До того ж повідомлення про це поставить під загрозу його навчання... Хоча таке вже було. Михая виганяли зі школи та змушували змінювати навчальні заклади багато разів, що дуже ускладнювало процес здобуття освіти.

Був сильний мороз. Аліса, тремтячи, сподівалася, що Михайл пройде через парк. Стемніло. З'явився Михайл, і вона повідомила йому жахливу новину.

— Я очікував цього, — тихо промовив він. — Передайте мамі, що я одразу ж приїду додому. Її також можуть заарештувати.

— А як же твоє навчання? — стривожилась Аліса. — Ти навчався майже три роки...

— Яке це тепер має значення? Дуже часто саме пастори з дипломами зраджують і знищують те, що збудували справжні «ловці людей». Найкраще без диплома. Усе одно скоро всі дізнаються про батька, і мене відрахують.

Було дуже пізно, коли Аліса повернулася до Бухареста й прийшла до пригніченої та шокованої Сабіни. Вона переказала їй розмову з Михаєм. За кілька днів пролунав стукіт у двері. Сабіна відчинила й побачила на порозі виснаженого посильного. Він вручив їй аркуш паперу з текстом: «Вурмбранд Р., 1909 р. н. ...засуджений до двадцяти п'яти років ув'язнення».

ВУРМБРАНДИ

Сабіна зачинила двері й заплакала. Наступного дня у двері житла Вурмбрандів забарабанили кулаками два чиновники, які прийшли, щоб скласти список предметів меблів та домашнього господарства, які мають хоч якусь цінність для конфіскації. Вони залишили тільки ліжка, стіл і два стільці. Протягом наступних кількох років чиновники неодноразово поверталися, щоразу вимагаючи у Сабіни грошей, яких вона не мала й не могла заробити. Вона розривалася між служінням підпільній церкві та походами урядовими установами, благаючи чиновників скасувати високий штраф, який було винесено рішенням суду в справі Річарда на додаток до його тюремного ув'язнення. Якщо Сабіна не сплатить штрафу, вона втратить житло.

Сабіна знайшла стару швейну машинку. Продаючи на чорному ринку шкарпетки та пуловери, їй вдалося зібрати достатньо грошей для того, щоб у неї не відібрали горище. Несанкціоноване виробництво та продаж товарів каралися законом, проте друзі Сабіни допомагали їй продавати одяг біля воріт фабрик, на блошиних ринках, на автобусних станціях і скрізь, де збиралися люди.

Якось, коли Сабіна сиділа за швейною машинкою, пролунав зловісний стукіт у двері. Жінка відчинила й побачила на порозі чоловіка у чорному плащі.

— Громадянка Вурмбранд?

— Так, я Сабіна Вурмбранд, — відповіла вона.

— Завтра о дев'ятій ранку вам необхідно з'явитися у Міністерство внутрішніх справ. Покажете черговому цей виклик і запитаете, як пройти до зазначеного кабінету. — Чиновник кинув на Сабіну холодний погляд і пішов.

Переконана, що хтось її зрадив, уранці Сабіна збрала невелику сумку з засобами гігієни та теплим одягом і,

попрошавшись із усіма, вирушила за вказаною адресою. Вона була переконана, що бачить близьких востаннє.

Кабінет був досить великий, із килимами та фіранками. У приймальні сиділа красива дівчина-секретарка. У дорогій рамці висів кольоровий портрет Леніна. За столом розміром із рояль сидів товстун у цивільному, років сорока.

— Сідайте, громадяно Вурмбранд, — він указав на стілець, що стояв за столом. — Вас запросили сюди, щоб краще розібратися у вашій справі. Розкажіть мені про себе та свою сім'ю. — Сабіна вагалася. — Не хвилюйтеся, усе, що ви скажете, залишиться в цих стінах. — Він глянув на папери, що лежали на столі. — У вас є син... Михайл... Як у нього з навчанням?

Нарешті Сабіна зрозуміла — це чергова спроба переконати її подати на розлучення з Річардом. Там, де зазнав невдачі тиск, комуністи вдаються до ввічливості. Чиновник сидів, відкинувшись на спинку крісла.

Сабіна відповіла:

— Я люблю свого чоловіка і, хай що не станеться, збережу наш шлюб. Нас з'єднано назавжди.

— Гарзд, — сказав він, — але дозвольте мені зробити вам невелику пропозицію. Ви хочете, щоб ваша дитина могла завершити навчання? Ви хочете мати право на працю та можливість жити власним життям? Ви можете отримати все це, і до того ж дуже просто. Лише залиште мені свій паспорт, і через сорок вісім годин ми повернемо вам його зі штампом. Забудьте слово «розлучення». Це лише проста формальність, якої держава вимагає від вас. Хіба це не розумний вихід із вашої ситуації?

Сабіна не піддавалася на вмовляння. Чиновник зробив паузу.

— Звичайно ж, якщо ви не співпрацюватимете з нами, ми знайдемо інші способи впливу. Коли ми чогось хочемо, то неодмінно домагаємось цього.

ВУРМБРАНДИ

Сабіна подивилася йому у вічі.

— Припустімо, що одного дня ви, як у наш час це трапляється з багатьма офіційними особами, опинитеся у в'язниці. Ви б хотіли, щоб у цей час ваша дружина розлучилася з вами?

Він вибухнув:

— Ви усвіомлюєте, де ви перебуваєте і хто я такий? Як ви смієте ставити мені запитання! — Він кинув олівець у камін. — А тепер забирайся геть! — закричав він. — І не забудь, що я тобі сказав. Зрозуміла?!

Сабіна взяла свою невелику сумку й мовчки попрямувала до дверей. Вона все чудово розуміла. Але тепер вона знала, що і він також зрозумів її позицію, оскільки це була остання спроба змусити її розлучитися з Річардом. За часів комунізму чиновники боялися в'язниці так само, як християни. Після цього Сабіні повідомили, що її чоловік помер.

Якось уночі на горище Сабіни прийшли кілька молодих людей у зношеному одязі й сказали, що вони колишні в'язні. Однак вони уникали дивитися жінці у вічі й постійно відводили погляд. А коли почали розповідати про те, як бачили Річарда у в'язниці, Сабіна одразу ж зрозуміла, що має справу з провокаторами.

— Бідолашний пастор Вурмбранд, — сумно промовив один із них. — Ми точно не знаємо, що з ним сталося. Перед смертю він став дуже похмурим, ні з ким не розмовляв.

— На що ви натякаєте? — домагалася Сабіна. — Він наклав на себе руки?

— Це невідомо. Ми лише знаємо, що його вивезли з Герли ногами вперед. І хто може звинувачувати його, якщо це навіть і так?

Сабіна розуміла, що її намагаються обдурити.

РОЗДІЛ 55

— Будь ласка, негайно йдіть! — Сабіна не могла підібрати інших слів.

— Бідолашний пастор Вурмбранд, — повторив незваний гість. — Він був справжнім святим. Усі так говорили. Прийміть наші співчуття, пані Вурмбранд...

— Будь ласка, ідіть! Негайно! — перервала їх Сабіна.

Як і очікував Михай, незабаром після арешту батька його відрахували з університету міста Сібіу за категоричну відмову прийняти комуністичне вчення. Він також дізнався, що Департаменту безпеки було відомо про нього все: його розпорядок дня, місця, які він відвідував, адреси друзів. Михай підозрював, що у їхню церкву проникли шпигуни.

Одного разу Михай сказав матері:

— Мамо, мені не хотілося б говорити цього, але ти занадто жаліслива.

Сабіна збентежилася.

— Ти пускаєш у нашу квартиру всіх цих людей. Варто їм лише сказати: «Слава Господу!» — як ти розкриваєш перед ними двері. З цими інформаторами варто бути обережнішими.

Вона тільки збиралася заперечити, як Михай продовжив:

— Я боюсь, що тебе знову заарештують, мамо. І мене. Їм відомо, що я максимально залучений у ваше підпільне служіння. Вони становлять загрозу не лише для нас. Я хвилююся за хлопців, із якими був знайомий у Сібіу і яких два рази на тиждень забирали та били доти, доки вони не пообіцяли доносити. Зараз усі вони у в'язниці й, можливо, їх уже замучили до смерті.

Сабіна згадала про Алісу — свою лагідну добру подругу. Вона присвятила життя турботі про дітей політв'язнів, її заарештували через зв'язок із підпільною церквою. Від неї

ВУРМБРАНДИ

намагалися отримати інформацію, але, коли це не вдалося, її били в зуби чоботами із залізними носами, поки вона не непритомніла, і переламали їй кістки. Протягом наступних восьми років Аліса витримувала невимовні тортури, але так і не зрадила ні Сабіну з Михаєм, ні інших.

Сабіна уявила мляве тіло Аліси, з рота якої тече кров. Дії влади стосовно церкви ставали все більш агресивними. Вона руйнувала підпільні громади та заарештовувала їхніх керівників. Михай мав рацію. З інформаторами потрібно завжди бути напоготові.

56

Після допиту Річарда кинули в кузов вантажівки й повезли у невідомому йому напрямку. Коли автомобіль, нарешті, зупинився, серце Річарда стислося. Він добре знав це місце. То була страшна в'язниця Джилава.

Прозвучала команда: «Вивантажити ув'язнених!» — і кілька вартових зі смердючим запахом алкоголю, розмахуючи палицями, почали «вибивати» ув'язнених із вантажівки. Потім на них одягли сірі роби й поголили голови та бороди. Напівголого та закривавленого, Річарда заштовхали у велику камеру. Він упав на змерзлу підлогу.

Кілька годин по тому пролунала нова команда: «Вивести всіх поїв!» Коли Річарда та інших пасторів і священників виводили з камер, вони чули навколо себе хихикання та пирхання. Ув'язнених безжально штовхали, на тих, хто спіткнувся і впав, плювали.

Через тридцять хвилин священників викликали знову, проте цього разу ніхто не рушив із місця. Тоді в камеру забігли наглядачі й знову почали бити всіх палицями. Річард намагався допомогти тим, хто не міг піднятися. У кутку камери лежав православний ігумен на ім'я Мирон Крістеску. Річард познайомився з ним кілька років тому, чекаючи на зустріч із православним патріархом, і поділився з ним своїми переживаннями.

— Брате, — відповів Річарду Крістеску, поклавши руку йому на плече, — Христос знову прийде — саме на це ми й сподіваємося.

ВУРМБРАНДИ

Крістеску невпинно працював, щоб не дозволити православної церкві перетворитися на пішака уряду, проте марно.

Тепер із рота Крістеску текла кров. Його били по ногах важкими чоботами. Він ридав, прикриваючи рота долонею, на яку випадали вибиті зуби. Розпухле обличчя й виголена голова зробили його майже невпізнаним.

— Я тут, як і решта, — якось сказав Крістеску Річарду, — бо зробив помилку й не чинив опору від самого початку.

Річард спробував заспокоїти його:

— Не дозволяйте таким думкам збентежити вас.

— Брате Вурмбранде, — відповів Крістеску, — я знаю тільки один жаль — жаль про скоєну помилку.

Якби Крістеску промовив ці слова під час проповіді, вони були би просто гарними словами, але тепер, коли він сидів у камері, закривавлений та беззубий, вони свідчили про його силу.

Друге ув'язнення Річарда було суворішим, аніж перше. Оскільки проповідувати співкамерникам суворо заборонялося, усі знали, що той, кого спіймають за проповіддю Слова Божого, зазнає жорстокого побиття. Річард та кілька інших служителів вирішили бути готовими заплатити ціну за привілей проповідувати: вони проповідували — їх били.

Часто один із братів починав проповідувати співкамерникам, коли несподівано двері відчинялися й забігали наглядачі, перебиваючи його на пів слові. Вони хапали брата й тягли на побиття, а через певний час його приносили та, побитого і понівеченого, кидали на підлогу камери. Він, отямившись, повільно підводив голову:

— Отож, брати, на чому нас перервали?

У в'язниці Герла Річард чув про християнина на ім'я Греку, якого засудили до смерті. Процес виконання вироку тривав

тижнями. Його вдаряли гумовою палицею по статевих органах і залишали лежати. За кілька хвилин ударяли знову, потім — знову й знову. Потім лікар робив йому ін'єкції, щоб він не помер від больового шоку. Коли Греку отямлювався, його знову били, поки він, зрештою, не помер від нестерпних регулярних знущань. Керував тортурами член центрального комітету комуністичної партії на ім'я Рек.

Під час тортур Рек говорив Греку те, що комуністи часто кричали християнам:

— Я Бог. Твоє життя і смерть — у моїй владі. Той, Хто на небі, не може дарувати тобі життя. Зараз усе залежить від мене. Якщо я захочу, ти житимеш. А захочу — і тебе вб'ють. *Я Бог!*

Брат Греку, перебуваючи в такій нестерпно складній ситуації, дав Реку надзвичайно глибоку відповідь. Він сказав:

— Вас створено, щоб ставати все більше подібними до Бога, у вашому серці закладено Його прообраз.

Незабаром після смерті Греку Рек став послідовником Христа.

З усіх цих тортур, побиття та приниження комуністами Річард виніс урок: дух — *володар тіла*. Його тіло терпіло знущання, проте воно часто здавалось чимось відокремленим від духа, який перебував у славі Христа та Його постійній присутності. Кати могли покалічити тіло, але не змогли зламати його дух.

Навіть тоді, коли Річардові та іншим ув'язненим давали шматок хліба на тиждень й щоденно брудну бурду замість супу, вони з вірністю віддавали цю їжу слабшому братові, як свою «десятину» Господу.

Коли християн засуджували до страти, перед смертю їм дозволяли зустрітися із дружинами. Нерідко вони так казали своїм коханим: «Ти маєш знати, що я помру з любов'ю до тих, хто вб'є мене. Вони не знають, що творять, і моє останнє

ВУРМБРАНДИ

прохання до тебе: люби їх. Не тримай у серці гіркоти проти них за те, що вони вбили твого коханого. Адже ми зустрінемося на небесах».

Такі слова надзвичайно вражали офіцерів служби безпеки й працівників місць позбавлення волі, які прослуховували розмови. Згодом вони й самі нерідко ставали християнами.

Річард був свідком мученицької смерті десятків відважних пасторів. Надприродна мужність була природною для християн із підпільної церкви, які не зрадили своєї першої любові. Краса останніх хвилин їхнього життя яскраво сяяла на тлі сірих цементних стін і тюремних роб.

До того, як потрапити до в'язниці, Річард дуже любив Христа. Тепер, під час другого ув'язнення, побачивши красу підпільної церкви, він полюбив і її.

Коли Річарда кинули у вагон потяга й разом з іншими ув'язненими відправили до трансільванського міста Герла, де він відбував ув'язнення три роки тому, з вікна своєї нової камери він міг бачити шибеницю, на якій у XVIII столітті страчували ув'язнених. Комуністи надавали перевагу більш ефективному способу страти: кулю в потилицю...

Десять тисяч ув'язнених утримували у варварських умовах у приміщеннях, які було призначено для двох тисяч осіб. Усе попереднє літо адміністрація розпорядилася тримати віконниці на вікнах зачиненими. Існувати без світла й майже без повітря було неможливо. Почався бунт. Ув'язнені забарикадувалися в одному з крил в'язниці. На допомогу охороні було викликано міліцію. Барикади знесли, двері повибивали. Сотні ув'язнених дістали поранення, десятки були убито. Коли до Герли прибув Річард, ув'язненим безжально мстилися за бунт — морили голодом. Зрештою багатьох із них розвезли по інших в'язницях.

У Герлі Річарда помістили в довгий слабо освітлений барак, у якому стояло лише п'ятдесят ліжок на сто чоловік. На кожному ліжку лежали по кілька ув'язнених. Заснути через хропіння було неможливо, а сморід переповнених унітазів викликав нудоту.

Однак навіть той короткий відпочинок, який був у Річарда, часто несподівано переривав приход співробітників служби безпеки. Під час підрахунку ув'язнених змушували лягати рядами й били шипованими чобітьми. Коли наглядач записував ім'я людини, він ставав йому на спину.

Покарання за найменше порушення режиму в'язниці було мінімум двадцять п'ять ударів батоном. Навіть за наявності лікаря більшість хворих помирали. Кожен в'язень знав, що таке регулярна прочуханка, а деякі отримували двадцять п'ять ударів по кілька разів на тиждень. Зазнавши на собі дії різних знарядь катувань, Річард та його співкамерники дійшли висновку, що різка завдає більше болю, ніж палиця чи кийок. Кожен удар по ребрах і хребту викликав пекучий біль. Нервова система часто не витримувала, і в'язень втрачав свідомість. Катування помітно впливали й на наглядачів. Сп'янілі від суміші крові й влади, вони шаленіли.

Щодня Річарда змушували виносити з барака відра з фекаліями у єдиний унітаз на майданчику. Він стояв у довгій черзі, очікуючи, щоб вилити вміст у каналізацію, і намагався бути якомога обережнішим, проте відходи життєдіяльності часто бруднили його руки та одяг.

У пам'ять кожного ув'язненого вкарбувався тюремний цвинтар Росса Шандор. Сірі надгробки за вікном нагадували Річардові, що він невпинно старіє. Він не може уникнути смерті, а може лише відтермінувати її приход. За десятиліття ув'язнення багато в'язнів втратили лік часу. Стрілки годинника біля центральних воріт в'язниці Герла вже протягом шести років стояли на місці. Через брак дзеркал ув'язненим здавалося, що вони на вигляд у тому ж віці, що й у день арешту. І образи

ВУРМБРАНДИ

дружин у їхній пам'яті залишалися такими, якими вони їх бачили ще на волі. Тому вони дуже дивувалися, побачивши змарнілих стариць, які зустрічали їх після звільнення.

Майор Дорабанту, товстун із червоним обличчям, який обіймав посаду коменданта в'язниці Герла, постійно носив у кишені ковбасний рулет із часником або яблуко й під час своїх балачок опускав туди руку, щоб дістати чергову порцію перекусу.

Річард стояв перед комендантом, із тугою спостерігаючи за його бенкетом. Єдиними двома речами, які любив Дорабанту, були їжа і звук його власного голосу.

— Отож, Вурмбранд! — промовив він, цього разу запихаючи в рот шматок пирога. — Монах, чи не так?

— Я пастор, — виправив його Річард.

— Пастори, священники, ченці! Усі ви однакові. Обдираєте бідних, щоб нажитися. Знаю, знаю!

Дорабанту пожвавився і вдався до спогадів про те, як у дитинстві забрів надто близько до монастиря, і ченці жорстоко побили його. В очах коменданта спалахнула іскра ненависті.

— Ти коли-небудь бачив священника, який стріляє з двоствольної рушниці в голодну дитину, Вурмбранде? — Річард відчув, як сильно забилося його серце. — Священне видовище! — вигукнув Дорабанту.

Комендант був не єдиною жорстокою людиною, з якою довелося зіткнутися Річардові. Його співкамерниками були вбивці, злодії та злочинці, які відбували довічне ув'язнення. Ті, хто раніше вбивали євреїв, були налаштованими вкрай вороже до Річарда і якимось мало не позбавили його життя.

— Тобі сказано було заткнутися! — закричав один із них.

Хтось штовхнув Річарда, він упав обличчям униз, і його почали бити ногами. На щастя, у цю мить двері відчинилися, у камеру забігли наглядачі та розігнали всіх по ліжках.

Пізніше про напад почув Дорабанту, котрий якраз здійснював обхід камер. Один із наглядачів упізнав у жертві Річарда, остільки той був найвищим із ув'язнених, але в напівтемряві він не зміг упізнати тих, хто на нього напали.

— Вурмбранде, хто це зробив? — вимагав відповіді Дорабанту.

Річард не відповів.

— Чому ти не хочеш сказати? — сердився комендант.

Річард, прикриваючи розбиту нижню губу, промовив:

— Я християнин. Я люблю і прощаю своїм ворогам. І не осуджую їх.

— Тоді ти ідіот! — гукнув Дорабанту.

Річард погодився.

— Ви маєте рацію. Будь-хто, хто не християнин від щирого серця, — ідіот.

— Це ти називаєш ідіотом мене?

— Я цього не казав, — відповів Річард. — Я мав на увазі, що я не настільки хороший християнин, яким мав би бути.

— Узяти його! — наказав Дорабанту. — Тридцять ударів! Божевільні ченці...

Річард стиснув зуби, коли його схопили й потягли на шмагання.

У камері злодій-циган на ім'я Флореску підставив до ліжка Річарда дерев'яний стільчик, щоб порозмовляти.

— Я вірю в те, що бачу, відчуваю й до чого можу доторкнутися, — розпочав Флореску. — Усі ми важливі не більше, ніж цей шматок дерева, на якому я сиджу. І наша смерть — це кінець усьому.

Річардові було важливо довести свої переконання. Він встав і вибив із-під Флореску стільчик. Той урізавсь у стіну, а сам він із гуркотом упав на підлогу.

— Що це було?! — обурено закричав Флореску, скочивши на ноги.

— Ти кажеш, що ти матерія, як той стільчик, — спокійно відповів Річард. — Але я щось не чув, щоб стілець скаржився на мене за те, що я щойно зробив!

Співкамерники розреготалися.

— Вибач, Флореску, — сказав Річард. — Я просто хотів наочно показати тобі, що, оскільки матерія не реагує ні любов'ю, ні ненавистю, вона відрізняється від нас.

Флореску кілька хвилин хмурився, а потім відповів:

— Я зможу повірити в це, тільки якщо мертві повернуться, щоб поговорити з нами.

— Люди мають зв'язок із мертвими, — запевнив Річард. — Багато видатних учених від Ісаака Ньютона до сера Олівера Лоджа вірили у спіритизм. Біблія навіть описує розмову з мертвим пророком Самуїлом (1 Книга Самуїлова 28).

І Річард почав проповідувати про життя після смерті. Його слова привернули увагу співкамерників, які почали збиратися довкола нього.

— Якби Бог створив нас лише для цього життя, — сказав Річард, — Він дав би нам спочатку старість із її мудрістю, а лише потім молодість із її енергією. Адже безглуздо набувати знання та мудрість тільки заради того, щоб забрати їх із собою у могилу!

Мартін Лютер порівнює наше життя на землі з життям майбутньої дитини. Він каже, що якби ембріон міг розмірковувати в утробі матері, він би здивувався, навіщо в нього вирости руки та ноги, і напевно дійшов би висновку, що має існувати інший світ, в якому він гратиметься, бігатиме й працюватиме. Як зародок готується до майбутнього життя, так і ми.

Річард говорив голосно, наскільки міг, щоб ув'язнені, які лежали на ліжках, могли чути його проповідь. У тьмяно освітленій камері всі погляди було спрямовано на пастора.

— Якби я стверджував, що у півлітрову пляшку поміститься п'ять літрів молока, ви сказали б, що я божевільний. А втім мій мозок може вмещувати думки й про таку подію, як потоп, який стався тисячі років тому, і спогади про те, як я прощався з дружиною та сином у ранок арешту, і роздуми про Бога та диявола. Як це можливо, що моя голова вмещує думки про повсякденне життя точнісінько так само, як і про вічне? Чи вірите ви, що ваш вільний дух, який може подорожувати у часі та просторі, розділить долю вашої оболонки, що називається тілом?

За всі роки пасторського служіння в Бухаресті після проповіді Річарда ще ніколи не наступала така тиша, як та, яка тепер запанувала в його камері. Не чути було ні подиху людей, ні перешіптувань, ні жартів. Продовжуючи проповідь про Христа, Річард оглянув похмуру камеру. Його співкамерники склали зібрання, перед яким йому ніколи не доводилося проповідувати на волі. Їхній одяг був зношеним і брудним, щелепи беззубими,

ВУРМБРАНДИ

щоки запалими, а очі, широко розплющеними від подиву й передчуття надії, свідчили про їхню невгамовну жагу істини, про яку говорив Річард.

На четвертий рік другого ув'язнення Річард знову сильно захворів, його перевели до тюремної лікарні. Коли він пробув там тиждень, йому, разом із іншими в'язнями, наказали вийти надвір. Дехто не міг навіть самостійно ходити, і Річард допомагав їм, як спромігся. Протягом години пацієнти тюремної лікарні змушено стояли на вулиці й дивилися імprovізовану театральну виставу у виконанні інших ув'язнених, під час якої актори висміювали християнство, чим викликали бурхливі оплески та сміх коменданта, який у цей час поглинав обід.

Одного за іншим ув'язнених змушували виходити на імprovізовану сцену й повторювати блюзнірські гасла, що висміювали Христа.

— Нам *доведеться* повторювати цю нісенітницю, поки все це не закінчиться, — сказав зі сльозами на очах один із в'язнів, поклавши руку на плече Річарда.

Коли новопризначений на посаду комендант Александреску викликав на сцену Річарда, сотні очей в очікуванні уп'ялися в пастора. «Чи буде він хвалити комунізм?» — перешіптувалися в'язні.

Річард згадав слова Сабіни на конгресі культурів: «Змий ганьбу з лица Христового!»

— Ану, говори! — наказав Александреску.

Річард тихо промовив:

— Сьогодні, цього недільного ранку, наші дружини, матері й діти моляться за нас у церквах та у своїх домівках. Нам також хотілося б помолитися за них. Натомість нам доводиться дивитися цю виставу.

Річард бачив, як по обличчях ув'язнених потекли сльози, коли він нагадав їм про їхні сім'ї.

— Щойно ми були свідками того, як тут висміювали Ісуса, — продовжив він, — але що ви маєте проти Нього? Ви говорите про трудящих, але хіба Ісус не був теслею? Ви кажете, що той, хто не працює, не повинен їсти, але це було сказано ще до вас у Другому посланні Павла до солунян (3:10). Ви виступаєте проти багатих, але Ісус Сам вигнав лихварів із храму батогами (Євангелія від Івана 2:14–15).

Александреску насупився, але слухав, очевидно, сподіваючись, що Річард скаже достатньо, щоб заслужити смертний вирок.

— Ви будете комунізм, — вів далі Річард, — але не забувайте, що перші християни жили в громадах, ділячись усім, що мали (Книга Дії 2:44). Ви хочете піднести бідних, але в магніфікаті, славослів'ї Марії при народженні Ісуса, говориться, що Бог підносить бідних над багатими (Євангелія від Луки 1:52–53). Усе найкраще в комуністичному вченні взято із християнства!

Потім Річард процитував Карла Маркса, який у своєму вступі до «*Капіталу*» писав, що християнство є найбільш прийнятною формою релігії. Він оглянув присутніх, на мить затримавши погляд на групі співробітників в'язниці, та запитав:

— Чи є тут хтось, навіть комуніст, без гріха?

Після цього Річард почав прямо проповідувати про Ісуса Христа, про те, що Він зробив для кожної людини на хресті та як сильно Він любить навіть комуністів. *Особливо* комуністів! І кожен, від студента університету до робітника фабрики, постане перед Божим судом.

Річард повернувся до коменданта і сказав:

— І вас також судитимуть, майоре Александреску!

В'язні перелякано переглянулися. Річард усвідомлював, що, можливо, перебуває на крок від смерті, проте продовжував

ВУРМБРАНДИ

проповідувати про те, що Ісус дарує вічне життя кожному, хто приходиться до Нього з покаанням.

Перш ніж Річард устиг завершити проповідь, тюремний двір вибухнув оплесками. Ув'язнені, засуджені за різними статтями, аплодували та вигукували, висловлюючи підтримку пастору й уже не переймаючись наслідками. Коли Річард повернувся в шеренгу, ув'язнений на ім'я Мирон прошепотів йому на вухо:

— Ти перекреслив усі їхні старання!

А Гастон прошепотів на інше вухо:

— Ти чуєш, усі кричать «ура» тобі?

Річард відповів:

— Вони кричать не мені, а Добрій Звістці, яка торкнулася їхніх сердець.

Виступ Річарда коштував йому ліжка в тюремній лікарні. Після цієї події його перевели до «камери для попів».

Через кілька днів лейтенант на ім'я Конья повідомив Річардові дві новини. Він сказав, що Сабіна перебуває у в'язниці, а також що о десятій годині вечора його покарають за неодноразову непокору під час виступів. Побиття Річард ще хоч якось міг перенести, але звістка про Сабіну стала для нього жахливим ударом.

Очікування побиття може звести людину з розуму. Але усвідомлення того, що побиття терпить і його дружина, було для Річарда нестерпним випробуванням. Він чекав біля дверей камери, час від часу чуючи кроки коридором, які то наближалися, то віддалялися. Десять кричав від побиття ув'язнений. Проте по Річарда ніхто так і не прийшов...

Протягом наступних шести днів Річарда знову й знову залякували побиттям. Нарешті, майже через тиждень, його затягнули в камеру тортур і побили так, що він утратив будь-яку надію вижити. Кожна рана палила, як вогонь.

Після того, як його нарешті перестали бити, лейтенант Конья наказав:

РОЗДІЛ 57

— Усипати йому ще трохи! Штук десять!

У камеру Річарда принесли непритомного. Цілий день із гучномовців лунало: «Християнство — це безумство! Християнство — це безумство! Християнство — це безумство! Зрікайся! Зрікайся! Зрікайся!»

Річард не міг зректися, бо Ісус не зрікся. Під тортурами Ісус міг покликати на допомогу ангелів, щоб вони спасли Його, але Він здолав біль і ганьбу заради любові до тих, хто Його розпинав.

Протягом наступних кількох тижнів побиття посилювалися. Річардові та іншим пасторам часто наказували знімати штани. «Лягти на живіт!» — кричали одні кати. Інші вимагали: «Перевернутись на спину й підняти ноги догори!»

Коли їм ставало нудно, вони брали двох в'язнів і говорили одному:

— Бий по обличчю!

Коли він відмовлявся, йому казали:

— Ти втратив свій шанс!

Потім другому наказували бити першого.

— Дай йому здачі! — ревіли наглядачі від сміху.

Часто ув'язнені били одне одного, доки їхні обличчя не розпухали й не ставали криваво-червоними.

У випадку з Річардом тортури виявлялися марними. Він виробив у собі таку радість від страждань за Христа, що лейтенант Конья змушений був удатися до іншої тактики. Якось він прийшов у камеру й зажадав, щоб Річард збирав речі.

Конья повів ув'язненого через двір до будівлі, в якій була камера з білими стінами. Ніколи раніше Річардові не доводилося бувати у подібній камері. По кутках висіли лампи, наповнюючи її яскравим світлом. За хвилину залунав гучномовець: «У наш час ніхто не вірить у Христа. Ніхто не вірить у Христа. Ніхто не вірить у Христа. Ніхто не ходить до церкви. Відмовся. Покинь це. Покинь. У наш час ніхто не вірить у Христа...»

ВУРМБРАНДИ

Річард хотів заткнути вуха, проте його руки було скуто за спиною. Наступного ранку Конья увійшов у камеру, зняв із Річарда наручники й запросив його пройти за ним коридором. Коли пастор побачив свою нову камеру, у нього перехопило подих. На ліжку, застеленому чистою білизною, лежав свіжий одяг. А на столі, якого було накрито скатертиною, у вазі стояли квіти. Від цього дивовижного видовища у Річарда підкосилися ноги, він опустився на ліжку й заплакав. Конья був дуже задоволений собою...

Річард узяв у руки газету, яка лежала на столі — першу газету за всі роки, які він провів у в'язниці. Він повільно перегортав сторінки, намагаючись увібрати якомога більше із прочитаного. Чи увійшов уже до Чорного моря флот Сполучених Штатів? Про це в газеті не було жодного слова, але була стаття про комуністичну диктатуру на Кубі, яка кидала виклик Америці.

До розкішної камери увійшов Александреску й пообіцяв перевести у неї Річарда на решту його ув'язнення. Потім він завів мову про те, що Ісус Христос є вигадкою апостолів, придуманою, щоб дати рабам хибну надію на краще життя.

Річард простяг йому газету й промовив:

— Ваша комуністична газета є доказом того, що Ісус не є вигадкою. На ній указано дату випуску — липень 1963 року. Це означає, що від дня народження Того, Кого, як ви стверджуєте, ніколи не існувало, минуло 1963 роки. Ви не вірите в Христа, але приймаєте Його як засновника нашої цивілізації та відлічуєте час від Його народження.

— Це нічого не означає, — знизав плечима Александреску. — Просто так заведено вважати.

— Але якщо Христос ніколи не приходив на землю, то як же виник цей звичай?

— Його вигадали брехуни.

— Припустімо, ви скажете мені, що росіяни висадилися на Марсі, — сказав Річард. — Я не мушу вам вірити. Але якщо

я ввімкну радіо й почую, як з цим досягненням їх вітають американці, я подумаю, що це, мабуть, правда. Так само ми маємо визнати існування Христа як історичний факт, якщо Його найлютіші вороги, фарисеї, визнали це в Талмуді, а також зафіксували ім'я Його матері та деяких із Його учнів. Більше того, нас має вразити те, що фарисеї приписують Христові творення чудес, заперечуючи, що такі чудеса можна здійснити, вдавшись до чорної магії. Багато язичницьких письменників також визнали Ісуса. Тільки комуністи заперечують цей очевидний історичний факт просто тому, що він не відповідає їхній теорії.

На превеликий подив Річарда, Александреску не став сперечатися. Натомість він простягнув Річардові книжку для читання — *«Довідник атеїста»*. Це була красива книга в міцній палітурці й із барвистими ілюстраціями. Річард прочитав про історію релігій, таких як індуїзм, буддизм, конфуціанство та іслам, і перейшов до історії християнства. У книжці було написано, що католицизм перекручений, а лютеранство набагато краще за нього, оскільки Лютер кинув виклик папі. Дійшовши до цього місця, Річард усміхнувся. «Проте наука доводить, — було написано там, — що всі християнські традиції є шахрайськими й ґрунтуються на хибних припущеннях». Річард із цікавістю прочитав розділ про те, що «християнські обряди виникли нібито з язичницьких традицій». Його увагу привернув заголовок останнього розділу: «Форми атеїстичної пропаганди». Прочитавши його, він закрити книжку, подякував Господу за те, що мав можливість потримати її в руках, і забрався під чисту ковдру.

Католицька церква закликала до примирення братів, які живуть на Сході й Заході, між якими виникло розділення. Чи

ВУРМБРАНДИ

можлива християнська єдність? Річард розмірковував над цим питанням, знаючи, що ті, хто справді любить Христа, мають любити й одне одного. Він уявляв, як Ісус каже Своїм дітям по всьому світу: «Я зцілив усіх вас різними шляхами, і тепер не треба сваритися, треба радіти!»

Річард згадав фразу відомого німецького поета Гете: «Колір — це біль світла» — і здивувався цій думці. Проходячи крізь призму, світло розкладається на складові, й в усі боки розбігаються різнокольорові промені. Кожен промінь складається з того ж світла, що й інші, але відрізняється за зовнішнім виглядом та кутом заломлення.

Так само християни, які живуть на Заході, відрізняються від християн, які мешкають на Сході. Їхні культура, традиції і звичаї різні, різні так само, як і їхні національні прапори. І все ж усіх Божих дітей викуплено кров'ю Христа. Бог не передбачає подібності; Він бажає єдності — єдності в Сині Божім, жертва Якого зробила кожного з нас новим творінням.

Так, розмірковуючи над тим, що поділ церкви був болючим пошуком однієї й тієї ж істини з різних точок зору, Річард заснув. І колисковою йому були слова Ісуса, що звучали у його свідомості: «Я дорога, і правда, і життя. До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене» (Євангелія від Івана 14:6).

58

— Аліса повернулася! — радісно закричала Марієтта. — Нарешті!

Сабіна не могла повірити в чудову новину. Схопивши пальто, вони з Михаєм та Марієттою вибігли надвір і стрибнули в трамвай.

Аліса дуже постаріла. Вона стояла в залатаному одязі, а її тонке волосся спадало на глибокі зморшки на обличчі, вирізані жахами комуністичних тортур. Вона, як завжди, усміхалася.

— Завтра ми щось тобі принесемо, — пообіцяла Сабіна.

— Але ж у вас самих нічого немає, — відповіла Аліса й була цілком права.

— Та ні, ми живемо в розкоші, — засміявся Михай. — Ви б бачили наш пентхаус!

— Килими на стінах, — додала Марієтта. — І на вікнах теж! І проточна вода... Тече прямо зі стелі!

Вони провели Алісу до квартири її двоюрідного брата, де вона тепер житиме, і повернулися додому. Тієї ночі Сабіна намагалася заснути, але щоразу, заплющуючи очі, бачила обличчя Річарда.

Під час комуністичних святкувань у Бухаресті оголошували імена політв'язнів, яких незабаром звільнять із в'язниць. Сабіна була присутня на кожному святі, сподіваючись почути ім'я Річарда.

Якось, у теплий літній день 1964 року, Сабіна приїхала додому й знайшла там щоденну газету, яку дорогою на роботу принесла

ВУРМБРАНДИ

подруга. Прочитавши на першій сторінці заголовок, написаний великим жирним шрифтом, Сабіна затремтіла. АМНІСТІЯ.

Сабіна не знала, хто цього разу підпадає під амністію, проте всім серцем сподівалася й молилася, щоб це були політичні ув'язнені, такі як Річард. Вона кілька разів перечитала статтю, а потім кинулася до кімнати подруги, де кілька жінок уже обговорювали довгоочікувану новину.

— Вони, мабуть, учинять так само, як і минулого року. Випустять лише карних злочинців! — нарікала пані Ландауер.

— А ось і ні! — заперечила Сабіна. — Кажу вам! Будемо молитися й дякувати Богові. Ось побачите!

Через п'ять хвилин прибіг сусід. Йому зателефонував давній приятель, якого зранку звільнили з Герли.

Герла?! При згадці про цю в'язницю очі Сабіни розширилися, а сусід продовжував:

— Мій друг каже, що сьогодні ваш чоловік був у списку на звільнення! Він бачив, як той чекав у дворі! Він, мабуть, уже добирається додому!

Того вечора, коли Сабіна намагалася почистити картоплю, її серце мало не виривалося з грудей від радості. Вона сіла. Через кілька годин пролунав стукіт у двері. На порозі стояв пан Іонеску, друг Вурмбрандів, який жив поверхом нижче й мав телефон. Він схопив Сабіну за руку й випалив:

— До вас міжміський дзвінок!

Сабіна поспішила за ним униз сходами й схопила слухавку.

То був голос Річарда! У Сабіни зашуміло у вухах, потемніло в очах, і вона відчула, як підкошуються ноги. Знову розплющивши очі, вона побачила стурбовані обличчя, які дивилися на неї згори донизу.

— Із нею все гаразд!

— Ти знепритомніла!

Михай уже розмовляв по телефону й сміявся. Син із полегшенням глянув на матір і повідомив їй, що батько перебуває у будинку друзів у Клузі та запевняє, що з ним усе гаразд, він здоровий і вільний та повертається додому. Він приїде поїздом, але сяде на нього лише наступного дня.

Після обіду наступного дня із в'язниць, що знаходилися в різних частинах країни, почали повертатися ув'язнені. А увечері Сабіна отримала телеграму й поділилася радісною новиною з друзями.

— Річард повідомляє, що приїде нічним поїздом і буде тут о 8:30 ранку!

Тієї ночі Сабіна навіть не намагалася заснути. Вона раділа з іншими дружинами, які святкували визволення своїх чоловіків. Дехто не бачив подружжя протягом п'ятнадцяти років. Було відчуття, ніби могила повертає мертвих в обійми живих.

Майже щогодини надходили звістки про нових звільнених. Друзі, які не могли прийти, передавали величезні букети.

Наступний ранок настав швидко. Сонце зійшло над обрієм із чудовою свіжістю раннього ранкового світла.

Промайнув великий дизельний потяг. Його наближення зустрічали юрби стурбованих і збуджених людей, кожен із яких сподівався на прибуття своїх близьких. До неба підносилися молитви за батьків, чоловіків, братів та синів. Однак багато з цих прохань того дня залишилися без відповіді...

Очі Сабіни бігали по вікнах вагонів, що пролітали повз, аж поки погляд її не спіймав знайоме обличчя. З одного вікна висунувся Річард. Худий, з грубо поголеною головою і змарнілим блідим обличчям.

ВУРМБРАНДИ

«Бог повернув мені його!» — подумала Сабіна й кинулась назустріч чоловікові. Його одяг був дуже пошарпаний, а на черевиках — не за розміром великих — не було шнурків. Михай приєднався до їхніх обіймів, а весь вокзал вибухнув радісними вигуками та вітаннями. Усі хотіли привітати пастора з поверненням і дізнатися про долю інших ув'язнених. Хтось із фотоапаратом зробив знімок на згадку.

— Нічого не кажіть, — тихо промовив Річард. — Дозвольте мені лише дивитися на вас.

Якби на декілька днів раніше комендант Александреску повідомив ув'язненим Герлі: «Завтра вас усіх розстріляють», — тюремне приміщення вибухнуло б вигуками: «Ура! *Нарешті свобода!* Кінець мукам!» Однак замість цього комендант оголосив, що політв'язням оголошено амністію і завтра їх випустять із в'язниці.

Ув'язнені стояли збентежено. А раптом це черговий обман? Річард був в одній із останніх груп, які залишали в'язницю. Наглядачі, які раніше поводитися з ним жорстоко, видали йому одяг, який він надів із вдячністю.

— Брате Вурмбранде! — до пастора підійшов чоловік і сказав, що він із міста Сібіу. — Я так багато чув про вас від вашого сина. Ми сиділи в одній камері.

— Мій син у в'язниці? — вигукнув Річард. — Ні-ні. Ви помиляєтесь!

Чоловік співчутливо похитав головою:

— А ви що, не знали? Він уже шість років у в'язниці.

Тіло Річарда пронизав гострий біль, як це відбувалося щоразу, коли він отримував двадцять п'ять різок. Однак цього разу біль був набагато сильніший. У Михая таке слабке здоров'я. Він не

зможе вижити у в'язниці! Річард усе ще не міг оговтатися від жахливої новини, коли підійшов Александреску.

— Ну що, Вурмбранде? — поцікавився комендант. — Куди подасишся тепер, коли ти вільний?

Річард на мить замислився.

— Я не знаю. Мені сказали, що моя дружина у в'язниці, а тепер, виявляється, і мій єдиний син також. У мене більше нікого немає.

— І хлопець туди ж! — насмішкувато промовив Александреску. — І як тобі знати, що твій син тепер теж зек?

— Я впевнений, — відповів Річард, — що він у в'язниці не за крадіжку й ні за будь-який інший злочин. А якщо він там за віру в Христа, то я пишаюся ним.

— Що?! — обурено вигукнув Александреску. — Ми витрачаємо гроші на те, щоб тримати тебе тут, а ти пишаєшся тим, що член твоєї родини теж сидить у в'язниці?

Річард вийшов за ворота в'язниці у чужому одязі. Колись він уже виходив на волю, як зараз, проте тепер, дізнавшись про те, що його дружина й син у в'язниці, ледве тягнувся вулицею, пригнічений та нещасний.

Повз Річарда пролітали швидкі автомобілі. Його увагу привертав яскравий одяг жінок, барвисті квіти на вікнах будинків, звуки веселої музики по радіо. Яке ж гарне це місто! Дув свіжий вітер. Повітря було чисте й незвичне для його легень.

Річард вирушив автобусом до сусіднього міста Клуж, де колись жили його друзі. Друзям Річарда довелося кілька разів переїжджати, і він довго блукав, намагаючись їх відшукати. Коли автобус повернув за ріг, йому згадалася жінка, яка запропонувала йому полуницю після минулого звільнення. Як багато він віддав би цього спекотного літнього дня за кілька ягід!

ВУРМБРАНДИ

Нарешті пошуки Річарда увінчалися успіхом. Щасливі побачити друга на волі, друзі запропонували йому фрукти й торт. Але Річард побачив на столі гарну коричневу цибулину. Несмачна тюремна їжа пробудила в ньому бажання поїсти чогось гострого.

Перекусивши, Річард попросив дозволу зателефонувати своєму сусідові в Бухарест, і за кілька хвилин уже почув голос Сабіни.

— Це Річард! — вигукнув він. — А я думав, що ти у в'язниці...

У слухавці пролунав гучний глухий удар, а за ним — какофонія голосів. Потім Річард почув голос Михая.

— Мама зомліла. Не клади слухавку! — За хвилину він повернувся до телефону. — Здається, із нею усе гаразд. Нам сказали, що ти мертвий!

Михай не був у в'язниці! Виявляється, комендант наказав повідомити Річардові цю неправдиву новину, щоб поспостерігати за його реакцією.

Річард сів на потяг, що прямував до Бухареста, де на пероні його зустріла ціла юрба чоловіків, жінок і дітей із квітами. «Кого це зустрічають із такими почестями?» — подумав Річард. Висунувшись із вікна вагона, він оглядав присутніх, доки не помітив Сабіну. І тут він побачив, що вітати його повернення додому прийшла вся церква. Річард почав пробиратися крізь натовп до Сабіни та Михая, бажаючи якнайшвидше обійняти їх.

У наступні дні Річард багато міркував про своє чотирнадцятирічне ув'язнення. На той час він розучився писати й через голод та наркотики забув уривки з Писання, які знав напам'ять. Однак один текст він добре пам'ятав: «І служив Яків за Рахіль сім літ, а вони через любов його до неї були в його

РОЗДІЛ 58

очах, як кілька днів» (Книга Буття 29:20). Попереду Річарда й Сабіну чекало життя, сповнене труднощів та злиднів, проте це не мало для них жодного значення, адже тепер вони були разом і на волі.

59

День і ніч на своєму горищі Сабіна приймала гостей, які з'їжджалися з усієї країни, щоб відвідати Річарда. Кожен хотів висловити пастору свою підтримку та подяку. Навіть співробітники служби держбезпеки більше не намагалися контролювати великі натовпи, які стікалися до житла Вурмбрандів. Лише стараючись залишатися непоміченими, вони дивувалися популярності Річарда й додавали до його особистої справи нові доповіді. Навіть лікарні, де лежав Річард, кишіли відвідувачами.

Лікарні не могли забезпечити необхідні для Річарда умови, і він, нарешті, опинився в санаторії в селі Синая, де колись на вершині гори було збудовано літній королівський палац. Однак навіть туди продовжували прибувати пастори й звичайні прихожани з різних церков, яким вдалося дізнатися про місцезнаходження Річарда. Люди добиралися пішки, на мотоциклах, на велосипедах та автобусах.

Щоб відновити здоров'я, Річардові знадобилися роки. Він був худий, як тростина, і важив близько сорока кілограмів. Він пережив роки побиття та промивання мізків. На спині Річарда зяяли дірки та шрами від тортур, але очі його були такими ж блакитними, як і тоді, коли через ці вікна душі Сабіна роздивилася його справжню сутність і покохала його.

Того ж року, коли Річарда було звільнено з в'язниці, уряд звільнив і десятки тисяч інших політичних ув'язнених, із багатьма з яких Річард познайомився за ґратами. Бухарестові було важко впоратися з таким раптовим напливом звільнених, які шукали роботу, щоб утримувати своїх дружин та дітей. Серця людей, їхні будинки та вулиці були повні трагедій.

Міліції не до снаги було контролювати весь цей безлад, і Річард використав кожну нагоду, щоб проповідувати — таємно, у будь-якій церкві, де тільки йому дозволяли. Річард навіть зміг домогтися дозволу на релігійну діяльність, що давав право проповідувати. Щоб говорити про Христа, йому не потрібен був дозвіл уряду, проте наявність документа відчиняла багато дверей. Сабіна й Річард переживали найбільш напружений період у житті. Вони часто підпільно проводили богослужіння і наvertsали сотні душ до Христа.

Незважаючи на це, Річардові здавалося, що він працює недостатньо. Перебуваючи у в'язниці, він багато мріяв про волю.

— Які в тебе плани? — якось поцікавилась Сабіна.

— Насправді я хотів би стати самітником і піти в пустинне місце, щоб там провести залишок життя в спогляданні Бога й у роздумах над Його Словом.

Сабіна погодилася, що це було б чудово. Раніше подружжя прагнуло багатства, слави й задоволень, але Бог використовував роки ув'язнення та злидні, щоб перетворити їх на тих, кому достатньо лише однієї присутності Христа.

Сірі стіни камер не були перешкодою для Божої присутності. Святий Дух зробив навіть ті жахливі приміщення прекрасними. Будучи неочищеним вугіллям, Річард і Сабіна з в'язниці вийшли як алмази й присвятили все життя тому, щоб Боже світло сяяло в темряві.

Одиночне ув'язнення навчило Річарда ще більше насолоджуватися присутністю Спасителя. Він заглиблювався в роздуми про Нього, вчився долати бурі, що вирували в серці,

ВУРМБРАНДИ

і ненависть. Він усвідомив, що йому більше не потрібно ні з ким боротися, бо любов сильніша, ніж насилля, вона може підкорити серце навіть найжорстокішого слідчого. Настали роки затишшя та спокою, але Річард не збирався витратити їх даремно. Він буде творити храми для Христа в людських серцях, проповідуючи Слово Боже, свідкуючи про Божу любов, милість і захист, які він пережив на власному досвіді, і описуючи все це в книгах.

Річард утішав пасторів, які з величезною скорботою змушені були зізнатися своїм громадам у тому, що були інформаторами Секурітате й доносили на власну паству. Коли Румунію охопив страх, багато пасторів зрадили свої отари, яких у минулому самі привели до Пастиря.

Ленін колись писав: «Усяка релігійна ідея, всяка ідея про всякого боженьку, навіть усяке кокетування з боженькою — це мерзота, що її годі висловити... найнебезпечніша мерзота, найгідкіша зараза... Мільйон гріхів, пакостей, насильств і зараз фізичних... далеко менш небезпечні, ніж тонка, духовна, прибрана в найбільш пишні «ідейні» костюми ідея боженьки...»¹.

Комуністична партія Радянського Союзу дотримувалася думки Леніна. Для неї релігія була гіршою, ніж рак, туберкульоз та сифіліс разом узяті, оскільки вона була загрозою самому її існуванню, і її потрібно було знищити якомога швидше та ефективніше.

Після звільнення з в'язниці Річард дізнався, що у Бухаресті комуністи заборонили молодіжні зібрання та дитячу недільну школу, оскільки підрастаюче покоління не можна було «заражати християнською Євангелією». Хоча він завжди любив комуністів, тепер у нього з'явилось ще більше огиди до комунізму, і він присягнув усіма силами протистояти цьому

¹ Vladimir Lenin, quoted in Peter Watson, *The Age of Atheists: How We Have Sought to Live since the Death of God* (New York: Simon & Schuster, 2014), 216.

злу. Мільярд чоловіків, жінок і дітей усе ще перебували в залізному кулаку, і Річард твердо вирішив присвятити решту життя боротьбі за їхнє звільнення від червоного терору.

Річард знав, що самота могла тривати лише певний час. Він згадав св. Антонія Великого, який провів тридцять років життя у єгипетській пустелі. Він залишив світ, щоб постійно перебувати в пості та молитві, вчитися отримувати перемогу над спокусою та гріхом. Однак, почувши про суперечки між св. Опанасом і Арієм про божественність Христа, Антоній залишив пустельницький спосіб життя і вирушив до Александрії, щоб допомогти побороти ересь.

У Румунії не бракувало зла, із яким треба було боротися. Професори та інтелектуали були змушені відмовитися від своїх переконань та навчати атеїзму. Керівництво комсомольської організації стежило за стосунками молодих людей і викликало їх на комсомольські збори, висловлювало догани й погрожувало дівчатам за стосунки з хлопцями-християнами, натомість указуючи їм на тих, із ким дозволено дружити. Річард почав знову зустрічатися з членами підпільної церкви — досвідченими товаришами минулих років, які чинили опір тортурам, а після звільнення з в'язниці переховувалися від арештів — і приєднався до їхнього служіння. Він став відвідувати таємні зустрічі, на яких співали переписані від руки гімни зі збірок, які Річард склав у в'язниці.

У молодості Бог змінив плани Річарда, і тепер, уже у більш літньому віці, він знав, що Бог може зробити це знову. Думки про те, щоб повернутися до спокійного життя, поступово розвіювалися і перетворювалися на бажання продовжувати боротьбу за Христа. Колись, щоб звільнити Свій народ, Бог послав Єгипту десять кар, кульмінацією яких стала смерть первістка. Річард знав, що Бог дав Румунії дієву зброю для боротьби зі злом — смерть Його власного Сина. Лише

ВУРМБРАНДИ

воскреслий Христос може принести нове життя в долину смерті, на його спустошену батьківщину.

Інші проповідники критикували Річарда за проповідь, яку було спрямовано проти корупції в уряді, та закликали проповідувати «чисту» Євангелію. Але хіба проповідь Івана Хрестителя була такою вже «чистою»? Іван не тільки говорив: «Покайтеся, бо наблизилося Царство Небесне» (Євангелія від Матвія 3:2). Він також дорікав царю Іродові за все зло, яке він учинив (Євангелія від Луки 3:19). Ісус назвав Івана найбільшим із усіх людей і навіть послав йому слово підбадьорення під час його ув'язнення (Євангелія від Матвія 11:2–6, 11).

Та й Сам Христос засуджував зло своїх днів. Він не лише проголосив Нагірну проповідь, а й викривав релігійну еліту, кажучи: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри!..» (Євангелія від Матвія 23:27).

Комунізм був гріхом, і Річард, пастор сотень, навіть тисяч християн, які жили в різних куточках країни, був зобов'язаний захистити їх. Він знав, що комунізм приводить до краху кожену країну, народу якої його насаджують. Його незмінною ознакою є розтління верхів та маргіналізація низів.

Після того як звільненим колись священникам та пасторам уряд дозволив знову очолити невеликі церкви, Річард отримав призначення у церкву міста Орсова. У відділі в справах культур комуністичного уряду йому повідомили, що церква складається із тридцяти п'яти членів, і попередили, що їх у жодному разі не має стати тридцять шість! Від нього також зажадали, щоб він став агентом органів влади, доповідав на кожного члена церкви й не допускав, щоб богослужіння відвідувала молодь. Ось як комуністам вдавалося використовувати церкву як інструмент контролю над людьми й перешкоджати її зростанню.

Річард знав, що проповідь Слова Божого неминуче приверне до церкви сотні людей. Тому він навіть не намагався працювати у зареєстрованій, офіційній церкві. Натомість він знову повернувся до служіння в підпільній, благовістуючій й підкріплюючій своє свідчення шрамами. Протягом тривалих років його ув'язнення за часів нацизму та комунізму Бог чудовим чином діяв у Румунії. Він не залишив Своїх вибраних, але поневолених людей, Він чув їхній стогін, і тепер християни з країн Заходу почали допомагати їм і молитися за них.

Якось Річардові повідомили звістку, яка зігріла його серце: «Приїхали брати з-за кордону». На Заході були християни, які таємно організовували небезпечну роботу з доставлення допомоги сім'ям християн-мучеників. Вони порушували закон держави, контрабандою переправляючи християнську літературу та необхідні речі через румунські кордони.

Шестеро з цих західних християн незабаром приїхали в Бухарест, щоб відшукати відомого пастора, який провів чотирнадцять років у в'язниці.

— Я цей чоловік, — сказав їм під час зустрічі Річард.

Вони були вражені.

— Але ми очікували побачити сумного чоловіка. Ви, мабуть, не той, хто нам потрібен, адже ви сповнені такої радості!

Річард запевнив їх, що він насправді той самий чоловік, та висловив подяку за молитви й допомогу. Жвавий та дотепний, Річард умів змусити гостей почуватися комфортно, обмінюватися приємними спогадами й сміятися. Одним із відвідувачів був Стюарт Харріс, який приїхав до Річарда у листопаді 1964 року. Прийшовши до будинку Вурмбрандів пізньої ночі після безлічі запобіжних заходів, він приніс їм слова любові й утіхи від християн із Заходу. Річард ніколи не забуде ті зустрічі, які стали для нього такими значущими.

Дружні стосунки, що виникли після цього візиту, сприяли новим контрабандним поставкам гуманітарної допомоги,

ВУРМБРАНДИ

Біблій та іншої християнської літератури для підпільної церкви. Західні християни не лише забезпечували своїх східних братів і сестер Словом Божим, а й доводили свою братню любов. Протягом багатьох років Річард молився за християн у цих країнах. І тепер усвідомлення того, що вони теж молилися за нього, змусило його розплакатися. У роки промивання мізків гнані постійно чули: «Ніхто вас не любить, ви нікому не потрібні, ніхто вас не любить, ви нікому не потрібні!» Тепер же вони бачили, як американські та англійські християни, ризикуючи власним життям, доводили їм свою любов. Вони були ангелами, посланими Богом, щоб утішити Річарда, його сім'ю й усю підпільну церкву. Натомість Річард допоміг західним християнам виробити таку тактику підпільної роботи, яка давала можливість непомітно пробиратися до будинків, оточених працівниками міліції та служби безпеки. Співробітництво Річарда із західним світом зробило його більш уразливим, ніж будь-коли, перед наступним арештом.

Дві християнські організації, «Норвезька місія допомоги євреям» та «Єврейський християнський союз», заплатили комуністичному уряду за Річарда викуп у розмірі десяти тисяч доларів, що у п'ять разів перевищувало розмір викупу за політичного в'язня.

Ісус Христос викупив Річарда Своєю смертю на хресті. А тепер члени Тіла Христа на землі, Його Церква, викупили його з-за залізної завіси. Після стількох років невизначеності, тортур та допитів сім'ї Вурмбрандів настав час залишити Румунію...

60

Коли за виїзні візи Вурмбрандів уряду Румунії надійшло десять тисяч доларів, Секурітате зажадали останньої зустрічі з Річардом.

— Їдь на Захід і там проповідуй скільки тобі завгодно, — сказав чиновник. — Але ж ні слова про нас! Я попереджаю, що ми можемо змусити тебе замовкнути навіть там.

Наступного ранку, 6 грудня 1965 року, Річард, Сабіна та Михайл вирушили до аеропорту. Злітно-посадкова смуга тяглася в далечінь і зникала в тумані.

Майбутнє Вурмбрандів було таким самим туманним, як і обрій. Сім'я піднялася на борт DC-7 із шістдесятьма іншими викупленими у румунського уряду громадянами, переважно євреями. Співробітники служби безпеки аеропорту намагалися перешкодити тим, хто проводжав Вурмбрандів, пройти в приміщення аеропорту, але їхні зусилля були марними. Охорона кидала заздрісні погляди на тих, хто вирушав на Захід, і супроводжувала їх до трапу.

Незабаром шасі літака відірвалося від сірої смуги. Одні радісно вигукували, а інші щосили намагалися впоратися з гірко-солодкими емоціями, що наринали. Люди були раді отримати свободу, проте тужили за тими, хто досі страждає за вікнами ілюмінаторів.

Через кілька годин літак приземлився у Римі. З Рима Вурмбранди вирушили до Осло. Річард хотів зупинитися в Женеві, щоб розповісти там про переслідування християн у

ВУРМБРАНДИ

Румунії, однак секретар Всесвітньої лютеранської федерації по телефону благав його не приїжджати, побоюючись, що про це дізнаються росіяни.

У Норвегії Вурмбрандів зустрічали члени «Церковного служіння Ізраїлю» — місії, яка заплатила частину викупу, а також керівники різних церков. Серед тих, хто їх вітали, була й Ануца, яка п'ятнадцять років не покладаючи рук працювала над тим, щоб цей день нарешті настав. Річард зустрівся з пастором Готе Хеденквістом, главою «Шведської місії Ізраїлю», який протягом багатьох років щодня молився за нього. Представники «Єврейського християнського союзу», який заплатив іншу частину викупу, одразу ж поцікавилися потребами сім'ї.

З Норвегії Вурмбранди вирушили до Великобританії, де їх зустрів Стюарт Харріс, який відчинив перед сім'єю двері університетів та безлічі церков усіх конфесій. Британські християни практично не були обізнані про факти переслідувань своїх братів-християн на третій частині землі, які жили в умовах комуністичного гніту. Тепер західні віруючі нарешті мали змогу почути про мучеників і про перемоги підпільної церкви.

Річард і Сабіна насолоджувалися ангельською гостинністю своїх нових британських друзів. У Великій Британії навіть створився альянс, який згодом заснував нову місію, яку було спрямовано на служіння гнаним християнам у комуністичному світі. Однак Річард усвідомлював, що йому необхідно заручитися підтримкою американців.

61

До того часу, коли Вурмбранди влаштувалися у Сполучених Штатах, Департаментом державної безпеки Румунії було видано наказ прибрати їх як свідків злочинів комуністичного уряду. Незважаючи на те, що Річарда попереджали, щоб він мовчав, він використав будь-яку можливість виступати зі свідченнями проти комунізму. І Божа рука захищала його сім'ю на кожному кроці цього шляху.

Річарда запросили дати свідчення перед Сенатом, а потім і Конгресом США у Вашингтоні, де були присутні не лише сенатори, а й журналісти газет та радіостанцій із різних країн світу. Коли він говорив про страждання підпільної церкви, на нього було звернено об'єктиви багатьох телекамер.

— Третя частина світу має право на ваші молитви, вашу підтримку, вашу матеріальну допомогу... У тюрмі я бачив чоловіків з двадцятикілограмовими ланцюгами на ногах, які молилися за Америку. А в США ми рідко чуємо, щоб церкви молилися за тих, хто страждає у комуністичних в'язницях.

Відповідаючи на запитання сенатора, чи є у нього будь-які сліди тортур, Річард зняв сорочку й показав вісімнадцять шрамів на тілі.

— Я не хвалюсь цими шрамами. Я показую катоване тіло моєї церкви та моєї країни. Зараз я говорю від імені героїв та мучеників, які самі не можуть говорити за себе: за протестантів, католиків, православних та іудеїв, які померли під тортурами за віру в Бога.

ВУРМБРАНДИ

Сидячи поряд із Річардом, Сабіна не могла стримати сліз і разом із більшістю членів Сенату відкрито ридала, слухаючи розповіді про селянок, черниць, молодих городян, протестантів і католиків, євреїв, приречених на поневолення в Румунії.

Річард бачив, як гірко плаче Сабіна, і згодом сказав їй:

— Твої сльози справили більше враження, ніж усі мої слова. Сльози здатні зруйнувати найміцніші стіни!

Протягом усього життя Річард знав, що ручка сильніша, ніж меч. Перебуваючи в Британії, поки в його пам'яті були свіжими спогади про ув'язнення, він надиктував книжку під назвою *«Сучасна мученицька церква. Катовані за Христа»*. Сабіна сиділа на дивані й слухала, як її чоловік витягує з пам'яті історію за історією про закатованих християн та неймовірно жорстокі допити, і супроводжувала їх невтішними риданнями.

Це була дуже проста книжка, яку було написано не чорнилом, а сльозами та кров'ю мучеників — *їхня* історія, утілена на папері для нащадків.

Книжка *«Катовані за Христа»* несподівано стала бестселером. Її було перекладено десятками мов, і вона відкрила для Річарда та Сабіни можливість подорожувати різними країнами й континентами, проповідувати про силу Євангелії й свідчити про мужність переслідуваних християн. Ця книжка та візити Вурмбрандів посприяли створенню дев'ятнадцяти місій у вільних країнах Європи, Азії, Австралії та Америки, які й досі у єдності працюють над забезпеченням підпільної церкви християнською літературою, радіопередачами рідною мовою, а також гуманітарною допомогою для сімей мучеників.

Із-під пера Річарда виходила книжка за книжкою. Він був невтомний у проповіді, проте не лише говорив, а й створював ефективні організації, які таємно несли служіння у країнах

комуністичного табору. Дехто ставив під сумнів його методи, але Річард не звертав уваги на критику. Він «воскрес із мертвих» не для того, щоб витратити свою енергію на опонентів. Його увагу було прикуто до набагато більш злобного й темного ворога.

Куди б Вурмбранди не вирушали, вони прагнули християнської єдності. Вони були щасливі нести звістку зцілення та істини братам і сестрам в Австралії, Індії та Новій Зеландії, білим і чорним в Африці. Незважаючи на політику апартеїду у Південній Африці, вони проводили зустрічі, під час яких про послання Христа та мужність підпільної церкви в єднанні та зі сльозами на очах слухали християни всіх кольорів шкіри. Одна африканська газета так писала про їхній візит: «На нас наринув ураган на ім'я Річард».

«Ненавидьте комунізм, — закликав Вурмбранд, — але любіть і завойуйте комуністів для Христа!»

І мільйони християн дотримувалися його заклику, знаючи, що людина не може демонструвати таку любов самотужки, без Божої допомоги. А з Богом усе можливе, навіть всеосяжне прощення.

Сабіна була м'якшою за чоловіка, але вона була сильною й життєрадісною жінкою, яка не відступала, коли справа стосувалася Євангелії. Разом подружжя Вурмбрандів було гучним голосом переслідуваних християн. Вони кинули виклик Заходу надхненними історіями про мужність і віру перед лицем тортур, тюремного ув'язнення й смерті, запалюючи слухачів на безмежну відданість Христові та проповідуючи Добру Звістку.

Річард і Сабіна всіляко доповнювали одне одного, виконуючи нелегку працю з керівництва місією, яка несе служіння в комуністичних країнах. Вони дбали про кур'єрів, які відвідували ці країни, інструктували, як зібрати необхідну інформацію про стан церкви, допомагали забезпеченню кур'єрів Бібліями, духовною літературою, аудіозаписами та засобами для полегшення страждань гнаних братів і сестер. Чуючи

ВУРМБРАНДИ

свідчення Вурмбрандів і одержуючи натхнення, до служіння місії приєднувалися нові люди. Сабіна приймала гостей, які відвідували їх у справах служіння, так, ніби вони були Самим Христом.

Річардові, який звик у в'язницях до зневаги, приниження та знущань, тепер доводилося вислуховувати чимало лестощів, які могли закрутити голову будь-кого іншого. Однак у серці чоловіка Сабіни не було й сліду гордині. Щоб бути з Христом, Річард пройшов через розпечену піч, як колись це сталося з трьома іншими вірними Богові людьми, про яких написано в 3-му розділі Книги пророка Даниїла. У тілі, яке було виснажено й поранено за Христа, не було місця для зарозумілості. Річард приймав славу так само, як приймав і приниження — зі смиренням. Він знав, що оплески належать не йому й що слава — доля лише Бога. Популярність, так само як і сором, варто нести зі смиренністю.

У Румунії Вурмбранди жили в крайній бідності, проте тепер перед подружжям постала нова загроза. У Сполучених Штатах Сабіна остерігалася накопичення. Вона знала, що майно має здатність володіти своїм господарем. Тому Річард і Сабіна ніколи не володіли будинком, ні машиною, ні навіть велосипедом.

Коли Сабіна вийшла заміж за Річарда, вона хотіла стати заможною. Колись вона прагнула комфортного життя, однак тепер добре знала, що розкіш може зашкодити й відвернути їх від свідчення про Христа. Кожен шматочок смачної їжі нагадував їм про тих, хто голодував у в'язницях. До кінця життя Річард не забув смаку гнилої морквяної юшки й щоразу, відчиняючи холодильник, згадував, як у в'язниці його закривали в морозильну камеру.

Річард і Сабіна зазнали багато радостей та горя. Але навіть у США загроза ув'язнення не зникала.

Сабіна постійно нагадувала собі, що робота для Бога небезпечна, але ще небезпечніше залишати її невиконаною.

РОЗДІЛ 61

Вона часто говорила дітям, що не обов'язково бути дорослим, щоб змінити світ для Христа, і розповідала про хлопчика, що стояв на березі та махав величезному кораблю, який плив у відкритому морі. Чоловік, який стояв поряд із нею, сказав, сміючись:

— Не будь дурнем. Корабель не змінить свого курсу лише тому, що ти йому махаєш!

Проте корабель розвернувся й попрямував до берега. Хлопчик піднявся на борт і гукнув незнайомцю:

— Ні, я не дурень. Просто капітан — мій батько!

ПІСЛЯМОВА

У євреїв існує легенда, яка стверджує, що, коли їхні предки вийшли з єгипетського полону, а єгиптяни потонули в Червоному морі, до радісного співу ізраїльтян приєдналися ангели. Але Бог сказав ангелам: «Ізраїльтяни — люди, вони можуть радіти своєму визволенню. Від вас я чекав більшого. Невже єгиптяни — не Мої створіння? Хіба Я не люблю їх також?»¹

Темрява, в якій Річард провів чотирнадцять років ув'язнення, принесла йому прозріння: Бог любить комуністів так само сильно, як любить і християн, яких вони катували. Боже викуплення доступне всім. Бог — фахівець у справі перетворення бунтівників на завойовників душ, невдах — на місіонерів, і злочинців — на кращих християн в історії людства.

Якось під час інтерв'ю Річарда запитали, що він може сказати комуністам. Він подивився прямо в камеру й промовив: «Я люблю вас усім серцем, і всі християни також люблять вас. Ісус бажає, щоб ви були на небесах, більше, ніж ви самі собі цього бажаєте. Він хоче простити вам, більше ніж ви бажаєте бути прощеними. Він хоче врятувати вас, більше ніж ви бажаєте бути врятованими». Подібно до Йосипа, який сказав своїм братам, які продали його в рабство: «Ви задумували були на мене зло; та Бог задумав те на добре, щоб... заховати при житті великий народ» (Книга Буття 50:20), Річард також бачив, як незримо діяла Божа рука, щоб визволити Свій народ.

¹ “Sanhedrin 39b,” Babylonian Talmud: Tractate Sanhedrin, accessed September 27, 2017, www.halakhah.com/sanhedrin/sanhedrin_39.html#PARTb.

ПІСЛЯМОВА

Історія Річарда і Сабіни — це нагадування про те, що Бог може використати будь-кого з нас, щоб дати людям надію та зцілення. Річард, колись переконаний атеїст, став гучним проповідником, який засуджував комунізм — суспільний устрій, у межах якого члени Тіла Христового зазнають жорстоких переслідувань. Коли Річарда запитали, як він навчився прощати своїм ворогам, він відповів: «Ми не завжди можемо *відчувати* співчуття до тих, хто переслідує нас і завдає нам болю, але ми зобов'язані *виявляти* співчуття доти, доки не відчуємо його». Потім Річард додав, що кожен із нас «має вибір — прощати й любити чи ненавидіти».

Річард розумів головну причину, через яку Бог допустив, що він зазнавав катувань упродовж чотирнадцяти років: *ці тортури врятували від вічних мук його мучителів*. Саме у в'язниці він отримав надію на спасіння комуністів. Саме так зародилося почуття відповідальності за них. Зазнаючи катувань із їхнього боку, він навчився любити їх.

Багато слідчих і наглядців Річарда стали послідовниками Ісуса Христа. Деякі — пасторами. Як не дивно, Бог використав допити Річарда, щоб самому отримати зізнання з вуст його слідчих. Навіть сталеві серця комуністів розцвітали, немов квіти, коли їх торкалися святі руки, які було пронизано цвяхами на хресті.

У той час, як у своїх проповідях Річард підкреслював прощення та любов до ворогів, Сабіна закликала віруючих до спілкування, особливо з переслідуваними братами та сестрами у Христі. У неї була своя думка щодо страждань: «Страждання, які заподіяно нам з волі Божої, не суперечать любові. Це один із її методів».

ВУРМБРАНДИ

Переслідування триватимуть до повернення Ісуса. Кожне покоління наших братів і сестер у Христі переживає гоніння, які випали на їхню долю. Християни продовжують страждати від рук комуністів та інших диктаторів, а також ісламських та індуїстських екстремістів по всьому світу. І нині християни відбувають тюремні ув'язнення за віру, вони самотні, голодні та катовані. Вони готові терпіти тортури, побиття та приниження, оскільки люблять Бога більше, ніж бояться смерті.

Річард якось сказав: «Прослуживши понад двадцять років у підпільній церкві — спочатку при нацистах, а потім при комуністах, — я навчився не боятися людей. Я не боюся, що хтось уб'є моє тіло».

У мусульманських країнах новонаверненим віруючим доводиться переховуватися від своїх сімей, які зреклися їх і переслідують через те, що вони залишили іслам. У Північній Кореї християни, яких звинувачено в поклонінні Богові, помирають у трудових таборах. Про більшість із них ніколи не напишуть у книжках. Їм так і судилося залишитися безіменними та безликими. Але їх знає Бог, Який допомагає їм прощати своїх гонителів.

Так, вони потребують нашої допомоги, любові, підбадьорення та молитов, однак і нам не менше потрібні їхні свідчення про мужність, любов та надію перед обличчям страждань, тюремного ув'язнення та смерті (Послання до євреїв 12:1–2). Нам потрібно, щоб вони надихали нас бути ще більше відданими Христові і Його Великому Дорученню, яке Він покликав нас виконувати за будь-яку ціну (Євангелія від Матвія 28:18–20).

Річард Вурмбранд писав: «Ісус сказав: «Ідіть і навчіть всі народи!» Він не говорив: «Ідіть і навчіть всі народи, коли впадуть залізна або бамбукова завісі!» Перші християни ризикували життям, проповідуючи Євангелію там, де це робити було заборонено. І ми також маємо наслідувати їхній приклад».

ПІСЛЯМОВА

Благовістя наших переслідуваних братів і сестер надихає нас чинити так само. Їхня віра в Христа й послух Його Великому дорученню коштували їм усього. А скільки готові заплатити за свою віру ми?

ПРО «ГОЛОС МУЧЕНИКІВ»

«Голос мучеників» — некомерційна християнська організація, яка служить християнам, переслідуваним за віру, через надання практичної та духовної допомоги. «Голос мучеників» допомагає дітям Божим, що живуть у ісламських, індуїстських, комуністичних та інших країнах, у яких вороже ставляться до Євангелії.

Організацію заснував 1967 року пастор Річард Вурмбранд, який відбув чотирнадцять років ув'язнення за віру в комуністичній Румунії, та його дружина Сабіна, яка відбула три роки ув'язнення. У 1965 році Річарда й Сабіну викупили західні християни. Вурмбранди створили міжнародну мережу місій, яку покликано допомагати переслідуваним братам і сестрам. Організація має офіси по всьому світу й утілює бачення Вурмбрандів з інформування християнської громадськості у вільних країнах про тяжке становище гнаної церкви, а також допомагає переслідуваним братам і сестрам.

Просимо вас надсилати нам свої коментарі, матеріали й фотографії про те, як ця книжка вплинула на вас особисто, ваших друзів, вашу молитовну групу, а також про те, як ви її використали. Без зворотного зв'язку з вами — тими, хто читає наші молитовні бюлетені, книжки та інші матеріали, ми не знаємо, як Господь використовує їх. Ми дуже цінуємо ваші відгуки. Вони є надзвичайно важливими для нашого служіння. Пишіть нам.

